

KOM MED kommunicera med teknik

Kursbok

KOM MED – kommunicera med teknik

Kursbok

Bitte Rydeman, Elin Vinblad, Philip Fransson och Håkan Larsson

Kursmaterialet KOM MED – kommunicera med teknik
utvecklades inom projektet Mitt Liv, Mina Ord,
med stöd från Allmänna Arvsfonden.

Tryck: Litografen i Vinslöv AB

Det tryckta materialet kan beställas från
Föreningen Furuboda
296 86 Åhus
Växel: 044-781 46 00
E-post: info@furuboda.se
www.furuboda.org

Författare: Bitte Rydeman, Elin Vinblad, Philip Fransson och Håkan Larsson

Rådgivare: Petter Juntti, Marcus Juntti, Vicky Bergh, Joakim Sandström, Emma Bergdahl,
Erik Aksberg och Åse Rambrink

Omslag: Johanna Rydeman

Foto: Bitte Rydeman, om inget annat anges
Fria foton från Pexels.com används i figur 1, 4, 9, 11, 15, 32, 33, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 55,
57, 67, 68, 70, 104 och 106.

Bildsymboler från ARASAAC används som illustrationer på sidorna 8, 10, 12, 21, 23, 29, 30,
31, 36, 46, 52, 54, 56, 59, 66 och 69. Copyright ARASAAC: Bilderna är skapade av Sergio Palao
för ARASAAC (arasaac.org), som ägs av regionen Aragón. Licens: Creative Commons (BY-NC-SA).

ISBN: 978-91-527-1803-2 (tryck)

ISBN: 978-91-527-1805-6 (pdf)

© 2022 Författarna och Föreningen Furuboda
Materialet får spridas fritt

Förord

Kursmaterialet KOM MED – kommunicera med teknik har kommit till inom det Furuboda-ledda projektet Mitt liv, mina ord, med stöd från Allmänna Arvsfonden. Det bygger på det arbete vi genomfört i projektet, där vi under tre år samarbetat med personer som använder olika typer av samtalshjälpmedel och deras assistenter. Det bygger också på aktuell forskning inom AKK-området, de långvariga och omfattande erfarenheter vi författare har av olika typer av kommunikationshjälpmedel, samt det arbete som bedrivs med undervisning om AKK på Furuboda Folkhögskola.

Vi vill tacka alla projektdeltagare som bidragit med sina synpunkter och erfarenheter och som hjälpt oss att testa en stor del av övningarna i kursmaterialet. Ett särskilt tack till Petter Juntti, Marcus Juntti, Vicky Bergh och Joakim Sandström vid Blisshuset i Luleå, som så träget tagit sig an övning efter övning och utvärderat dem. Tack också till Emma Bergdahl, Erik Aksberg, Åse Rambrink och alla ni andra som på olika sätt bidragit till innehållet i kursboken och utformningen av övningarna och till Kerstin Olofsson på Föreningen Furuboda för det stöd vi fått genom hela projektet. Vi vill också rikta vårt tack till projektets samarbetspartners, Certec vid Lunds universitet, Föreningen ISAAC-Sverige, Intressegruppen för Assistansberättigade, FUB i Lund med omnejd och Furuboda Assistans, för att ni bidragit med välbehövlig guidning och uppmuntran. Sist, men inte minst, vill vi rikta ett stort tack till Allmänna Arvsfonden som gett oss medel till projektet Mitt liv, mina ord och som gjort det möjligt för oss att trycka upp kursmaterialet KOM MED och sprida det till självkostnadspris.

Det är vår förhoppning att kursmaterialet KOM MED ska komma till användning i assistent-utbildningar runt om i Sverige och att det också ska vara till nytta i andra utbildningar och för andra grupper, inte minst anhöriga och personer som själva använder AKK.

Furuboda i december 2021

Bitte Rydeman
Elin Vinblad
Philip Fransson
Håkan Larsson

Innehåll

Inledning	7
Kursmaterialets upplägg	8
MODUL 1 – OM AKK	10
Att kommunicera med teknik	11
Vad är AKK?	12
Vem behöver AKK?	13
Olika former av AKK	18
MODUL 2 – OMGIVNINGENS BETYDELSE	23
Teknisk och mänsklig assistans	24
Delaktighet och självbestämmande	26
Assistentens roll	28
Metoder för att stödja delaktighet	30
MODUL 3 – TAL, SPRÅK OCH KOMMUNIKATION	31
Tal, språk och kommunikation	32
MODUL 4 – LÅGTEKNOLOGISK AKK	36
Bokstavs- och ordtavlor	37
Olika bild- och symboluppsättningar	38
Utformning av kommunikationskort	43
MODUL 5 – PEKA OCH STYRA	48
Förutsättningar för att peka och styra	49
Olika sätt att peka och styra	52
MODUL 6 – ENKLA SAMTALSHJÄLPMEDEL	54
Enkla samtalsapparater	55
MODUL 7 – DATORBASERADE KOMMUNIKATIONSHJÄLPMEDEL	59
Anpassa sin dator eller surfplatta	60
Hjälpmedelsinställningar	61
Skriva för att kommunicera	62
Programvaror för symbolkommunikation	64
MODUL 8 – VOKABULÄR I HJÄLPMEDLEN	66
Innehåll i vokabulär för samtal	67
Referenser	71
Slutnoter	75

Inledning

Kursmaterialet **KOM MED – Kommuniera med teknik** är utvecklat inom arvsfondsprojektet Mitt liv, mina ord, i samverkan med personer som själva använder kommunikationshjälpmedel och deras assistenter. Det är i första hand tänkt för utbildning av personliga assistenter och andra som arbetar och lever nära ungdomar och vuxna med omfattande kommunikationssvårigheter på grund av funktionsnedsättning.

Kursmaterialet består av:

KOM MED – kursbok

KOM MED – metoder och övningar

KOM MED – kommunikationskortor

Kompletterande resurser på nätet som kan användas under arbetet med övningarna.

Kursmaterialet finns både i tryckt och digitalt format. Utöver detta finns det ytterligare material på nätet¹, bland annat upplägg för olika programvaror, filmer och rapporter.

Lära sig kommuniera med teknik

KOM MED-materialet handlar om Alternativ och Kompletterande Kommunikation (AKK), framför allt det som kan kallas för "hjälpmedelsberoende AKK" där man använder sådant som kommunikationskortor och datorbaserade samtalshjälpmedel för att kommuniera. Det är inriktat på praktiska metoder och förhållningssätt, men också på att läsaren ska få fördjupade kunskaper om vad det innebär att använda AKK.

Detta är inget heltäckande kursmaterial om AKK – det täcker inte in alla metoder, eller allt som de som arbetar professionellt med AKK som logoped, pedagoger arbetsterapeuter eller tekniker behöver veta. Det kan ändå vara användbart även för dessa, eftersom det omfattar många av de metoder som används inom området.

Syftet är istället att ge dem som använder kursmaterialet en bred praktisk kunskap om vad det innebär att "kommuniera med teknik", både som den som använder olika typer av kommunikationshjälpmedel och den som stödjer AKK-användare i vardagen.

Figur 1. Arbeta två och två med materialet

Övningarna i metod- och övningsboken är upplagda för att arbeta två och två, så att kursdeltagare får prova på att både vara den som använder olika AKK-sätt och att vara den som assisterar, tolkar eller är samtalspartner till den som har kommunikationssvårigheter.

De får också prova på att skapa, anpassa och reflektera över olika typer av kommunikationsupplägg. Det ger en ökad beredskap att möta vardagens utmaningar och att vara en god samarbetspartner till både AKK-användare, närstående och professionella runt omkring.

Kursmaterialets upplägg

Kursmaterialet är indelat i olika moduler, som var och en innehåller följande delar:

Teoretisk del, med länkar till annan litteratur i ämnet – KOM MED - kursbok

Metod-del med metodblad och övningar – KOM MED – metoder och övningar

Kommunikationskartor och andra resurser som används i avsnittet – finns i KOM MED – kommunikationskartor och på kommed.nu.

De tre olika delarna hör ihop och presenterar tillsammans en bred bild av vad hjälpmedelsberoende AKK kan innebära. Användaren får testa allt ifrån att erbjuda eller göra val mellan fyra bilder, till att tillverka egna samtalskort och utvärdera dessa. Materialet är tänkt att vara flexibelt och är inget som måste göras ”från pärm till pärm” – läsaren kan helt enkelt välja ut de övningar som känns mest relevanta.

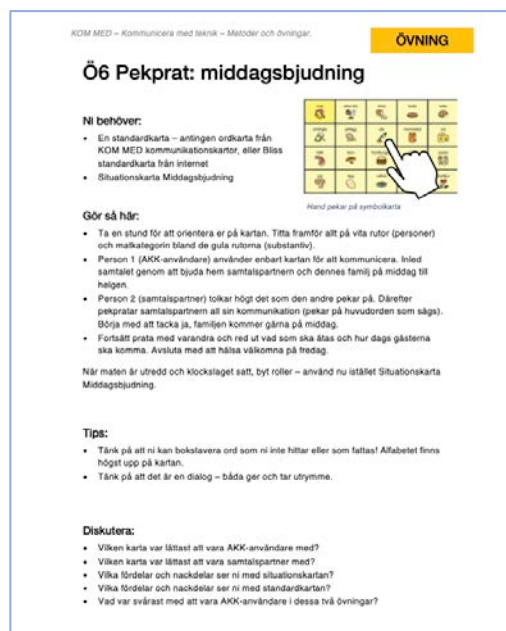
Om KOM MED – metoder och övningar

Boken är uppdelad i metodblad och övningsblad. Dessa kommer parvis, så att det inledande metodbladet direkt följs av tillhörande övningsblad. Ibland finns flera övningar till samma metod, för att ge olika aspekter av metoden i lagom långa pass.

Figur 2. Exempel på metodblad

Metodbladen presenterar kort och enkelt en avgränsad del av det AKK-sätt som avses. De är tänkta att ge en kort och lättsmält introduktion till ett ämne som annars kan upplevas avancerat, särskilt när det handlar om tekniska anpassningar. För att förstå varför AKK görs på ett visst sätt, är kursboken ett bra komplement för att fördjupa kunskap och förståelse.

Figur 3. Exempel på övningsblad

Övningsbladen passar bra att göra två och två, främst eftersom det handlar om att använda AKK, men en hel del går också att göra ensam. Det kan till exempel vara värdefullt att öva på att tillverka egna kartor, men när det är dags att utvärdera kartornas effektivitet krävs det en medspelare.

Användning

Eftersom materialet är flexibelt och inte måste följas från början till slut, går det bra att välja just de metoder och övningar som passar er bäst. Ett tips är dock att inte hoppa över samtliga "enklare" övningar, eftersom det ofta finns grundläggande lärdomar i de enklaste AKK-uppläggen som är nyttiga att ha med sig när AKK:n skalas upp i större format!

Figur 4. Att först prova något praktiskt och sedan reflektera och diskutera är viktiga inslag i övningarna

Materialet skapades för att kunna användas framför allt av personliga assistenter som arbetar med AKK-användare. Det kan med fördel användas i både stor och liten skala – från assistentutbildningar, till arbetsplatser, till team runt en enskild användare och mellan två kollegor.

Tanken är att materialet ska vara självinstruerande, och om något metod- eller övningsblad känns för svårt, är ett tips att backa till en enklare övning.

Assistentens roll

Det kan ofta vara svårt som assistent att våga ändra i en användares AKK. Framför allt är ju användaren expert på sina egna behov och önskningar, men det finns också många andra experter runt en AKK-användare. Det arbete som till exempel logoped, arbetsterapeuter och specialpedagoger gör är otroligt viktigt för att lösningen ska fungera bra och erbjuda möjlighet till vidareutveckling, men det är assistenten och AKK-användaren som har bäst koll på vad som är verkligt användbart i alla olika situationer under dygnet.

Att i övningarna själv begränsa sin kommunikation till det material som skapats, hoppas vi ger en upplevelse som assistenten tar med sig och kan använda för att göra AKK-användarens kommunikation ännu lite mer tillgänglig. Att bli en trygg AKK-stöttare handlar om att bygga erfarenhet och självförtroende, och om materialet lyckas förmedla mod och lust att experimentera lite med AKK så är mycket redan vunnet!

MODUL 1 – OM AKK

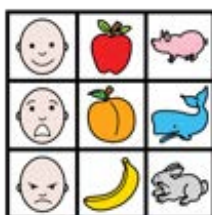
Kapitel i KOM MED kursbok

- Att kommunicera med teknik
- Vad är AKK?
- Vem behöver AKK?
- Olika former av AKK

Från KOM MED – metoder och övningar

- M1 + Ö1 Kroppskommunikation
- M2 + Ö2 Bokstavstavla
- M3 + Ö3 Symbolkarta

Resurser från KOM MED – kommunikationskortor

- Bokstavstavla
- Ordkarta
- Situationskarta "småprat"

Resurser från internet

Blisskarta från DARTs hemsida:

www.vgregion.se/ov/dart/fardigt-material/basmaterial

Blisskartor kan också köpas från spsm.se

Tänk på att metodbladen kompletterar innehållet i kursboken.

Övningarna i det här avsnittet är tänkta att ge en första inblick i vad AKK kan vara. De är upplagda för att man ska arbeta tillsammans två och två. Om du använder materialet på egen hand – försök gärna få någon i din närhet att göra övningarna tillsammans med dig. Metodbladen går förstås också att läsa som de är, utan att man gör övningarna.

Att kommunicera med teknik

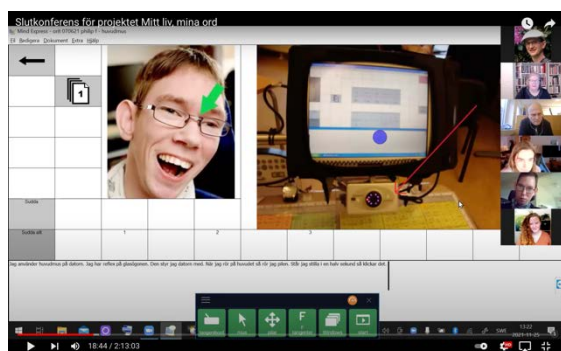
I denna kursbok, som handlar om att kommunicera med teknik, vill vi börja med att beskriva vad det kan innebära och vilken betydelse det kan ha i en människas liv. Den som bidrar med detta exempel är projektmedarbetaren Philip Fransson och den som vill ta del av hans föredrag och de andra föredrag som gavs vid slutkonferensen för projektet Mitt liv, mina ord kan hitta dem på YouTube².

Föreläsa via samtalsdator

Figur 5. Philip med sin samtalsdator

Philip sitter i sin arbetsstol med samtalsdatorn monterad framför sig. Han deltar i en konferens i Zoom, där han är en av föreläsarna. På skärmen har han sitt kommunikationsprogram med blissord och syntetiskt tal. Han har delat sin skärm i Zoom, så att alla konferensdeltagarna kan se den.

Figur 6. Philip delar sin skärm i Zoom medan han föreläser. Här visar han hur han styr sin dator

Philips medföreläsare Håkan frågar: "Hur styr du din dator Philip?"³ Philip klickar sig fram till en föreläsningssida i sitt datorprogram och rör lite på huvudet så att musmarkören stannar över en viss ruta. Talsyntesen säger "JAG ANVÄNDER

HUVUDMUS PÅ DATORN. JAG HAR REFLEX PÅ GLASÖGONEN. DEN STYR JAG DATORN MED". Samtidigt skickas samma text till ett skrivfält längst ner på datorskärmen. Philip flyttar markören till en annan ruta och håller kvar den där. Talsyntesen fortsätter "NÄR JAG RÖR PÅ HUVUDET SÅ RÖR JAG PILEN. STÅR JAG STILLA I EN HALV SEKUND SÅ KLICKAR DET".

Precis som föreläsare som kan tala har Philip förberett sitt föredrag. Han har sparat färdiga fraser under olika rutor, så han snabbt kan få fram vad han ska säga.

Kommunicera i vardagen

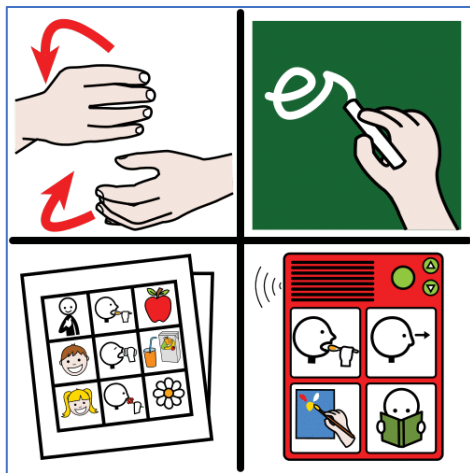
När Philip inte föreläser använder han också en del färdiga fraser, men för det mesta plockar han ord för ord från en symbolkarta i datorn. På det sättet bygger han sina meddelanden. Talsyntesen säger ett ord i taget tills hela meningen är färdig. Då klickar Philip i skrivfältet så talsyntesen säger hela meningen.

Tack vare sina hjälpmedel och sina personliga assistenter kan Philip leva ett aktivt liv, där han kan delta i olika aktiviteter och självständigt kommunicera med andra. Den tekniska och den personliga assistansen kompletterar varandra och bidrar på ett mer sammanvävt sätt än man ofta tänker på till det som är Philips vardagsliv⁴. Utan dem hade inget av det som finns beskrivet här varit möjligt.

Vad är AKK?

För personer som på olika sätt behöver stöd för att kommunicera används olika former av alternativ och kompletterande kommunikation (AKK)⁵. Det kan användas av personer som behöver stöd för att kunna uttrycka sig, stöd för att förstå andras kommunikation, eller en kombination av de båda.

Det finns olika sätt att beskriva vad AKK innebär, men ofta menar man att AKK handlar om att använda andra former än tal för att komplettera eller ersätta talat språk⁶.

Figur 7. Olika former av AKK: använda tecken, skriva, använda symbolkarta eller talande samtalshjälpmedel

Definitioner av AKK

När det gäller formella definitioner av AKK så kan de fokusera på olika saker. En definition som har användaren i centrum är denna, som formulerades av Linda Burkhart⁷:

"AKK är en uppsättning verktyg och strategier som en person använder för att lösa vardagliga kommunikationsutmaningar. Kommunikation kan ske på många sätt, bland annat genom tal, en delad blick, gester, ansiktsuttryck, beröring, teckenspråk, symboler, bilder och talande samtalshjälpmedel. Alla använder många olika sätt att kommunicera, något som bland annat beror på situationen och vem vår samtalspartner är. Effektiv kommunikation

blir till när det som en person menar blir förstått av en annan. Formen är mindre viktig än att budskapet når fram"

En annan formell definition är denna från The American Speech-Language-Hearing Association⁸ (Amerikanskt förbund för logopeder och audionomer):

"Alternativ och kompletterande kommunikation, AKK, är ett område inom vilket man genom kliniskt praktiskt arbete försöker att kompensera, temporärt eller permanent, för nedsättning och oförmåga hos personer med kommunikationsstörningar."

Definitionen trycker på att AKK utformas tillsammans med "professionella", vilket är viktigt för att få ett logiskt AKK-system som erbjuder möjlighet till både fördjupning och utvidgning. Men det är precis lika viktigt att AKK-användaren och omgivningen är aktiva i utformningen och tillämpningen.

ASHAs definition betonar också att AKK kan behövas antingen tillfälligt eller permanent. Behovet kan alltså variera beroende på svårigheternas omfattning och möjlighet till förbättring.

Slutligen nämner definitionen att behovet kan orsakas antingen av en nedsättning eller oförmåga till kommunikation utan stöd. För en del användare kommer AKK endast vara ett komplement, och för andra en total ersättning av talat språk⁹.

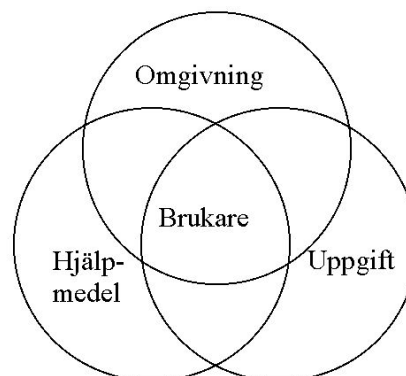
Vi kommunicerar på flera sätt

För att AKK ska kunna erbjuda största möjlighet till en flexibel uttrycksförmåga, behöver upplägget vara multimodalt. Det betyder att flera olika kommunikationssätt behövs – endast ett kommunikationssätt kommer inte tillgodosä den komplexa människans behov! Det är också så kommunikation brukar gå till, när vi kompletterar vårt tal med bland annat gester, kroppshållning och mimik.

Begreppet AKK innefattar både ljud, naturliga gester, olika symbolsystem och högteknologiska hjälpmedel. För att skapa en multimodal AKK-intervention behöver vi utgå från hela kommunikationsförmågan och inkludera redan fungerande tal, icke verbal kommunikation, tecken som AKK samt hjälpmedel¹⁰.

Andra definitioner av AKK framhåller särskilt att kommunikation alltid sker mellan personer och att samtal är något som växer fram i samspel mellan minst två

människor. Likaså att när kommunikationshjälpmedel används i samtal så används det i praktiken både av den person som har kommunikations-svårigheter och av samtalspartnern¹¹.

Figur 8. I Bains modell av hjälpmedelsanvändning finns både brukare, hjälpmedel, omgivning och uppgift med.

I Bains modell av hjälpmedelsanvändning¹² är brukaren i centrum (den person som använder hjälpmedel). Men andra faktorer som har betydelse är hjälpmedlet, omgivningen (människor och miljö) och uppgiften.

Vem behöver AKK?

Att kommunicera är en komplex process som ställer stora krav på vår förmåga och det är inte svårt att föreställa sig att olika funktionsnedsättningar kan komma att påverka vår kommunikation på olika sätt. Nedan beskrivs några av de vanligaste orsakerna till kommunikativ nedsättning. I modul 3 beskrivs begreppet kommunikation mer ingående.

Otydligt tal: dysartri

När talet av någon anledning är så pass påverkat att det blir svårt för talaren att förmedla sig på ett effektivt sätt, kan AKK vara en bra lösning. Det kan handla om att talet rent artikulatoriskt är svårforstått, men det kan också handla om svårigheter att göra sig hörd med en försvagad eller felkoordinerad röst. När talet är otydligt på grund av en neurologisk skada, kalas detta för **dysartri**. Detta gör att talet kan

uppfattas som sludrigt, långsamt, otydligt eller svagt och svårt att höra¹³.

Dysartri kan orsakas av flera olika neurologiska skador, t.ex. stroke, cerebral pares (CP), ALS, MS, Parkinsons sjukdom, Huntingtons sjukdom och traumatisk hjärnskada. Eftersom de bakomliggande orsakerna kan vara så vitt skilda, är även symtomens omfattning väldigt varierande.

Dysartri beror inte på en språklig svaghet, utan på neurologisk svårighet att koordinera talets muskler och andningen¹⁴. Trots detta är det viktigt att förstå att dysartri kan förekomma samtidigt som det också finns språkliga svårigheter – en svårighet utesluter inte en annan. Till exempel är det inte ovanligt att personer som får afasi efter en stroke även får problem av dysartrisk karaktär. En eventuell kombination av dysartri och språkliga svårigheter ökar vikten av att få hjälp med sin kommunikation ytterligare¹⁰.

När svårigheterna att göra sig förstådd beror på renodlad dysartri, utan inslag av språksvårigheter, finns det goda möjligheter att arbeta med AKK på en hög språklig nivå. Om personen dessutom har ett helt liv av "vanlig" tal- språk- och läsutveckling bakom sig är möjligheterna till avancerad AKK goda.

Till exempel kan en person med MS, Parkinsons sjukdom och ALS klara sig bra med skriftbaserad AKK. Detsamma gäller en traumatisk hjärnskada eller stroke som enbart skadat hjärnans motoriska delar.

Faktaruta: olika neurologiska skador där dysartri kan förekomma

Cerebral pares – till vardags förkortad CP. En skada som uppstår före två års ålder, antingen under fosterlivet, under förlossningen eller senare. Skadan påverkar kroppens rörelseförmåga (även talets) och besvären finns kvar hela livet. Träning och behandling kan lindra, men inte bota. Det finns många olika grader av cerebral pares och det kan även förekomma samtidigt med andra funktionsnedsättningar såsom intellektuell funktionsnedsättning, autism och språkstörning¹⁵.

Stroke – uppstår oftast efter en propp eller blödning i hjärnan som i sin tur leder till syrebrist. Detta gör att olika funktioner i kroppen påverkas beroende på var skadan sitter. Stroke varierar i omfattning och efterföljande rehabträning är viktig¹⁶.

Traumatisk hjärnskada – en förvärvad hjärnskada som uppstår efter våld mot huvudet, t.ex. fallolyckor och misshandel. En traumatisk hjärnskada kan, precis som stroke och CP, leda till svårigheter av varierande grad beroende på skadans läge och omfattning.

Multipel skleros – till vardags förkortad MS. En sjukdom som påverkar hur hjärnans nervceller kommunicerar med varandra. Sjukdomen kommer i skov (perioder av försämring följt av stabilitet) och kan påverka olika funktioner i kroppen. Sjukdomen kan inte botas, men kan bromsas med medicinering.

Amyotrofisk lateral skleros – till vardags förkortad ALS. En sjukdom som gör att kroppen i varierande takt förlamas. Det finns olika varianter som utvecklas olika snabbt. Utöver förlamning i armar och ben brukar även talet och sväljförmågan påverkas.

Parkinsons sjukdom – en sjukdom som påverkar hjärnans förmåga att tillverka den kemiska substansen dopamin, vilket i sin tur får konsekvens på hur hjärnans nervceller kommunicerar. Sjukdomen påverkar hela kroppen rörelsesystem och karaktäriseras av t.ex. skakningar och svårigheter att starta en rörelse. Sjukdomen är kronisk, men kan bromsas med medicin.

Huntingtons sjukdom – en sjukdom som påverkar hela hjärnan – både rörelser, tanke och känslor. Mest utmärkande är ofrivilliga rörelser i kroppen. Sjukdomen är obotlig¹⁷.

Språkliga svårigheter

I förra avsnittet har vi presenterat olika anledningar till att en person kan ha ett otydligt tal och därigenom behöva stöd av AKK för att göra sig förstådd. I detta avsnitt ska vi fokusera på olika medfödda eller förvärvade skador som på olika sätt kan påverka en persons språkförmågor.

Som tidigare nämnts kan personer ha behov av AKK för att kunna förstå talat språk, för att kunna uttrycka sig, eller både för att kunna förstå och uttrycka sig. Behoven kan också variera över tid.

Till exempel kan en person direkt efter en traumatisk skada vara i stort behov av AKK, men om hjärnan läker väl kan behovet avklinga. På liknande sätt kan en person med en sjukdom som långsamt förvärras först klara sig bra utan AKK, för att sedan bli mer och mer beroende av stöd.

Nedan följer en kort presentation av vanliga orsaker till språkliga svårigheter och hur de kan påverka kommunikationen.

Intellektuell funktionsnedsättning

Intellektuell funktionsnedsättning (tidigare kallad utvecklingsstörning) är en bred diagnos som innefattar personer på många olika nivåer, från lindrig till mycket svår.

Diagnosen innebär att personen har en nedsatt intellektuell nivå och har svårt med anpassning i vardagliga situationer. Effekten blir att personen behöver längre tid för att förstå och lära sig saker. Svårigheterna är livslånga, men personens stödbehov kan se olika ut under olika delar av livet¹⁸.

Rent språkligt innebär detta att en person med intellektuell funktionsnedsättning

behöver längre tid för att lära sig att uttrycka och förstå talat språk. De har ofta försenad språkutveckling jämfört med andra barn och har generellt ett mindre ordförråd, förenklad grammatik och svårt att förstå abstrakta ord¹⁹.

Figur 9. Personer med Downs syndrom har ofta nytta av TAKK och annan AKK i de tidiga stegen av sin språkutveckling

Beroende på vilken nivå personen befinner sig på, finns det många AKK-metoder som kan fungera som stöd för både förståelse och uttryck. För personer på en tidig nivå (till exempel svår intellektuell funktionsnedsättning) kan det fungera bra med föremål och enkla signaler med en pratapparat.

Personer med lindrig intellektuell funktionsnedsättning kan ha god nytta av bildsymboler, tecken som AKK (TAKK) och talande samtalshjälpmedel som stöd för kommunikationen.

För personer som har en lindrig intellektuell funktionsnedsättning är det lätt att deras språkförståelse överskattas om de i övrigt har ett välfungerande tal. När en person uppfattas som "talande" är det lätt att omgivningen glömmer bort att stötta förståelsen. I val av AKK finns det risk att stöd för förståelse (till exempel TAKK) tas bort för tidigt. Detta kan även gälla vid andra funktionsnedsättningar²⁰.

Autism

Autism innebär att personen har svårt med sådant som är viktigt för kommunikation mellan människor, till exempel socialt samspel, språk, imitation, delad uppmärksamhet och att kunna rikta sin kommunikation till andra. Diagnosen förekommer ofta tillsammans med andra tillstånd, som ADHD eller intellektuell funktionsnedsättning. Den kan också förekomma i olika grad. Detta innebär att personer som fått diagnosen autism sinsemellan är väldigt olika.

Barn med autism har ofta en nedsatt språkförståelse och kan behöva hjälp att förstå vad andra menar. Utöver svårigheter med socialt samspel är ett kriterium för diagnosen autism att personen har vissa symtom som rör beteenden, intressen och aktiviteter. Beteenden kan till exempel omfatta ett starkt behov av rutiner och av att göra saker i rätt ordning²¹.

För kommunikationen har diagnosen autism stor inverkan. Halva diagnosen bygger på att personen har svårigheter att kommunicera och samspela med andra. Eftersom personer med autism kan fungera på så många olika nivåer, finns det inga generella riktlinjer för om och hur AKK behövs. En del personer med autism utvecklar aldrig talat språk, och då blir AKK ett livsnödvändigt stöd för att ersätta talad kommunikation. Om personen endast har en lindrigt nedsatt språkförståelse kan den stöttas med till exempel bilder.

En del personer kan framstå som att de har mycket god förståelse eftersom de kan vara så kunniga och avancerade inom specialintressen, men i själva verket ha mycket svårt med språkförståelse i samtal. Det är helt enkelt väldigt individuellt och viktigt att omgivningen försöker förstå om personen faktiskt har goda språkliga

förmågor eller om de förlitar sig på andra kompensatoriska strategier (som kan vara mycket energikrävande)¹⁰.

Kommunikationsproblem är en vanlig orsak till missförstånd och konflikter som involverar personer med autism. En orsak kan vara att det talade språket ofta tolkas bokstavligt. Ett vanligt uttryck som "upp och hoppa" kan en person med autism tolka som "gå upp ur sängen och börja hoppa". Omgivningens förståelse och anpassningsbarhet är här en viktig faktor att jobba med för att förstå hur kommunikationen kan underlättas.

Sedan 2013 är de tidigare diagnoserna autism, Aspergers syndrom och atypisk autism integrerade under ett och samma begrepp: autism (eller autismspektrumtillstånd). Det innebär inte att tidigare diagnoser kommer ändras automatiskt, men att de nya diagnoserna som sätts kommer vara autism med eller utan andra styrkor och svårigheter.

Flerfunktionsnedsättning

Begreppet flerfunktionsnedsättning är ingen diagnos i sig själv, men används för att beskriva personer som har svåra funktionsnedsättningar inom både fysiska, intellektuella och kommunikativa områden. Ofta kan personen också ha syn- och hörselnedsättningar och tydliga autistiska drag. Gruppen personer med flerfunktionsnedsättning är mycket varierad men stödbehoven är alltid stora. Den samlade effekten av de olika funktionsnedsättningarna är annorlunda än bara summan av de olika svårigheterna, och det ställer höga krav på flexibilitet och kunskap hos personerna runt omkring²².

Gällande kommunikationen befinner sig dessa personer på en "tidig nivå". Det betyder att deras kommunikation ofta är

förspråklig, som hos barn som inte lärt sig prata eller förstå symboler. Det i sin tur innebär att AKK-metoder som involverar bilder och skrift ofta inte fungerar. I stället behöver kommunikationen vara kroppsnära och involvera så många sinnen som möjligt.

Exempel på kommunikationssätt som kan användas på tidig nivå är naturliga reaktioner (t.ex. skratt och gråt), gester, mimik, ljud och sinnesintryck²³.

Figur 10. Läraren inväntar svar i form av en signal från pojken att han vill fortsätta snurra runt

En annan metod som inte kräver symbolförståelse är att använda föremål som signaler²⁴. Det finns också andra beprövade metoder som man kan ta del av i ett metodpaket från arvsfondsprojektet *Vi är med!*²⁵. Det är viktigt att inte låta definitionen av flerfunktionsnedsättning begränsa vilka metoder man erbjuder eller provar, utan se till varje enskild individ och dennes förutsättningar.

Afasi

De tidigare diagnoserna vi har tittat på som orsakar språkliga svårigheter har samtliga varit medfödda (eller i alla fall tidigt uppkomna). Nu ska vi titta närmre på afasi, som är en förvärvad språklig skada

som kan uppstå efter till exempel stroke eller en traumatisk hjärnskada. Att skadan är förvärvad betyder att den har uppstått under livets gång.

De flesta som får afasi är över 60 år och har ett liv av normal tal- och språkanvändning bakom sig. Det händer dock att även unga drabbas, både efter stroke och andra skador på hjärnan. Liksom med alla typer av skador på hjärnan, kommer afasins omfattning att bero helt på var skadan sitter. En del med afasi har någorlunda intakt språkförståelse och endast lite svårt att hitta ord. Andra kan ha ett flytande tal men stora svårigheter med förståelsen. Ytterligare andra kan ha så stora svårigheter att knappt några meddelanden kan förstås eller uttryckas²⁶.

Beroende på vilka språkliga områden som behöver kompenseras, kan många olika sorters AKK användas. För personer som har en (i alla fall delvis) intakt läs- och skrivförmåga kan skriftbaserad AKK vara effektiv. För personer som har svårt att hitta orden kan en bildpärm med bilder insorterade i kategorier underlätta. För personer med påverkad språkförståelse kan bildstöd användas av omgivningen för att underlätta mottagandet. Det är helt enkelt väldigt individuellt vilket stöd som behövs, men precis som med all AKK är det omgivningen som bär det tyngsta ansvaret att uppmuntra och själva använda den AKK-metod som testas.

Läs om hur man kan utforma en kommunikationsbok för personer med afasi i kapitlet Utformning av kommunikationskort och i KOM MED – metoder och övningar.

Olika former av AKK

Det finns många olika former av Alternativ och Kompletterande Kommunikation och man kan dela in dem på olika sätt. En vanlig indelning är att dela in dem i **hjälpmedelsberoende** (som mimik, gester och manuella tecken) och **hjälpmedelsberoende** (bokstavstavor, bild- och symbolkartor, kommunikationsböcker, samtalsapparater mm.)¹⁰.

De hjälpmedelsberoende AKK-formerna kan i sin tur delas in i **lågteknologiska** och **högteknologiska**.

Hjälpmedelsberoende	Hjälpmedelsberoende	
	Lågteknologiska	Högteknologiska
Figur 11. Gester, mimik och manuella tecken	Figur 12. Bokstavstavor, symbolkartor, kommunikationsböcker	Figur 13. Kommunikationshjälpmedel i dator och surfplatta

Det här kursmaterialet handlar huvudsakligen om hjälpmedelsberoende AKK, men vi ska ändå nämna något om Tecken som AKK (TAKK), eftersom det kan användas tillsammans med de hjälpmedelsberoend formerna. I det här kapitlet ger vi sedan en översikt över hjälpmedelsberoende former av AKK, som sedan behandlas mer ingående i andra kapitel.

Manuella tecken som AKK

Manuella tecken ingår i det som kallas hjälpmedelsberoende AKK²⁷. Där ingår också sådant som minspel, kroppshållning och gester – olika sätt vi uttrycker oss med kroppen, både viljemässigt och utan att vi tänker på det.

Teckenspråket är ett eget språk, som utvecklats av döva under århundraden. Det är ett visuellt och rumsligt språk som uttrycks med kroppen och händerna och uppfattas med synen²⁸. Det har sin alldeles egen grammatik, som skiljer sig från den i det talade språket. Teckenspråket skiljer sig åt mellan olika länder, precis som de talade språken.

När manuella tecken används som AKK hämtas tecknen från teckenspråket, men det handlar då om **individuella tecken**

som används tillsammans med tal. Det finns olika benämningar på denna typ av teckenanvändning, till exempel "teckenkommunikation" och "tecken som stöd till talet", men den mest använda i svenskan är nu "tecken som AKK", också förkortat **TAKK**²⁹.

När man redan från början vet att ett barn riskerar en allvarligt försenad tal- och språkutveckling brukar man börja med AKK tidigt. Många gånger är det då manuella tecken som blir aktuellt, särskilt när det gäller barn med Downs syndrom³⁰, men det finns många andra grupper som också har användning av manuella tecken som AKK.

TAKK spelar en viktig roll för både barn och vuxna med olika varianter på tal- och språksvårigheter och försenad utveckling, till exempel barn med autism¹⁰.

Det gäller även personer med motoriska funktionsnedsättningar, som trots att de kanske inte kan lära sig utföra tecknen ”korrekt” kan ha stor nytta av ett uttryckssätt som utgår från dem själva och som de alltid har med sig.

Personer med cerebral pares som använder samtalshjälpmedel har till exempel aldrig det som enda uttryckssätt, utan gester och vokalisationer utgör också en viktig del av deras kommunikations-sätt³¹. Manuella tecken kan då vara ett viktigt komplement, inte minst eftersom det både är snabbare och mer direkt än att använda hjälpmedel.

Figur 14. Tecken för bil – knutna händer förs upp och ned som om de styr en bil

Tecknen gör de talade orden synliga

En viktig aspekt på tecknanvändning är att det kan underlätta förståelsen av det talade språket. När vi talar utgör vårt tal en lång ljudsignal som behöver tolkas av dem som hör den. I denna ljudsignal går de olika orden in i varandra och de avgränsningar mellan ord som vi tycker oss höra finns inte i själva signalen.

När en talande person kompletterar sitt tal med att teckna nyckelorden i det som sägs sker flera olika saker:

- **Talet blir långsammare**, eftersom den som talar också behöver koncentrera sig på att komma ihåg och använda manuella tecken. Samtalspartnern får de viktigaste orden genom två kanaler (syn och hörsel) istället för en.
- Eftersom det bara är nyckelorden som tecknas så blir det **färre ord att koncentrera sig på** för samtalspartnern. Samtidigt finns alla de andra delarna av språket där i talet, vilket ger viktig språkstimulans.
- Tecken **används i en naturlig vardagssituation**, vilket underlättar förståelsen och inläringen av både de talade orden och tecknen.

Sammanfattningsvis kan man säga att tecknen gör de talade orden synliga³². Resonemanget ovan gäller även när man kompletterar talet med att peka på en kommunikationskarta eller ett talande hjälpmedel, så kallat ”pekprat”³³.

Hjälpmedelsberoende AKK – lågteknologisk

Vi ger här en kort översikt över olika former av lågteknologisk hjälpmedelsberoende AKK.

Papper och penna

Att använda **papper och penna** för att skriva och rita är en form av lågteknologisk AKK, när det används som komplement eller alternativ till ett bristfälligt tal. Om man vill att det man skrivit ska gå lätt att sudda ut kan man istället använda någon form av **skrivtavla**, till exempel av whiteboard-typ eller griffeltavla.

Figur 15. Skrivna med papper och penna

Bokstavstavla

Att bokstavera fram sitt meddelande med hjälp av en bokstavstavla är ett annat lågteknologiskt alternativ.

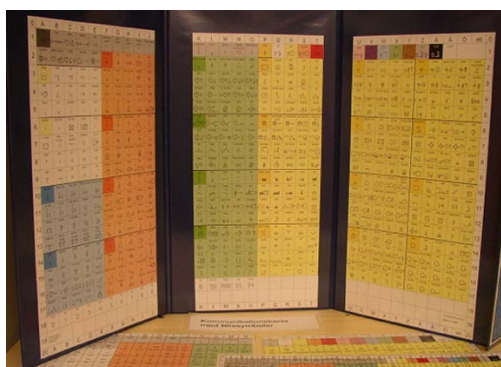
En bokstavstavla kan också i olika omfattning innehålla färdiga meddelanden för att snabbt kunna förmedla sådant man vill säga ofta.

A	B	C	D	E	F	G	1
							2
H	I	J	K	L	M	N	3
							4
O	P	Q	R	S	T	U	5
							6
V	W	X	Y	Z	Ja	Nej	7
							8
Å	Ä	Ö	Nytt ord	Vänta	Jag undrar	Tack	9
							0

Figur 16. Bokstavstavla i alfabetisk ordning

Symbolkarta / Kommunikationsbok

Symbolkartor och kommunikationsböcker i olika storlek och med olika typer av upplägg och antal bildsymboler är vanliga lågteknologiska AKK-redskap.

Figur 17. Bliss standardkarta i pärm

Figur 18. Situationskarta med Widgitsymboler

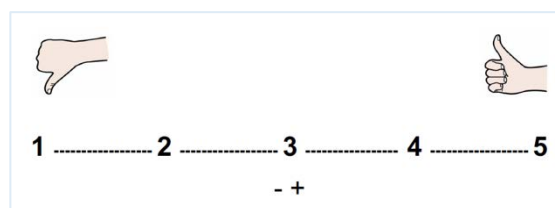

Figur 19. Kommunikationsbok

Värderingsskalor

Värderingsskalor och särskilda metoder som innehåller sådana skalor, som metoden Samtalsmatta ingår också i lågteknologisk AKK.

Med en värderingsskala kan man delge sina synpunkter och värderingar, utan att behöva formulera dem i ord. Denna metod är dock väldigt beroende av samtalspartnens agerande, vilken typ av frågor som ställs och hur dessa presenteras.

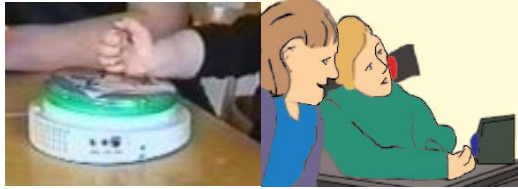
Figur 20. Exempel på värderingsskala i 5 steg

Enkla samtalshjälpmiddel

Enkla samtalshjälpmiddel för inspelat tal brukar ibland föras till de lågteknologiska kommunikationshjälpmedlen, men ett begrepp som nog passar ännu bättre är det engelska begreppet "Mid tech" – mitt emellan "low tech" och "high tech".

En knapp – ett meddelande

Batteridrivna tryckknappar med mikrofon och högtalare finns i många former, dels som små handhållna tryckknappar, dels som rejäla hjälpmedel med möjlighet att reglera volymen och koppla in externa styrsätt, till exempel BIGmack³⁴.

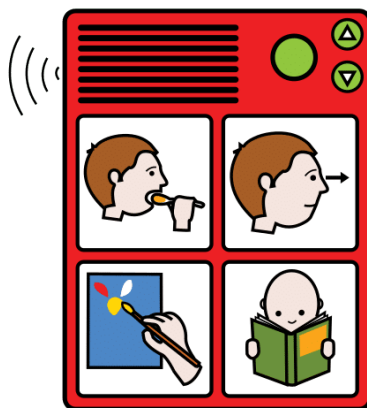
Figur 21. BIGmack, kan också styras med brytare

En knapp – flera meddelanden

Det finns också samtalshjälpmedel med en knapp där man kan spela in flera meddelanden i rad. De kan sedan spelas upp ett och ett vid varje tryck på knappen. Exempel på sådana hjälpmedel är Step-by-step och SmoothTalker 2 med nivåer. Det finns också hjälpmedel med flera knappar i rad som fungerar på samma sätt, till exempel iTalk³⁶.

Talande hjälpmedel med pappersöverlägg

En typ av samtalshjälpmedel som mer och mer ersatts av AKK-appar i surfplatta är enkla samtalshjälpmedel för pappersöverlägg med upp till 32 rutor.

Figur 22. Illustration av enkelt samtalshjälpmedel för pappersöverlägg

Samtalshjälpmedel med pappersöverlägg finns i en mängd olika utföranden och har, förutom möjlighet till inspelat tal, också ofta möjlighet att lagra meddelanden i flera "nivåer". När man byter nivå byter man oftast också pappersöverlägg.

Exempel på hjälpmedel av denna typ är GoTalk³⁵, QuickTalker och Supertalker.

Högteknologisk AKK

Högteknologisk AKK handlar oftast om olika sätt att använda dator, surfplatta, mobiltelefon eller motsvarande för att kommunicera. Det finns många användbara funktioner som redan är inbyggda i dessa apparater, som skärmtangentbord med ordprediktion och syntetiskt tal. För det mesta används ändå särskilda datorprogram / appar och andra speciallösningar, som ofta stödjer olika styrsätt, till exempel ögonstyrning. De säljs ofta tillsammans med särskild hårdvara.

Figur 23. Här används en samtalsdator med huvudmus, monterad på ett stativ.

De flesta specialprogram för dator är gjorda för Windowsdatorer och de flesta appar för surfplatta och mobil är för IOS. Det finns också specialhjälpmedel med tangentbord, inbyggd skärm och talsyntes, till exempel Lightwriter SL50³⁶

Lösningar för dator och surfplatta

Den grundläggande funktionen handlar om att **skriva istället för att tala** och få det man skrivit **uppläst av talsyntes**.

För det mesta är det inte riktigt så enkelt, eftersom det som gör att en person behöver använda AKK också ofta leder till andra typer av funktionsnedsättningar. Då behövs en kombination av individuellt anpassade lösningar, där bara en del handlar om att kompensera bristfälligt tal.

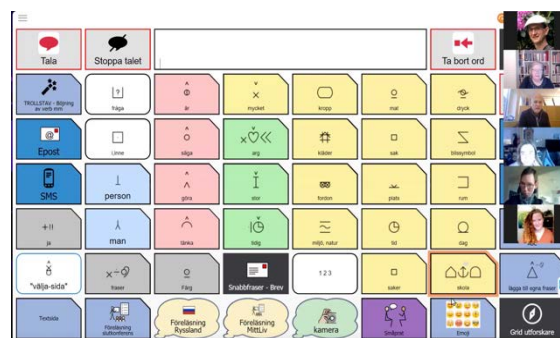

Figur 24. Projektmedarbetarna Håkan Larsson och Philip Fransson i glatt samtal. Philip har en avancerad kommunikationsdator monterad på sin rullstol.

Exempel på sådant man kan göra med ett avancerat hjälpmedel är att kommunicera via talsyntes, använda epost och sms, styra sin dator och surfa på internet.

Via samma hjälpmedel kan man ibland också fotografera, posta inlägg på sociala medier, delta i videosamtal via Skype och Zoom och styra digitala apparater i sitt hem.

Windowsprogram med många anpassningsmöjligheter, både för att skriva med bokstäver och använda bildsymboler är Communicator 5³⁷ och Grid 3³⁸. För bildsymboler finns bland annat TD Snap och Mind Express³⁹.

Figur 25. Philip Fransson demonstrerar via Zoom olika funktioner som han använder i Grid 3, under slutkonferensen för projektet Mitt liv, mina ord

För IOS finns bland annat Predictable och Proloquo4Text för den som kan skriva och TD Snap, Grid för iPad, Widgit Go SE⁴⁰, Avaz och GoTalk Now för de som använder bildsymboler.

MODUL 2 – OMGIVNINGENS BETYDELSE

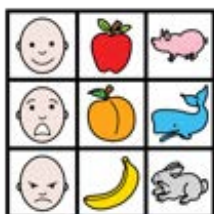
Kapitel i KOM MED kursbok

- Teknisk och mänsklig assistans
- Delaktighet och självbestämmande
- Assistentens roll
- Metoder för delaktighet

Från KOM MED – metoder och övningar

- M4 + Ö4 Kommunikationspass
- M5 + Ö5 Värderingsskalor
- M6 + Ö6 Pekprat

Resurser från KOM MED – kommunikationskortor

- Värderingsskalor i 5 respektive 9 steg
- Ordlista
- Situationskarta Middagsbjudning

Resurser från internet

- Exempel på kommunikationspass från kommed.nu
- Mall till vikbart kommunikationspass i A4 från kommed.nu

Tänk på att metodbladen kompletterar innehållet i kursboken.

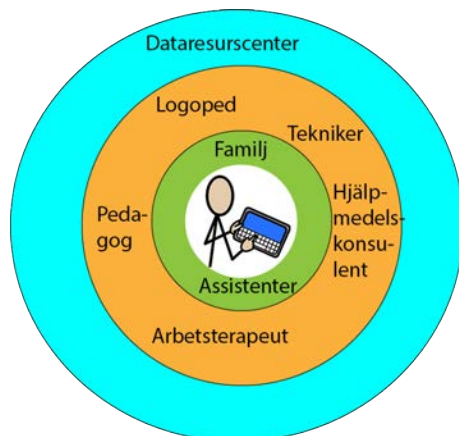
Övningarna i det här avsnittet handlar om självbestämmande, delaktighet och omgivningens roll. De är upplagda för att man ska arbeta tillsammans två och två. Om du använder materialet på egen hand – försök gärna få någon i din närhet att göra övningarna tillsammans med dig. Metodbladen går förstås också att läsa som de är, utan att man gör övningarna.

Teknisk och mänsklig assistans

När en person ska få ett kommunikationshjälpmedel är det ofta många människor inblandade, i synnerhet om det handlar om ett avancerat hjälpmedel och användaren behöver särskilda störsätt. Men när hela processen är klar tar vardagen vid och hjälpmedlet ska användas och förhoppningsvis fungera så som det var tänkt. Det är de system och processer som stödjer eller hindrar detta som vi ska fokusera på här.

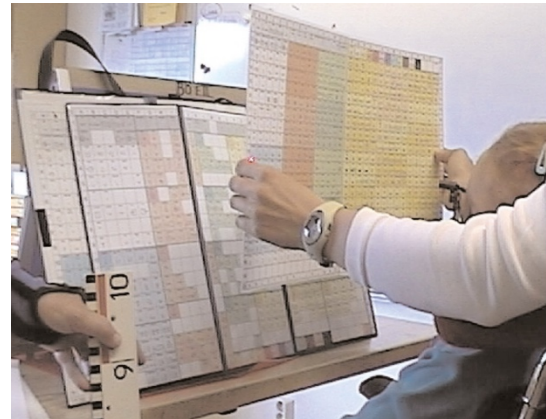
Förskrivningsprocessen

Den som behöver hjälpmedel för kommunikation vänder sig oftast till en logoped eller arbetsterapeut, för det är de som brukar förskriva sådana hjälpmedel. När det gäller avancerade hjälpmedel kan de i sin tur ofta behöva vända sig till en specialenhet inom regionen, där det finns kommunikations- och dataresursteam som kan bestå av både logopeder, pedagoger, tekniker arbetsterapeuter och hjälpmedelskonsulenter.

Figur 26. Personer som brukar kopplas in i samband med förskrivning av ett avancerat kommunikationshjälpmedel^{#1}

Det är ofta många saker som behöver undersökas och provas ut för att man ska komma fram till vilket hjälpmedel som har bäst förutsättningar att ge det stöd som användaren behöver och hur det ska anpassas. Det kan handla om var hjälpmedlet ska användas, vilken sittställning som gör att användaren kan styra så bra som möjligt, användarens räckvidd, synförmåga så symboler och text får rätt storlek och placering etc.

Figur 27. Även lågteknologiska hjälpmedel behöver anpassas till användarens förmågor. Här tar man reda på vilken storlek och placering en blisskarta bör ha för en användare som använder peklampa⁴².

Förskrivning av personliga hjälpmedel har en egen process som förskrivaren behöver följa⁴³:

- Prova ut
- Anpassa och välja lämplig produkt
- Specialanpassa vid behov
- Informera
- Instruera och träna
- Följa upp och utvärdera funktion och nytta

Beroende på vilket hjälpmedel det gäller och vilken typ av förskrivning det handlar om så ligger ansvaret för service av hjälpmedlet antingen hos kommunen, regionen, eller hos användaren själv. Det senare gäller om användaren utnyttjat rätten till "fritt val" som finns på vissa håll i landet och som innebär att användaren får en "kupong" och får köpa hjälpmedlet själv. Det innebär att man kan välja en produkt som inte ingår i det ordinarie hjälpmedelssortimentet, men sedan får man själv ansvara för eventuell service.

Det vanliga när det gäller avancerade samtalshjälpmedel är dock att det blir frågan om ett lån från regionen och då står de för all service.

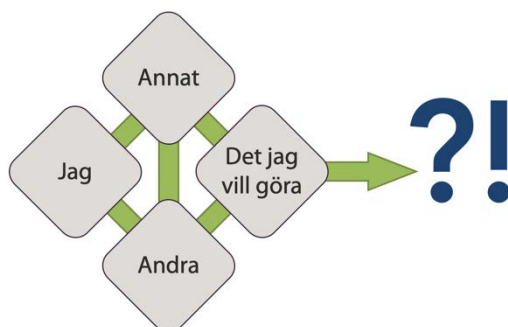
När det gäller arbetsplatser och skolor gäller andra regler, där verksamheterna har ett stort ansvar att tillhandahålla arbetsverktyg åt arbetstagare och elever. Personliga hjälpmedel som följer med användaren kan dock användas även där.

Aktivitetsdiamanten

Om man vill få syn på vilka faktorer som stödjer eller hindrar en person att uppnå sina mål, kan man ha nytta av en modell kallad Aktivitetsdiamanten⁴⁴. Den är baserad på kulturhistorisk aktivitetsteori och innehåller fyra delar som är sammankopplade:

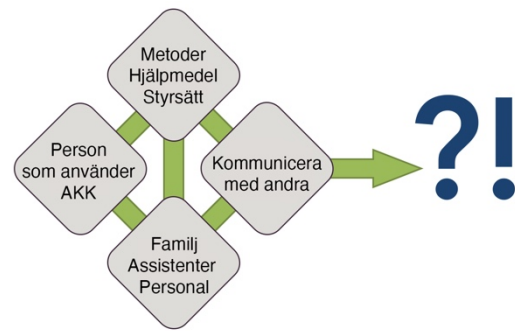
- 1) Jag (subjekt)
- 2) Det jag vill göra (objekt/mål)
- 3) Annat (naturlig miljö och artefaktuell miljö, dvs sånt som är skapat av människor)
- 4) Andra (mänsklig miljö)

De här delarna tillsammans bestämmer hur det går för mig att genomföra det jag vill göra (utfall).

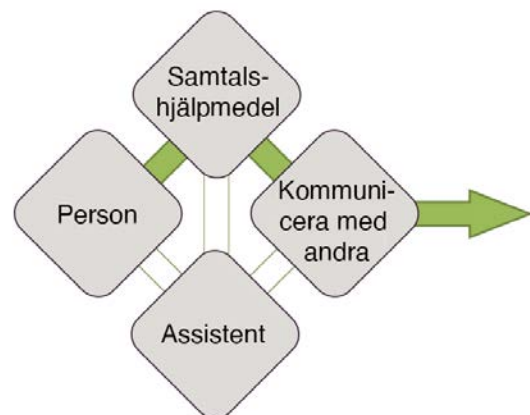
Figur 28. Aktivitetsdiamanten, Hedvall 2009

Modellen i sig är generell och gäller alla människor och situationer, men den kan ge extra bra stöd för tanken när det gäller hur det tekniska och mänskliga stödet fungerar tillsammans i en människas liv.

Figur 29. Modell över hur en person som använder AKK kan få stöd av både teknik och människor för att kommunicera med andra

Exempel: Anna kommunicerar genom att peka ut en symbol i taget på en blisskarta, tills de bildar en mening. När Anna pekar säger assistenten namnet på blissorden ett i taget, så samtalspartnern som inte känner Anna så väl kan hänga med. Både blisskartan och assistenten är viktiga delar i aktivitetssystemet som gör att Anna kan få sagt vad hon vill. Man kan säga att Anna använder både teknisk och mänsklig assistans.

Figur 30. Aktivitetsdiamant där den mänskliga miljön spelar en mindre framträdande roll

En person som använder ett talande samtalshjälpmedel kan kommunicera mer självständigt. Samtidigt är det mänskliga stödet ofta fortfarande viktigt. Det kan gälla allt från att placera hjälpmedel och styrsätt så att användaren kommer åt dem, till att göra ändringar i hjälpmedlet, till exempel lägga in nya ord när det behövs.

Delaktighet och självbestämmande

Det finns många anledningar till att sätta sig in i vad **delaktighet** och **självbestämmande** innebär, inte minst för människor med omfattande funktionsnedsättningar som både är i behov av hjälpmedel för att kommunicera och av personlig assistans. De är viktiga inslag i både lagar (LSS) och konventioner (Funktionsrättskonventionen), men framför allt har de betydelse i vardagslivet för människor både med och utan funktionsnedsättning.

Vad är delaktighet?

Man brukar säga att delaktighet handlar om en persons "engagemang i en livssituation". Det är till exempel så det definieras i ICF, WHO:s hälso-klassifikation⁴⁵. Man skiljer då på "Aktivitet" och "Delaktighet". Det räcker inte att bara att vara på plats, utan också att på något sätt vara engagerad. I en genomgång av ICF med inriktning på barn och unga, skriver forskaren Margareta Adolfsson så här:

*"Delaktighet handlar om barns engagemang i det de gör vilket innefattar hur involverade de är och hur meningsfullt ett enskilt barn upplever situationer. Hit hör att leka, att delta i skolaktiviteter och att följa med familjen på restaurangbesök eller släktkalas."*⁴⁶

Figur 31. Projektmedarbetaren Philip Fransson i engagerat samtal

I citatet ovan handlar det om barn, men samma sak gäller förstås ungdomar och vuxna.

Andra forskare konstaterar att det finns två ingredienser som behöver finnas med i begreppet delaktighet: att vara på plats och engagemang "i stunden"⁴⁷. För att kunna vara på plats så krävs det att den situation eller plats det gäller är tillgänglig. Men den aktivitet det gäller behöver också vara meningsfull eller viktig för personen. När man väl är där, så behövs det också kompetens, att man klarar att utföra aktiviteten. Hur det går påverkar sedan personens självkänsla och självförtroende.

Komponenter i delaktighet:

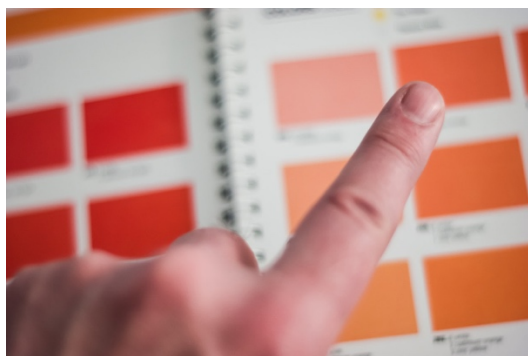
- Preferenser – vilka aktiviteter är meningsfulla eller viktiga för personen?
- Vara på plats
- Engagemang "i stunden"
- Kompetens – klara att utföra aktiviteten
- Självkänsla, självförtroende

Självbestämmande

Självbestämmande är en viktig del i LSS (Lagen om stöd och service till vissa funktionshindrade) och de verksamheter som bygger på den, till exempel personlig assistans⁴⁸. I paragraf 6 står det bland annat så här:

"Verksamheten skall vara grundad på respekt för den enskildes självbestämmanderätt och integritet. Den enskilde skall i största möjliga utsträckning ges inflytande och medbestämmande över insatser som ges."

Figur 32. Självbestämmande handlar om att kunna bestämma sånt som påverkar ens liv

Ansvarsfördelning

Intressegruppen för assistansberättigade (IfA) har tagit fram ett ansvarsfördelningsverktyg som är till för att den assistansberättigade ska kunna klargöra sitt behov av beslutstöd i olika frågor för att skapa tydlighet i assistansen⁴⁹.

I beskrivningen av ansvarsfördelningsverktyget står det så här:

*"Alla assistansberättigade, oavsett ålder och funktionsnedsättning, har rätt till självbestämmande och delaktighet utifrån sin egen förmåga. För den assistansanvändare som på grund av ålder eller funktionsnedsättning behöver stöd i beslutsfattande och i styrningen av sin assistans, är det viktigt att det finns en tydlighet gällande hur stödet ska se ut, när och hur det ska ges. Stödet måste anpassas till den enskilda personen förmåga, önskemål och situation."*⁵⁰

Det finns ett bildstöd till ansvarsfördelningsverktyget, utvecklat av DART⁵¹. Det är tänkt att verktyget ska kunna vara en del av den assistansberättigades genomförandeplan.

Funktionsrättskonventionen

Funktionsrättskonventionen är ett annat namn på Konventionen om rättigheter för personer med funktionsnedsättning (engelsk förkortning: CRPD). Den gäller i Sverige sedan 2009⁵². Konventionen

innehåller många delar, men alla bygger på de **allmänna principer** som beskrivs i **artikel 3**:

"Denna konventions principer är följande:

- a) respekt för inneboende värde, individuellt självbestämmande, innefattande frihet att göra egna val
- b) icke-diskriminering,
- c) fullständigt och faktiskt deltagande och inkludering i samhället,
- d) respekt för olikheter och acceptering av personer med funktionsnedsättning som en del av den mänskliga mångfalden och mänskligheten,
- f) tillgänglighet,
- g) jämställdhet mellan kvinnor och män,
- h) respekt för den fortlöpande utvecklingen av förmågorna hos barn med funktionsnedsättning och respekt för funktionsnedsatta barns rätt att bevara sin identitet."

När det gäller **kommunikation**, så är **artikel 21** särskilt viktig, eftersom den handlar om "yttrandefrihet och åsiktsfrihet samt tillgång till kommunikation". Genom den åtar sig de stater som skrivit under konventionen att de ska vidta åtgärder så att personer med funktionsnedsättning ska kunna "söka, ta emot och sprida uppgifter och idéer på lika villkor som andra och genom alla former av kommunikation som de själva väljer enligt definitionen i artikel 2". I definitionen av kommunikation i artikel 2 ingår AKK.

Rätten till **utbildning** står det om i **artikel 24** och där åtar sig staterna att de ska "underlätta inlärning av punktskrift, alternativ skrift, alternativa och kompletterande former, medel och format för kommunikation samt rörelse- och orienteringsförmågan och underlätta kamratstöd och mentorskap"⁵³

Assistentens roll

Den som kommunicerar med AKK kan ha behov av många olika typer av stöd i vardagen. Det är viktigt att assistenter och andra stödpersoner lär känna dem väl så de kan tolka deras kroppsspråk och förstå hur de kommunicerar och hur de vill ha det⁵⁴. Assisterer är också viktiga när det gäller att lägga in nya ord i hjälpmedlen, eller på andra sätt hjälpa användarna så de tekniska produkter de använder fungerar. Det beror inte minst på att många funktioner i dessa hjälpmedel är otillgängliga för användarna själva, om det till exempel krävs god finmotorik, styrsätt som användaren inte kan utnyttja, eller läs- och skrivkunskaper som användaren inte behärskar.

I projektet Mitt liv, mina ord, som ligger till grund för det här kursmaterialet, fördes det många samtal om vad som är särskilt viktigt för assistenter att veta och göra, särskilt när det handlar om kommunikation. Personer med omfattande motoriska funktionsnedsättningar och assistans dygnet runt och deras assistenter var viktiga deltagare i de samtalen. Deras egna erfarenheter av att använda AKK, respektive att arbeta som assistent ligger bakom de råd som följer i det här kapitlet.

Egenskaper och förhållningssätt

När deltagarna funderade på vad de tyckte var särskilt viktigt att assistenter gör och vet, så handlade det ofta om personliga egenskaper, till exempel:

- Lyhörd
- Noggrann
- Anpassningsbar
- Villig att lära sig
- Omtänksam

Men det gavs också praktiska synpunkter, på hur assistenter bör agera:

- Tålamod, låt det ta tid, invänta svar och stressa inte
- Har tid att vänta när jag ska förklara

Att ha tålamod och vänta och låta personen uttrycka sig i sin egen takt, kompletterades av en person med följande praktiska råd:

- Inte ställa två frågor samtidigt, en i taget
- Vara lyhörd och kunna tolka personen

Något som både användare och vana assistenter påpekade var att:

- Inte prata över huvudet, utan direkt till AKK-användaren
- Att som personlig assistent inte "lägga ord i munnen" på brukaren
- Låta brukaren prata utifrån sina egna förutsättningar

Men andra tryckte också på sådant som att se till användarnas behov och deras vilja, inte bestämma åt dem, respektera deras integritet, samt ha respekt och vara ödmjuk. Och som en person uttryckte det:

- Få veta att man duger fast man bara kan svara Ja eller bara trycka på en färdig fras.

Praktiska kunskaper

När det gäller kommunikation, så behöver assistenter och assistansanvändare förstå varandra. Alla assistenter behöver lära känna den person de arbetar med och förstå hur denne kommunicerar, inklusive via hjälpmedel. De behöver också lära sig hur den personen vill ha det och hur de till exempel på bästa sätt kan stödja dem i kommunikation med andra, utan att ta över.

Kunskaper om hjälpmedlen

Utöver detta kan några assistenter runt en AKK-användare också behöva ha mer ingående kunskaper om hur personens hjälpmedel fungerar och kunna hjälpa till att göra inställningar och ändringar.

Figur 33. Assisterer kan ofta behöva hjälpa användare med anpassningar i deras datorer och andra tekniska hjälpmedel.

När det gäller förskrivna hjälpmedel, behöver förskrivare och hjälpmedelskonsulenter tänka på att inkludera både användare och assistenter i utbildningar i hur specifika samtalsapparater, styrsätt och programvaror fungerar och hur de kan behöva justeras och anpassas i vardagen. Hur arbetet med hjälpmedlen ska gå till och vem som ansvarar för vad, kan lämpligtvis beskrivas i personens genomförandeplan.

När deltagarna i Mitt liv, mina ord ombads berätta vilka praktiska kunskaper de tycker det är viktigt att assistenter till personer som använder samtalshjälpmedel har, gav de svar som:

- Veta hur hjälpmedlen som används fungerar
- Kunna använda en dator
- Kunna skruva och fixa
- Inte var helt handfallen utan kunna ta tag i saker och försöka lösa problem som uppstår

- Försöka lösa problem eller kunna hitta rätt person för hjälp
- Viljan att lära sig, det kommer man långt med

I den här kursen har vi tagit fasta på andemeningen i dessa ord. Vi försöker inte lära ut allt en assistent behöver kunna för att stödja en viss person med behov av AKK, för det skiljer sig så mycket åt. Men vi vill att de som har läst den här kursboken, tagit del av metodbladen och gjort ett antal av övningarna ska ha fått en bas att utgå ifrån och ett självförtroende att prova nya saker.

Mina kommunikationshjälpmedel

I projektet Mitt liv, mina ord har vi tagit fram ett verktyg som bygger på insikten att kommunikationshjälpmedel behöver kunna förändras så att de alltid är aktuella och att många användare själva vill vara delaktiga i det arbetet. Materialet består av frågor om hjälpmedlen, vilka rutiner som finns och vem som gör vad, samt blad att fylla i och en frågeguide som kan användas som stöd.

Hjälpmedel	Var finns det?	Samordnare	Vem lägger in nytt?	Hur ofta?
Hur styr jag?	Hur visar jag?	Vilka rutiner?	Vad kan jag ändra?	Laddas

Figur 34. Rubriker från översikten över "Mina kommunikationshjälpmedel"

När hjälpmedelsanvändaren och en assistent eller annan stödperson arbetar med materialet tillsammans, kan de få syn på både vad som fungerar bra och på sådant som kan behöva förändras. Den färdiga översikten kan också vara till stöd för ny personal.

Materialet "Mina kommunikationshjälpmedel" finns att hämta gratis från kommed.nu.

Metoder för att stödja delaktighet

Några exempel på metoder som underlättar för AKK-användare att vara delaktiga och där assistenter och andra i omgivningen spelar en viktig roll.

Kommunikationspass

För att snabbt kunna ge viktig information om sig själv till nya personer, kan den som använder AKK ha ett kommunikationspass att lämna fram. Kommunikationspasset är skrivet från användarens synvinkel, framhäver dennes personlighet och preferenser och sammanfattar komplex information på ett lättförståeligt sätt. Det kan till exempel fungera som en snabb, första introduktion för nya assistenter.

Hur jag kommunicerar	Gör så här:
Jag använder symboler för att kommunicera. Jag pekar med pannlampa	Sitt snett bredvid mig när vi pratar, så vi kan se varandra och du kan se var jag pekar
Jag vill att du säger varje ord när jag pekar, så jag vet att du har förstått.	Ge mig gott om tid – var uppmärksam på vad jag gör och vart jag tittar. Vänta!
Helst använder jag min pratdator, som jag styr med huvudmus.	Prata inte istället för mig, eller över mitt huvud. Jag vill föra min egen talan!
Jag visar ja genom att titta uppåt och nej genom att böja ner huvudet.	Om du märker att jag fattas ett ord, skriv upp det i min anteckningsbok.

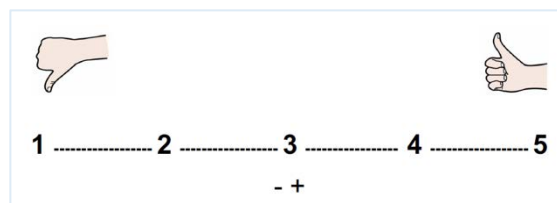
Figur 35. Exempel på sådant som kan finnas med i ett kommunikationspass

Kommunikationspass utformas i samarbete med AKK-användaren och innehåller ofta både foton och bildsymboler. Idén med kommunikationspass kom till vid CALL Centre i Skottland på 1990-talet. Sedan dess har det utvecklats många nya former, inklusive digitala. Ett exempel på ett digitalt kommunikationspass är appen RättVisat från Bräcke Diakoni⁵⁵.

Läs mer om kommunikationspass i KOM MED – metoder och övningar och på kommed.nu.

Värderingsskalor

Det är inte alltid så lätt för personer med kommunikationssvårigheter att berätta vad de tycker och känner. Då kan värderingsskalor vara ett sätt att förmedla detta⁵⁶.

Figur 36. Exempel på värderingsskala i fem steg.

Värderingsskalor används i många olika sammanhang, till exempel när butiker vill att kunderna ska ange hur nöjda de var med sitt besök. Det finns särskilda skalor för att berätta om smärta och det finns strukturerade metoder där bildstöd och AKK ingår, som metoden Samtalsmatta⁵⁷. Men värderingsskalor kan också användas i vardagen. Om en värderingsskala alltid finns till hands, kan den bli ett värdefullt komplement till andra kommunikationssätt.

Läs mer om värderingsskalor i KOM MED – metoder och övningar och på kommed.nu.

Pekprata

Barn lär sig tala genom att se, lyssna och samspeja med talande personer runt omkring dem. På samma sätt behöver personer som lär sig AKK se detta användas av andra. När det gäller teckenkommunikation behöver de se andra använda tecken och när det gäller hjälpmedelsberoende AKK-former har de nytta av att andra också använder de kommunikationshjälpmedel de själva håller på att lära sig. Att vara modell på detta sätt kallas för att man pekprata⁵⁸.

Läs mer om pekprat i KOM MED – metoder och övningar

MODUL 3 – TAL, SPRÅK OCH KOMMUNIKATION

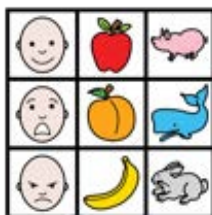
Kapitel i KOM MED kursbok

- Tal, språk och kommunikation

Från KOM MED – metoder och övningar

- M7 + Ö7 Ställa frågor
- M8 + Ö8 Kommunikativa funktioner
- M9 + Ö9 Samtalsämne

Resurser från KOM MED - kommunikationskartor

- Ordlista
- Basordlista (stående)
- Ämneslista mat
- Ämneslista semester
- Kommunikationslista Pragmatisk inledning
- Bokstavstavla med samtalsämnen

Resurser från internet

- Samtalskort "Berätta om..." från kommed.nu

Tänk på att metodbladen kompletterar innehållet i kursboken.

Övningarna i det här avsnittet handlar om några språkliga aspekter på AKK. De är upplagda för att man ska arbeta tillsammans två och två. Om du använder materialet på egen hand – försök gärna få någon i din närhet att göra övningarna tillsammans med dig. Metodbladen går förstås också att läsa som de är, utan att man gör övningarna.

Tal, språk och kommunikation

Möjligheten att kommunicera är ett grundläggande mänskligt behov och är en medfödd förmåga som utvecklas redan i fosterlivet. Genom kommunikation hittar vi vår tillhörighet i gruppen, utvecklar vårt tänkande och lär oss om omvärlden. I dagens samhälle är möjligheten till mellanmänsklig kommunikation inte bara ett socialt och intellektuellt behov, utan även fundamentalt avgörande för att vi ska kunna tillgodogöra oss en utbildning, skaffa ett arbete eller för att kunna delta i samhället⁵⁹.

Författaren och AKK-användaren Bob Williams beskriver människans behov av att kommunicera så här:

”Vi behöver alla kommunicera och knyta an till varandra – inte bara på *ett* sätt, utan på så många sätt som möjligt. Det är ett grundläggande mänskligt behov, en grundläggande mänsklig rättighet. Och mycket mer än så; det är en grundläggande mänsklig kraft.”⁶⁰

Figur 37. Två personer i samtal

Till vardags när vi tänker på hur människan kommunicerar är troligen talet det första vi kommer att tänka på. Men vad består talet av? För att förstå vad som krävs för att vi ska kunna tala, och hur vi kan underlätta för en person i behov av kommunikationsstöd, kan vi göra den här uppställningen:

Språk

Språket är den första grundläggande förmågan som krävs för att kunna formulera tal som en mottagare förstår. Ett gemensamt språk innehåller symboler som vi alla har kommit överens

om betyder en viss sak. Språket kan till exempel bestå av **talade ord**, **skrift** och **teckenspråk**.

När vi pratar om saker som finns i rummet, kan vi ofta klara oss genom kroppskommunikationen, men så snart vi vill kommunicera om saker som inte går att peka på, blir språket avgörande. Språket krävs också för att kunna samtala om abstrakta fenomen såsom våra framtidsdrömmar och för att kunna fantisera⁶¹.

Språkliga svårigheter förekommer till exempel i diagnoserna språkstörning och afasi. Svårigheterna kan också yttra sig i form av dyslexi och andra typer av läs- och skrivsvårigheter.

Det talade språket kan enkelt beskrivas utifrån fyra grundstenar:

Ordförråd – att veta vad ord betyder och kunna plocka fram rätt ord vid rätt tillfälle

Grammatik – att kunna sätta orden i rätt ordning med rätt ändelser

Språkljud – att kunna höra och göra skillnad på språkets olika ljud

Sociala regler och funktioner (pragmatik) – att kunna förstå och använda språket på ett lämpligt sätt med tillhörande gester och uttryck.

Tal

Rösten är en förutsättning för att göra talet hörbart - utan rösten blir talet enbart en viskning. Rösten bildas på utandningen när luftflödet gör att

stämbanden i halsen öppnas och stängs. Vibrationen som uppstår skapar de ljudvågor som är röstens grundton.⁶²

För att kunna använda sin röst på ett bra sätt, är det också viktigt att kunna koordinera sin andning.

Figur 38. En person som använder sin röst genom att ropa

Artikulationen är de sista inställningarna vi gör i munhålan innan det talade ordet kommer ut. När hjärnan har hittat rätt språklig form (ordet) och rösten har fått rätt ton, skickar hjärnan signaler till munhålan att ställa in de muskler som är inblandade i exakt rätt läge för att forma varje enskilt språkljud i ordet⁶³.

Vanliga diagnoser kopplade till artikulationen är dysartri (svårigheter att koordinera talrörelser) och stamning (svårighet att programmera och utföra talrörelser). Svårigheter med artikulationen är också vanligt vid skador som har med rörelseförmågan att göra, såsom cerebral pares (CP), Parkinsons sjukdom och multipel skleros (MS).

Totalt använder vi ungefär 150 olika muskler, från andningen till käke, läppar och tunga, för att bilda ett enda hörbart ord. Detta gör talet till människans mest komplicerade motoriska aktivitet, och det är inte konstigt att det kan uppstå svårigheter på vägen.

För att kunna formulera begripligt tal krävs alltså samtliga dessa tre komponenter (språk, röst och artikulation). Men har vi effektiv kommunikation bara för att vi kan tala med ett gott språkligt innehåll? Nej, inte riktigt. När vi tittar på hur människor i grupp interagerar med varann, är talet långt ifrån det enda kommunikationssättet. Tvärtom är vi **naturligt multimodala**: vi använder många olika kanaler för att uttrycka och förstärka vårt budskap. De neutrala, talade orden får nyanser när vi lägger till icke-verbal kommunikation såsom gester, blickar, mimik, hållning, ljud och rörelser. Dessutom förhåller vi oss hela tiden till olika sociala regler som bestämmer vad som är lämpligt och inte i samspel med andra.

Figur 39. Gester och hållning ingår i vårt sätt att kommunicera med varandra

Pragmatik, turtagning och samspel

De sociala reglerna för kommunikation kallas för pragmatik. En person med god pragmatisk förmåga använder rätt ord, på rätt sätt, vid rätt tillfälle och till rätt person.

Reglerna är sällan uttalade eller medvetet inlärda, utan är något som människan lär sig i samspel med andra samtidigt som vi lär oss språkets andra delar.⁶⁴ Vilka sociala regler vi lär oss påverkas av den kulturella miljö som vi växer upp i: beteenden som är accepterade i en kultur, kan vara helt oacceptabla i andra. I en del kulturer får barn till exempel öppet tilltala

vuxna och inleda samtal, i andra kulturer förväntas barn vänta på sin tur⁶⁵.

Exempel på pragmatiska förmågor som vi förväntar oss vid talad kommunikation är att kunna **inleda** ett samtal på ett bra sätt och sedan **upprätthålla** det, att **avsluta** samtalet i tid, att **avbryta** på ett smidigt sätt, att förstå när samtalspartnern har tröttnat på att lyssna, att kunna **ta olika perspektiv** och att kunna **anpassa information** beroende på vem du pratar med.

Figur 40. Att vara en bra lyssnare är en viktig pragmatisk förmåga

Andra pragmatiska förmågor handlar om att kunna förstå samtalspartners avsikt, kunna tolka dess kroppsspråk, känna av stämningen, kunna läsa mellan raderna och att kunna förstå skämt och liknelser (som ju sällan ska tolkas ordagrant).

Pragmatik innefattar också icke-verbal kommunikation, kommunikation som sker utan tal. Hit hör att ge lagom **blickkontakt**, **gester** som matchar och förstärker innehållet, och att hålla ett lämpligt **avstånd** till den man talar med.

Eftersom den pragmatiska förmågan utvecklas i samspel med omgivningen, är den viktigaste faktorn för god pragmatisk utveckling just att ha en tydlig och bekräftande omgivning.

Kommunikativa funktioner

Hittills har det här kapitlet handlat om **hur** vi kommunicerar, men något som också är

viktigt är **varför**, vad vi vill med vi säger. Ett sätt att beskriva det är genom att tala om kommunikativa funktioner. Utvecklingen av dessa funktioner och dess syften kan beskrivas genom följande sju utvecklingssteg⁶⁶:

1. Instrumentell funktion (vill / vill ha).
2. Reglerande funktion (styra andra).
3. Interagerande funktion (samspel).
4. Personlig funktion (uttrycka sin personlighet, åsikter).
5. Imaginativ funktion (låtsas).
6. Heuristisk funktion (undra / utforska).
7. Informativ funktion (berätta, informera).

De fyra första funktionerna brukar utvecklas först och är mer situationsbundna än de övriga⁶⁷.

Svara ja och nej

En av de vanligaste missuppfattningarna gällande tidig AKK är att det är bäst att börja med signaler för att kunna uttrycka ja och nej. Vi tänker gärna att det är två enkla ord som har stor effekt för vad vi kan påverka med vår kommunikation. Det stämmer, men att det skulle vara enkelt att lära in är tyvärr ett missförstånd.

Figur 41. Med en avvisande gest kan man uttrycka en av betydelseerna av ordet nej

För att förstå utmaningen med att använda orden ja och nej, kan vi titta på mängden av saker som går att uttrycka med bara de två orden.

- Vill du gå och bada? (acceptera/avvisa ett erbjudande)

- Tycker du om att gå och bada?
(ställningstagande om egen åsikt)
- Är detta badhuset? (faktacheck)
- Har du varit på badhuset tidigare?
(informationsutbyte)

Sammanfattningsvis kan vi konstatera att användandet av ja och nej är en förmåga som behöver tid för att utvecklas och mycket stöd och bekräftelse för att läras in rätt⁶⁸. Att det skulle vara en enkel och smidig AKK-lösning är tyvärr ofta ett förhastat antagande¹⁰.

Samtalsämne

När vi talar med varandra behöver alla som deltar förstå vad samtalet handlar om. Många gånger kan det vara tydligt utifrån situationen, till exempel var vi befinner oss eller om vi nyligen varit med om något tillsammans. Men varje gång vi vill tala om något utöver det som händer här och nu, behöver den som talar ofta ge ledtrådar till sin samtalspartner.

42. Att ha något gemensamt att fokusera på underlättar för att få ett gemensamt samtalsämne

Den som har ett väl utvecklat språk och ett tydligt uttal kan ofta med en eller ett par ord eller meningar sätta in sin samtalspartner i vad det handlar om, men för personer som använder AKK kan det vara svårare. Om någon till exempel pekar på ordet "katt" på sin kommunikationskarta kan det ju betyda många olika saker. Istället för att samtalspartnern ska behöva

ställa en mängd frågor, kan man därför använda någon av de olika strategier som finns för att snabbare komma fram till det aktuella samtalsämnet.

Exempel på strategier

Pragmatisk inledning – Det finns en speciell sorts kommunikationsupplägg som kallas PODD⁶⁹ (Pragmatiskt Organiserade Dynamiska Displayer), där man brukar inleda med att specificera vad det handlar om. Vanliga inledningsfraser kan vara "Jag har en fråga", "Jag vill berätta något", "Jag vill ha något", eller "Något är fel". Beroende på vilken man väljer går man sedan vidare till en ny sida, där man kan fortsätta specificera vad det handlar om.

En annan variant på pragmatisk inledning är de som beskrivs i metodbladet om turtagning i samtal, där vissa uttryck (t ex "Jag undrar", "Titta här") både kan ge personen turen att tala och indikera att det till exempel är en fråga.

Kommunikationskarta med

samtalsämnen – Att indikera vad samtalet handlar om redan från början kan också göras på andra sätt, till exempel genom en ämneskarta. Det kan underlätta både för personer med otydligt tal och för den som använder en bokstavstavla eller kommunicerar via symboler.

Foto – Att visa ett foto på något man varit med om ger ett gemensamt fokus för samtalet och att peka på detaljer i bilden kan föra samtalet vidare (se avsnitt om visuella scener). Även den som har svårt att berätta kan förmedla mycket genom att förstärka sina andra kommunikationssätt med ett foto, till exempel i en fotodagbok

Läs mer om samtalsämnen och om att ställa frågor i KOM MED – metoder och övningar

MODUL 4 – LÅGTEKNOLOGISK AKK

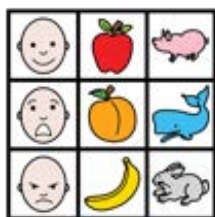
Kapitel i KOM MED kursbok

- Bokstavs- och ordtavlor
- Olika bild- och symboluppsättningar
- Utformning av kommunikationskortor

Från KOM MED – metoder och övningar

- M10 + Ö10 Ordtavla
- M11 + Ö11 Bildsymboler
- M12 + Ö12 Skapa egna kommunikationskortor
- M13 + Ö13 Bliss-symboler
- M14 + Ö14 Bliss standardkarta
- M15 + Ö15 Fotografier som stöd för samtal
- M16 + Ö16 Fyrval med bilder
- M17 + M17 Kommunikationsbok vid afasi

Resurser från KOM MED - kommunikationskortor

- Ordkarta – tåg
- Fyrval – snacks

Resurser från internet

Blisskarta köpt från SPSM eller från DARTs hemsida:

<https://www.vgregion.se/ov/dart/fardigt-material/basmaterial>

Tänk på att metodbladen kompletterar innehållet i kursboken.

Övningarna i det här avsnittet handlar om olika typer av lågteknologisk AKK, bildsymboler och hur man kan utforma kommunikationshjälpmedel. De är upplagda för att man ska arbeta tillsammans två och två. Om du använder materialet på egen hand – försök gärna få någon i din närhet att göra övningarna tillsammans med dig. Metodbladen går förstås också att läsa som de är, utan att man gör övningarna.

Bokstavs- och ordtavlor

För den som drabbas av sjukdom eller skada som påverkar tal och språk i vuxen ålder, är ofta skriftlig kommunikation det mest naturliga sättet att komplettera ett bristfälligt tal. Att bokstavera vad man vill säga är också ett viktigt komplement till andra kommunikationssätt för personer med medfödda funktionsnedsättningar. En bokstavstavla, som kan kompletteras med ord och fraser, är lätt att ta med sig och kan användas på flera olika sätt.

Anpassa efter användarna

En bokstavstavla behöver utformas så att den är lagom stor att ha med sig, samtidigt som användaren kan peka tydligt och samtalspartnern kan se var användaren pekar. Det är också bra om den innehåller stöd för strategier, till exempel en ruta där det står "nytt ord", så samtalspartnern lätt kan hänga med.

A	B	C	D	E	F	G	1
							2
H	I	J	K	L	M	N	3
							4
O	P	Q	R	S	T	U	5
							6
V	W	X	Y	Z	Ja	Nej	7
							8
Å	Ä	Ö	Nytt ord	Vänta	Jag undrar	Tack	9
							0

Figur 43. Bokstavstavla i alfabetisk ordning, med siffror och några användbara ord och uttryck

Om man ofta talar med nya personer kan det också vara bra om det finns med instruktioner på bokstavskartan, till exempel "Jag vill bokstavera hela ordet"⁷⁰, så inte samtalspartnerna avbryter med att gissa innan man har bokstaverat färdigt. Samtalspartnern behöver veta hur man vill ha det – ibland kan det vara praktiskt att inte behöva bokstavera långa ord, så samtalet kan flyta på lite snabbare.

ABC eller QWERTY

Den som är van att skriva på tangentbord vill ofta ha en bokstavstavla i QWERTY-ordning istället för alfabetiskt. Då kan man använda sitt minne av var bokstäverna finns, istället för att behöva lära om.

Komplement till otydligt tal

En bokstavstavla kan ibland fungera som komplement till ett otydligt eller ohörbart tal, för att det ska bli lättare för samtalspartnern att förstå vad man säger. Då kan överenskommelsen vara att "Jag pekar på första bokstaven i varje ord".

Det kan då också underlätta om man kan börja med att säga något om ämnet – samtalsämnen kan också finnas med på bokstavskartan.

Figur 44. Bokstavskarta med ämnen

Ordtavlor

Ja	Vet inte	Nej	Här skett	Skett	Ska ske	plura	Vad sa du?	Haj!	Tack!	Förstå	Men- samma	Kom- bra- tt	Tillhör	Det av	Samma	Staden samma	Lär- naren samma																
fråga	vem	vad	inte	är	var	blir	vill	mycket	mer	meest	kropp	kläder	med- cin	mat	effen- rätt	bröd	bulle																
när	var	hur	kanske	har	hade	kan	måste	glad	ledsen	upp- rätt	pengar	klocka	sten- ögon	kött	ost	pizza	pasta																
att	men	så	och	ska	sträcka	bor	heter	rolig	råd	orolig	saker	brev	kalen- der	ägg	soppa	grön- saker	frukt																
föret	nu	sedan	igen	börja	komma	fort- sätta	sluta	bra	dålig	fin	radio	TV	film	hän- samma	korv	glass	godis																
en	ett	den	det	ti	ge	tyta	ta	travlig	tråkig	skön	dator	surf- platta	mobil	dryck	vatten	kaffe	te																
i	till	alla	eller	såga	se	höra	gå	arg	ont	sjuk	tordon	rustad	premi- um	sugör	servett	fest	teater																
person	jag	du	han	alla	dricka	smaka	sitta	tröt	hungry	tröttig	bil	taxi	flyp- plan	present	spel	musik	sport																
de	vi	ni	hon	sova	kla på	bada	gräta	fel	ensam	konstig	buss	tåg	bil	plats	hus	hem	arbete																
någon	min	familj	släkting	göra	arbeta	känna	tycka om	stor	liten	lång	hotell	utflykt	biljet	affär	restau- rang	sjukhus	tråk- gärd																
pappa	mamma	bror	syster	äka	möta	läga	mat	köpa	vät	god	dyr	natur	djur	stad	tid	är	noden- ing																
man	kvinn	pojke	flicka	läska	veta	förstå	glöm- ma	ny	stark	färdig	skog	sjö	berg	dag	natt	morgon	kväll																
vän	grupp	asso- ciat	själv	hoppas	gissa	ben- lämma	hjälpa	ny	gam- mat	tyd	tärg	lila	orange	rosa	blau	grå	svar																
A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	L	M	N	O	P	Q	R	S	T	U	V	X	Y	Z	Å	Ä	Ö	1	2	3	4	5	Nytt ord
																												6	7	8	9	0	

Figur 45. Ordtavla uppbyggd som en blisskarta med drygt 220 ord + bokstäver, siffror och funktioner

Att kunna peka på de vanligaste orden direkt, kan snabba upp samtalet. Vi har med två exempel på ordkartor i kurs- materialet – en som är uppbyggd som en

blisskarta och en som innehåller 55 av de mest frekventa orden i svenska språket.

den	jag	vi	när	är	vill	här	där	i	av	vara
det	du	om	var	har	vet	om	att	på	då	ha
en	han	man	vad	kan	får	så	för	med	nu	få
ett	hon	bra	skulle	ska	tycker	som	till	från	sen	säga
0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	?
Q	W	E	R	T	Y	U	I	O	P	Å
A	S	D	F	G	H	J	K	L	Ö	Ä
ju	men	Z	X	C	V	B	N	M	väl	eller
JA	tack	och	också	NYTT ORD			inte	bara	NEJ	

Figur 46. Bokstavstavla i QWERTY-ordning, som också innehåller 55 av de mest frekventa orden i det svenska talspråket.

Bliss standardkarta innehåller över 500 ord och är indelad i ordklasser, där varje ordklass har en specifik färg. Vår ordtavla med drygt 220 ord är uppbyggd på samma sätt, med vita småord, blå pronomen, röda verb, gröna adjektiv och adverb, samt gula

substantiv, indelade i kategorier av ord som hör samman.

Bokstavstavlan i QWERTY-ordning

innehåller 55 av de mest frekventa orden i det svenska talspråket,⁷¹ något som enligt forskning om talspråk kan täcka in 55% av alla ord en talande person vill säga. De motsvarar de basord som finns i olika vokabulär för samtalshjälpmedel och består främst av pronomen, frågeord, verb och prepositioner och andra småord – innehållsorden behöver bokstaveras⁷².

Ordtavlor kan också vara ordnade på andra sätt, till exempel i bokstavsordning eller med ord för särskilda situationer.

Läs mer om bokstavs- och ordtavlor i KOM MED – metoder och övningar

Olika bild- och symboluppsättningar

Det finns flera olika bild- och symboluppsättningar som används i Sverige, bland annat inom specialundervisning, i särskolan, inom daglig verksamhet, vid serviceboenden och i kommunikationshjälpmedel. Vanligt förekommande i Sverige är Widgitsymboler, Pictogram, PCS, Symbolstix och Bliss. Dessutom har de fria bildbaserna Sclera picogram, Mulberry och ARASAAC ökat i popularitet, eftersom de är lätt tillgängliga via tjänsten Bildstöd (bildstod.se). Bilder och symboler används både för att stödja kommunikation och kognition. Det här kursmaterialet är främst inriktat på kommunikativt stöd, men personer som använder AKK kan också ha nytta av kognitivt stöd, så vi ska inleda med att berätta lite om vad det kan innebära.

Kognitivt stöd

Det finns några olika definitioner på vad kognitivt stöd är. Föreningen för kognitivt stöd, FKS, skriver så här på sin websida:

”Med kognitivt stöd menar vi insatser och produkter som gör det möjligt att bättre förstå och hantera sin vardag och omvärld”⁷³.

Habiliteringens resurscenter i Stockholm definierar istället kognitivt stöd så här:

”Kognitivt stöd är sådant som gör det lättare att förstå, minnas, tänka, planera och hantera tid.”⁷⁴

De går vidare och poängterar att begreppet inte bara handlar om prylar och produkter, även om dessa är väldigt centrala, utan också om attityder, arbetssätt och förhållningssätt hos dem som träffar personer med kognitiva svårigheter. Ofta handlar det om att hjälpa dessa personer att bli mer självständiga.

Det kan gälla sådant som att sköta sig själv och sitt hem (sköta sin hygien, handla, laga mat, tvätta), men också att självständigt kunna delta i olika aktiviteter (förstå information, passa tider, planera).

Det kognitiva stödet innebär bland annat att information presenteras på ett tydligt och lättförståeligt sätt, till exempel med hjälp av bilder. Det kan då handla om bildscheman, recept, stegvisa instruktioner och bilder för kortnummer på telefonen. Det kommer också fler och fler appar för smarta telefoner och surfplattor som kan ge ett bra kognitivt stöd, inte bara till personer med kognitiva svårigheter utan för alla som vill hitta rätt, komma i tid och få information om olika saker på ett lättförståeligt sätt.

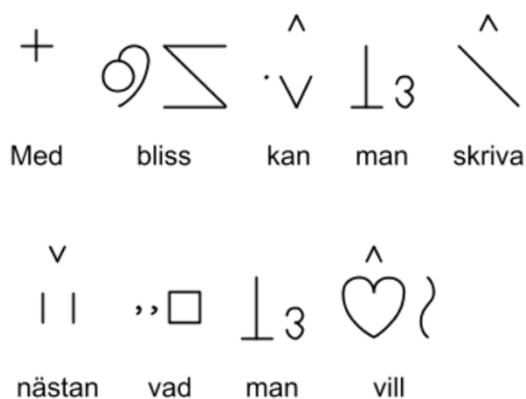
Figur 47. Exempel på produkter som är utformade för att ge kognitivt stöd: Telefon med foton för direktnummer⁷⁵ och Veckoschema med bilder

Uppsättningar med bildsymboler

De olika bilduppsättningarna skiljer sig åt både till utseende och innehåll, de innehåller olika många bilder eller symboler och ger olika möjligheter att uttrycka abstrakta tankar och idéer. De ingår också i olika appar som kan användas för att skapa kommunikationskortor, skriva med symboler, eller fungera som ett talande hjälpmedel. Förutom de färdiga bild- och symboluppsättningarna används digitala fotografier i många sammanhang.

¹ © Blissymbolics Communication International. Bliss får användas fritt i enlighet med CC-BY-SA, se www.blissymbolics.org

Bliss

Figur 48. Exempel på vad man kan skriva med blissord

Bliss¹ är det symbolsystem som har funnits längst i Sverige och är också det som är mest abstrakt och ger flest språkliga uttrycksmöjligheter. Det finns ca. 6 000 blissord och flera olika datorprogram för att skapa och editera blissorden. Blissystemet innehåller möjligheter att kombinera de olika beståndsdelarna till ett obegränsat antal nya begrepp. Bliss används mest av icke-talande personer med svåra rörelsehinder, t.ex. personer med CP-skador och förhållandevis god intellektuell förmåga. Med Blissonline kan man få tillgång till blissord via nätet på www.blissonline.se.

Pictogram

Figur 49. Exempel på pictogram

Pictogram² har också funnits länge i Sverige. Det finns ca. 2 000 pictogram och de flesta av dessa representerar substantiv eller verb. Det finns också

² © Specialpedagogiska Skolmyndigheten, se www.pictogram.se

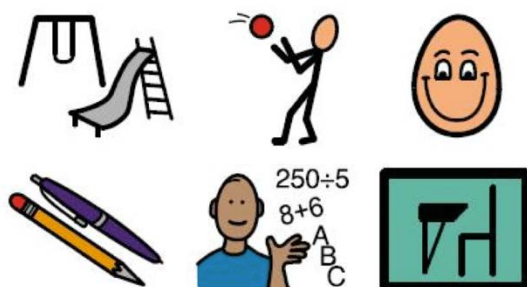
bilder för en del andra språkliga funktioner och ett litet antal abstrakta begrepp.

Pictogram är speciellt anpassat till de behov som finns inom grundsärskolan och i daglig verksamhet för personer med intellektuell funktionsnedsättning. Pictobilderna är genomgående vita på svart botten. Läs mer om pictogram på www.pictogram.se.

PCS

PCS³ (Picture Communication Symbols) innehåller 45 000 bilder. PCS kom in på den svenska marknaden med programmet Boardmaker, men finns också som tillägg till många andra programvaror.

PCS innehåller både många konkreta bilder, som kan vara antingen i färg eller svartvitt, men också många språkliga och abstrakta begrepp.

Figur 50. Exempel på PCS-symboler

Vissa undersökningar har gett vid handen att PCS är lättare att tolka än Pictogram av ovana personer⁷⁶. Pictogram har i gengäld anpassats helt och hållet för svenska förhållanden, medan PCS fortfarande innehåller en hel del symboler som visar dess amerikanska ursprung. Andra studier har visat att foton är lättare att förstå än PCS⁷⁷.

³ The Picture Communication Symbols © 2020 Tobii Dynavox LLC, se <https://goboardmaker.com>.

Widgitsymboler

Widgitsymboler⁴ är ett brittiskt bildsystem som kom till för att stödja läs- och skrivinläringen hos barn som hade svårt att knäcka läskoden⁷⁸. Det ursprungliga systemet hette Rebus, men vidareutvecklades och kallas nu Widgitsymboler. Widgitsymboler är en integrerad del av programmen InPrint och Symwriter, tjänsterna Widgit Online och Widgit Writer, samt IOS-appen Widgit Go SE.

Figur 51. Exempel på vad man kan skriva med Widgitsymboler

Widgitsymbolerna innehåller både konkreta bilder och symboler för en mängd abstrakta begrepp, samt grammatik. De är anpassade till svenska förhållanden och finns både som svartvita och i färg. Många av dem kräver god förmåga till abstrakt tänkande för att kunna förstås. Det finns mer än 16 000 Widgitsymboler. Läs mer om Widgitsymboler på symbolbruket.se.

SymbolStix⁵

Figur 52. Exempel på SymbolStix

⁴ Widgitsymboler © Widgit Software/Symbolbruket AB 2021 | www.symbolbruket.se

⁵ © Symbolstix, LLC (2007-2015), se www.n2y.com/products/symbolstix

SymbolStix är amerikanska symboler som bland annat följer med programmet Tobii Communicator. Symbolsystemet innehåller över 60 000 bilder och fler tillkommer efter hand som nya händelser inträffar som behöver symboliseras. SymbolStix används i den amerikanska nyhetstidningen news-2-you som ges ut en gång i veckan online.

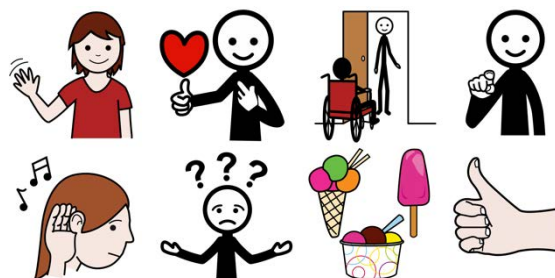
Nilbild

Figur 53. Exempel på Nilbilder

Nilbild⁶ består av cirka 700 detaljrika tecknade bilder för barn. De är skapade av en mamma som inte tyckte att de bildsymboler som fanns i mitten på 1990-talet fungerade för hennes barn. Nilbilderna har sedan dess utvecklats med fler bilder. Systemet innehåller bl.a. sådana leksaker, hjälpmedel, aktiviteter och företeelser som är vanliga i Sverige.

ARASAAC

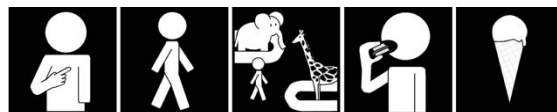

Figur 54. Exempel på ARASAAC-symboler

ARASAAC⁷ är en fri symbolbas från regionen Aragon i Spanien. Den innehåller cirka 7400 färglagda bildsymboler och 6300 svartvita. Bildsymbolerna är skapade av Sergio Palao. ARASAAC ingår bland

de bildsymboler som används i tjänsten Bildstöd på bildstod.se.

Sclera pictogram

Sclera pictogram⁸ är en fri symbolbas från Belgien, som påminner mycket om Pictogram. Den har drygt 10 000 bildsymboler. Dessa symboler finns också på bildstod.se.

Fotografier

De olika bildsystem som beskrivits ovan fokuserar ofta på ett ord eller begrepp i taget. Det kan fotografier också göra, när det till exempel gäller föremål, djur, växter, maträtter eller människor. Vissa begrepp kan också fångas med ett fotografi, till exempel storleksförhållanden, prepositioner eller minspel och kroppshållningar som speglar känslouttryck. Men när det kommer till abstrakta begrepp blir det oftast stopp⁷⁹.

Figur 55. Foto på hembakade kanelbullar

När man fotograferar handlar det istället ofta om något som är specifikt; just den här koppen, mössan, personen eller solnedgången. När man ser ett foto av en bulle är det ofta precis den bullen, eller åtminstone samma sorts bulle som man kommer att tänka på, sällan bullar i

⁶ © Nilbild, www.nilbild.se

⁷ Skapare: Sergio Palao, Ursprung ARASAAC (<http://arasaac.org>) Licenser: CC (BY-NC-SA), Ägare: Aragon Government

⁸ www.sclera.be, Creative Commons licens 2.0

allmänhet. Det är tvärtom mot bilderna i symbolsystemen, som ofta representerar begrepp än unika företeelser. Dessa skillnader mellan foton och bildsymboler gör att det kan vara lämpligt att använda dem på olika sätt. I fotodagböcker kan det till exempel handla om att dokumentera händelser, aktiviteter och företeelser som man har varit med om. Med stöd av fotografierna kan man sedan berätta om det som bilden föreställer, med ord, tecken, gester och pekningar, med hjälp

av ett talande samtalshjälpmedel, eller genom att peka på bildsymboler på en kommunikationskarta. Bilderna på kommunikationskartan har då en helt annan funktion än fotografierna i dagboken. De är en del av individens sätt att uttrycka sitt språk, medan fotografierna fungerar som ett minnestöd och ett sätt att göra det lättare för samtalspartnern att förstå vad personen varit med om och vill berätta om⁸⁰.

Översikt över olika symboluppsättningar

Betydelse	Bliss ⁹	Widgit-symboler	Symbol Stix ¹¹	PCS ¹²	Pictogram 13	ARASAAC 14	Sclera ¹⁵	Mulberry 16
vem?								
vill (ha)								
kläder								
sova								

⁹ Copyright: Blissymbolics Communication International. Bliss får användas fritt i enlighet med Creative Commons - Erkännande - Dela Lika - eller CC-BY-SA. Ingår också i Bildstöd.

¹⁰ Copyright: © 2021 - Symbolbruket AB
Widgit-symboler © Widgit Software/Symbolbruket AB 2021

¹¹ Finns bland annat i vissa programvaror från Tobii Dynavox. Copyright för SymbolStix®: © 2020 SymbolStix, LLC

¹² Copyright för PCS: The Picture Communication Symbols © 2021 Tobii Dynavox LLC

¹³ Copyright: Pictogram.se ©Specialpedagogiska Skolmyndigheten .

¹⁴ Copyright ARASAAC: Bilderna är skapade av Sergio Palao för ARASAAC (arasaac.org), som ägs

av regionen Aragón. Licens: Creative Commons (BY-NC-SA). Ca. 11 000 symboler. Ingår i Bildstöd och Papunets bildverktyg.

¹⁵ Copyright Sclera NPO (sclera.be). Sclera-symbolerna får användas fritt i enlighet med Creative Commons-licensen CC BY-NC 2.0 BE. OBS! Vi hittade ingen symbol som endast betydde "vill", så en symbol som delvis uttrycker detta valdes istället. Cirka 11 800 symboler. Ingår i Bildstöd och Papunets bildverktyg.

¹⁶ Copyright 2018/2019 Steve Lee, (Mulberrysymbols.org.). Mulberry-symbolerna får användas fritt i enlighet med Creative Commons-licensen CC BY-SA. Cirka 3 400 symboler. Ingår i Bildstöd och Papunets bildverktyg.

Utformning av kommunikationskort

Många kommunikationskort består av ett antal rutor fyllda med symboler och ord, som kan vara arrangerade på olika sätt. Men det finns också de där varje sida är utformad runt ett innehållsrikt foto, en så kallad visuell scen (VSD). Vi ska här beskriva några vanliga sätt att lägga upp kommunikationskort och kommunikationsböcker.

Situationskarta

Situationskarta är skapade för att fungera i en speciell situation eller aktivitet och är ett vanligt sätt att lära sig börja använda grafisk AKK. De har fördelen att allt man behöver för att kunna kommunicera i den givna aktiviteten finns på samma uppslag, antingen det handlar om en papperskarta, ett överlägg till en enkel samtalsapparat, eller en sida i ett kommunikationsupplägg i en samtalsdator eller surfplatta.

Figur 56. Situationskarta med Widgitsymboler, tänkt att användas medan man tittar på melodifestivalen.

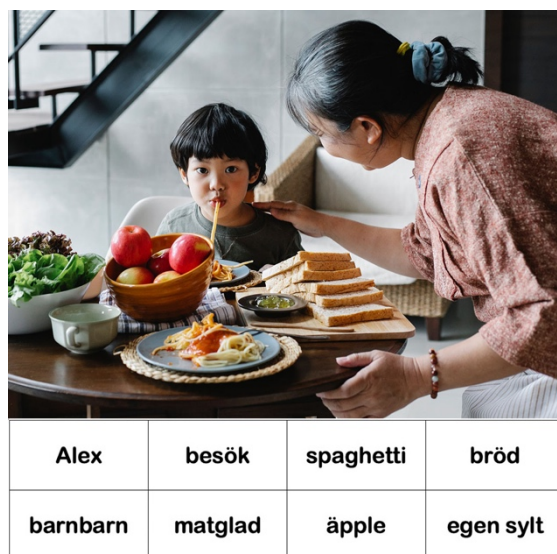
Situationskartan innehåller ofta ord från olika kategorier, till exempel personer, aktiviteter, saker, platser, känslor och värderingar. Orden och uttrycken kan också höra till en sekvens av händelser som ska ske i aktiviteten, till exempel vid en födelsedagsuppvaktning eller för att spela ett spel.

Det som är praktiskt med situationskort är att de kan finnas i anslutning till olika aktiviteter, till exempel en i badrummet, en i köket, en vid TV-apparaten, en vid sängen, och så vidare. Om de innehåller olika grammatiska kategorier kan de inbjuda till att kombinera ord till meningar, något som kan vara svårt för många AKK-användare.

En nackdel är att det kan bli oöverskådligt om man har många situationskort och att vissa ord behöver finnas med på många olika kort och då inte alltid finns på samma ställe på kartan. Kartorna kan också lätt bli otillräckliga – det är svårt att förutse vilka ord som kommer att behövas i en aktivitet och vill man prata om något annat än det man gör här och nu, så finns de orden inte med på situationskartan.

Visuella scener

En visuell scen är en sorts situationskarta, som är uppbyggd kring ett innehållsrikt fotografi, till exempel från en händelse eller aktivitet som användaren vill berätta om. Den ger i sig själv ett sammanhang och en koppling till verkligheten och användarens liv, som inte är lika lätt att få till med en symbolkarta uppbyggd av separata bildsymboler i ett rutnät.

Figur 57. Visuell scen för ett lågteknologiskt upplägg

Visuella scener kan både fungera för barn som ännu inte lärt sig kategorisera och för vuxna som till exempel har svår afasi⁸¹. I ett lågteknologiskt upplägg kan fotot kombineras med nyckelord som användaren vill påminnas om. I ett dynamiskt upplägg i dator eller surfplatta brukar man skapa "hot spots" i fotografiet, så man kan få se och/eller höra orden när man pekar på detaljer i bilden. Läs mer om visuella scener i avsnittet om enkla, talande hjälpmedel.

Indelning i kategorier

Ett annat sätt att dela in kartorna är efter olika kategorier, så att man till exempel grupperar ord om mat på en sida, djur på en annan, kläder på en tredje och så vidare. Kategorierna kan också handla om ordklasser eller andra sätt som ord kan delas in så man kan kombinera dem till meningar.

Figur 58. Sida med bildsymboler för aktiviteter i programmet Cboard

Man kan förstås ha ord och symboler indelade i kategorier och ha flera kategorier på samma karta, antingen det handlar om en situationskarta eller en generell karta, som Bliss standardkarta.

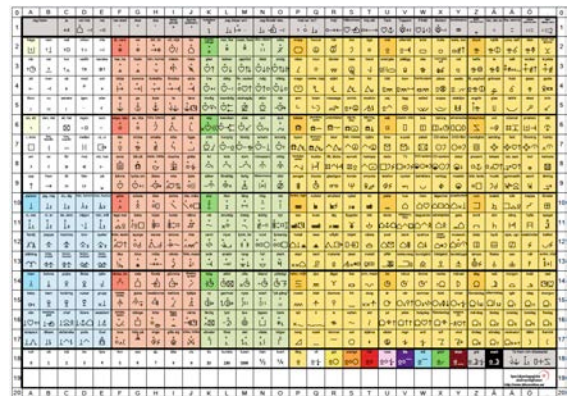

Figur 59. Situationskarta för rastaktiviteter, skapad med bildstod.se

När man delar in orden efter grammatiska kategorier är det vanligt att man markerar vilken kategori orden tillhör med en särskild bakgrundsfärg. I Sverige och övriga Norden är det vanligt att man använder blått för ord om personer och pronomen, vitt för småord, rött för verb, grönt för adjektiv och gult för substantiv. I andra länder brukar man använda andra färgsystem.

Generell kommunikationskarta

För att kunna kommunicera fritt om vad man vill brukar den som inte kan skriva vad den vill säga med bokstäver ha stor nytta av en generell kommunikationskarta, där det finns ord för det mesta personen kan vilja förmedla. Ett exempel på ett sådant upplägg är Bliss standardkarta.

Figur 60. Bliss standardkarta med 510 symboler

Standardkartan har 510 blissord, indelade i grammatiska kategorier, plus bokstäver, siffror, några vanliga fraser och funktioner för att "böja orden". På det sättet kan man till exempel först peka på indikatorn för dåtid och sedan på symbolen "åka", så betydelsen blir "åkte". Indikatorn för flertal + "bok" blir på samma sätt "böcker".

kombination	tillhör, hör ihop med	del, del av	lika, samma	nästan samma som	läter nästan som
kaka, kex	dryck	mjolk	juice, saft	läsk	dryck med alkohol

Figur 61. Detalj från bliss standardkarta

Det finns också funktioner för att kunna kommunicera fler än de blissord som finns på kartan. Genom att peka på "motsatsen till" och sedan "hungrig", så kan man säga "mätt", fast det ordet inte finns på blisskartan. På det sättet behöver heller inte alla sådana motsatsord finnas med, vilket sparar plats till andra ord. Med "kombination" kan man kombinera blissord till nya ord och genom att ange att något är "nästan samma som", "låter nästan som", "hör ihop med", eller är en "del av", så kan man få fram många andra betydelser än de som ryms på kartan.

De här funktionerna är förstås inte bara användbara när man kommunicerar med bliss, utan de är ju också användbara om man använder en annan typ av symboler.

Alla orden på ett uppslag

Något som är speciellt för standardkartan är att man ser alla orden på samma gång. Det innebär att det är lätt att bygga meningar genom att peka sig fram på kartan. Det ställs inte heller samma krav på minnet som när man har sin kommunikationskarta i datorn, där man behöver komma ihåg på vilken sida ett särskilt ord finns och hur man kommer dit.

Nackdelen är att det ställer stora krav på synen, både hos AKK-användaren och samtalspartnern. Man kan få Bliss standardkarta i olika storlek, men en stor karta ställer större krav på användarens räckvidd – det kan vara svårt att nå alla orden på kartan.

Den som har börjat kommunicera med Bliss och vill ha ett talande hjälpmedel brukar ofta vilja ha samma upplägg i datorn, men då blir det ofta ett system där man behöver navigera mellan olika sidor.

Bliss standardkarta och annat material om bliss kan betällas från SPSM - Special-

pedagogiska Skolmyndigheten, på spsm.se. Det finns också en liknande standardkarta med Widgitsymboler, som följer med programmet InPrint 3.

Läs mer om bliss standardkarta i KOM MED – metoder och övningar

Kommunikationsböcker

En kommunikationsbok kan ha ett liknande upplägg som en kommunikationskarta, förutom att det med nödvändighet ingår bläddrande mellan olika sidor. Det kan göra det svårt att kombinera ord eller symboler till meningar, om orden som behövs finns på olika sidor i boken. Detta kan man i viss mån lösa genom att vissa basord återkommer i alla uppslag. En annan möjlighet är att ha en extra sida med basord som fälls ut när boken används.

Figur 62. Kommunikationsbok med utfällbar sida med basord. Innehåller PCS-symboler⁶²

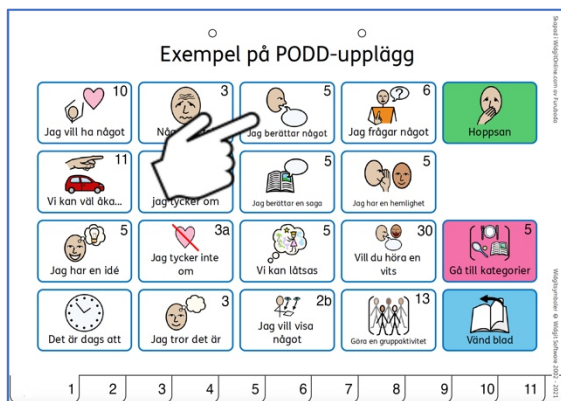
En kommunikationsbok kan vara ett praktiskt komplement till ett högteknologiskt hjälpmedel. Den kan bestå av ord och uttryck för vissa situationer, till exempel sådana där det är svårt att ha med ett elektroniskt hjälpmedel, som på gymmet, i simhallen, på stranden, eller på flyget, men en kommunikationsbok kan också utgöra ett helt system i sig själv.

PODD – ett partnerdrivet system

Pragmatik handlar om hur språket används och hur samma yttrande kan tolkas på olika sätt beroende på sammanhanget. **Pragmatiskt organiserade dynamiska displayer**

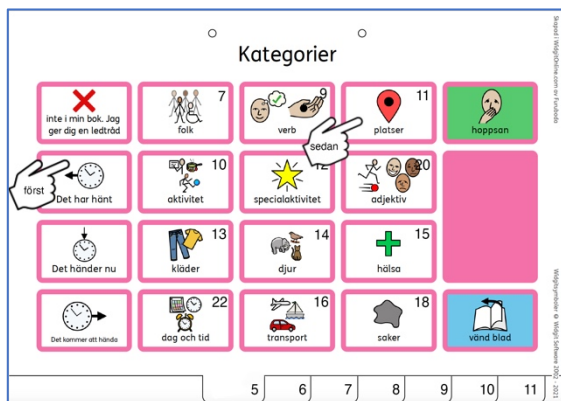
(PODD) är ett system som är uppbyggt för att ge barn i början av sin språkutveckling möjlighet att uttrycka olika kommunikativa funktioner, ge dem tillgång till ett stort antal ord och stimulera den fortsatta utvecklingen av kommunikation och språk.

Enligt den australiska logopeden Gayle Porter som utvecklade systemet, bör "vokabulär organiseras efter individens kommunikativa fungerande och efter vad som behövs i samtalet"⁸³. PODD-systemet kombinerar flera olika strategier⁸⁴. Det innehåller både uppslag för olika situationer och aktiviteter, uppslag som visar ord i en viss kategori och sådana som ger möjlighet att bygga meningar. Det är också vanligt att samma upplägg med basord upprepas på många sidor.

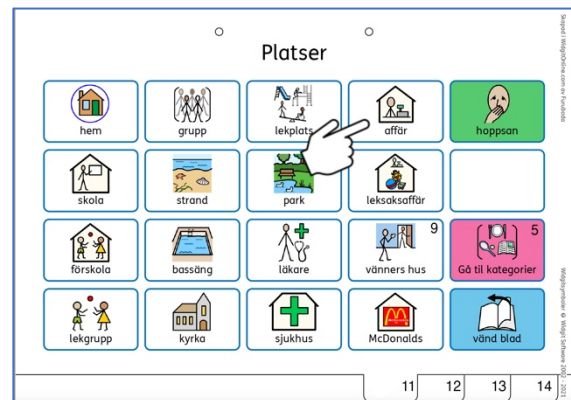
Figur 63. PODD-upplägg där barnet pekar på "Jag berättar något"⁸⁵

Framför allt innehåller de första sidorna i en PODD-bok ett antal **pragmatiska start-uttryck**, till exempel "Jag berättar något", "Jag frågar något", "Vi kan låtsas".

Figur 64. PODD-sida med kategorier. Barnet pekar på "Det har hänt" och sedan "platser"

Tanken är att ett barn som inte börjat kombinera ord till meningar snabbare ska kunna få fram sitt budskap och slippa att samtalspartnern ställer 20 frågor. Annars, om ett barn pekar på bildsymbolen för "affär", börjar samtalspartnern gissa: "Vill du åka till affären?", "Vill du köpa något?" etc. Med PODD kan samtalet istället fortskrida som i exemplet nedan.

Figur 65. PODD-sida med platser. Barnet pekar på "affär"

Exempel (se figur 63, 64 och 65):

- På första sidan i PODD-boken pekar barnet på "Jag berättar något".
- Den vuxna samtalspartnern lägger märke till siffran 5 i rutan och bläddrar till sidan 5, kategorier (det är det som menas med att systemet är partner-drivet).
- Barnet pekar nu först på "det har hänt" och sedan på "platser".
- Vid "platser" står siffran 11. Partnern bläddrar till sidan 11.
- Barnet pekar på affär.

affären!"

Det finns färdiga PODD-system, men PODD kan organiseras i olika typer av böcker och det är viktigt att systemet anpassas efter barnets förutsättningar.

Att PODD är "partnerdrivet", så att partnern bläddrar, ger användaren tillgång till ett avancerat system, även om denne

inte skulle klara att hantera ett sådant själv. Samtidigt behöver de vuxna i omgivningen (kanske i ännu högre grad än annars) vara både kunniga och engagerade.

De flesta som använder PODD använder ett lågteknologiskt system, men det finns också elektronisk PODD⁸⁶.

Kommunikationsbok vid afasi

Personer med svår afasi kan ha nytta av en kommunikationsbok som stöd för kommunikationen, ofta i kombination med partnerstrategier där partnern ofta spelar en viktig roll för att driva konversationen framåt⁸⁷. I Komm-A-projektet vid DART i Göteborg utvärderades en lovande modell för att arbeta med kommunikationsböcker vid afasi och det är deras exempel vi beskriver här^{88, 89}.

Figur 66. Exempel på innehåll i en kommunikationsbok för personer med afasi. Från Kristensen m fl (2010), s. 8.

Syftet med en kommunikationsbok kan till exempel vara att personen ska kunna introducera nya samtalsämnen, kunna berätta om sig själv och att förebygga eller reda ut missförstånd.

En kommunikationsbok är alltid **personlig** och den tilltänkta användaren är med vid utformningen, tillsammans med familjemedlemmar och andra närstående. Det är ju också oftast de som kommer att använda den färdiga boken tillsammans. Innan man börjar fylla boken med innehåll

är det viktigt att tänka på hur kommunikationen fungerar idag, vilka samtalspartners som är viktigast och i vilka sammanhang det behövs stöd för kommunikationen.

Ämnen som kan vara med i kommunikationsboken

- Personlig information – här kan man gärna inspireras av vad som brukar finnas med i ett Kommunikationspass.
- Personer – gärna foton på viktiga personer, med namn och vilka de är, till exempel dotter, barnbarn eller fru.
- Aktiviteter som man ägnar sig åt.
- Karta – kan vara karta på närområdet, men också karta över världen eller länder eller andra områden som personen har minnen från.
- Minnen/händelser – här skriver man om viktiga händelser i personens liv, gärna som en tidslinje med bilder, årtal och korta texter.
- Ämnen som hushåll, mat och dryck, TV-program, intressen och sport.
- Känslor och värderingar.
- Kalender, tid, Alfabetet och siffror
- Användbara fraser
- Aktuellt och "När det blir fel"

Tillvägagångssätt

Det tar tid att skapa en personlig kommunikationsbok och det får det göra. Boken skapas ett ämne i taget och fylls på efter hand och den blir aldrig "färdig". För att tillverka boken kan man använda ett ordbehandlingsprogram, Powerpoint, eller skapa sidor på bildstod.se eller i Papunets bildverktyg.

Förutom **kommunikationsböcker** kan man bland annat använda **Värderingsskalor** och **Skrivna alternativ** som stöd vid afasi. Läs mer om detta i KOM MED – metoder och övningar.

MODUL 5 – PEKA OCH STYRA

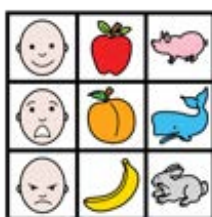
Kapitel i KOM MED kursbok

- Förutsättningar för att kunna styra
- Olika sätt att peka och styra

Från KOM MED – metoder och övningar

- M18 + Ö18 Avsökning / Scanning
- M19 + Ö19 Ögonpekning

Resurser från KOM MED - kommunikationskartor

- Ordlista
- Dubbelsidig, färgkodad ögonpekningsskarta

Resurser från internet

Blisskarta köpt från SPSM eller från DARTs hemsida:

<https://www.vgregion.se/ov/dart/fardigt-material/basmaterial/>

Tänk på att metodbladen kompletterar innehållet i kursboken.

Övningarna i det här avsnittet handlar om olika sätt att styra ett samtalshjälpmedel. De är upplagda för att man ska arbeta tillsammans två och två. Om du använder materialet på egen hand – försök gärna få någon i din närhet att göra övningarna tillsammans med dig. Metodbladen går förstås också att läsa som de är, utan att man gör övningarna.

Förutsättningar för att peka och styra

För att kunna peka på en kommunikationskarta, skriva på tangentbord, eller styra ett datorbaserat hjälpmedel är det några saker man behöver tänka på först. Det har dels att göra med personen som ska använda hjälpmedlen, dels med hur det som ska styras är utformat.

Det många tänker på först är hur den person som ska använda hjälpmedlen kan peka och det är förstås viktigt. En stor grupp av de som använder AKK har någon form av motorisk funktionsnedsättning, men för andra är det inget problem. Den som har en intellektuell funktionsnedsättning kan ha svårt med indirekta styrsätt och om någon har nedsatt syn eller hörsel är det också något man behöver ta hänsyn till.

Figur 67. Användarens motoriska förmågor är en av de faktorer man behöver ta hänsyn till när man väljer styrsätt

Kort om motorik

Det finns olika varianter av cerebral pares (CP), men något som är svårt för många med den diagnosen är att samordna sina rörelser. Detta kan också vara svårt för personer med vissa tillstånd som uppkommer senare i livet. Vad man då kan behöva tänka på är att för att klara av att göra fina rörelser perifert (längst ut, till exempel med fingrarna), behöver kroppen vara stabil centralt. Det är därför det är så viktigt att man har en bra sittställning. Här spelar både arbetsterapeuter och fysioterapeuter viktiga roller för att prova ut lämpliga stolar och hitta bästa möjliga sätt för personer att styra sina hjälpmedel i

olika situationer. På hemmaplan har assistenter och andra stödpersoner en viktig uppgift i att hjälpa användaren till en bra sittställning och se till så kommunikationshjälpmedlen är lämpligt placerade.

Bland sådant som kan behöva kartläggas ingår vilka muskler och vilka delar av kroppen som personen har störst kontroll över. Den som kan använda sina händer vill förstås helst använda dem, men om man har bättre kontroll över fötterna, muskler i ansiktet, huvudet eller ögonen kan styrsätt där man använder dem fungera bättre.

Positionering

För att ett AKK-system ska fungera långsiktigt är dess fysiska positionering av största vikt. Hjälpmedlet måste positioneras på ett sådant sätt att det är enkelt, bekvämt och fungerar att använda under stora delar av dagen utan att trötta ut kroppen.

Några viktiga aspekter att ta hänsyn till är:

- **Fysisk räckvidd** – för personer som styr sin kommunikation genom knappar eller switchar, måste knappen sitta inom en bekväm radie. Ofta finns det olika faktorer att ta hänsyn till. Kanske är en sida starkare än den andra? Kanske är en sida lättare att nå? Kanske har ena handen lättare att göra precisa tryckningar, eller andra handen bättre sensorik?
- **Synskärpa och synfält** – användarens syn är av största vikt för att korrekt kunna placera AKK-

hjälpmedlet. Synen är alltid viktig att ta hänsyn till, men blir ännu viktigare ju mindre symbolrutor som används. Risken är att flera symboler bredvid varann blir allt för suddiga. Ofta har en van AKK-användare lärt sig var de olika symbolerna sitter och tittar inte särskilt noga på exakt hur symbolen ser ut, men det är ändå viktigt att emellanåt få chansen att studera sina symboler nära. Gällande synfält är detta extra viktigt att ta hänsyn till. Kännedom om eventuella synfältsbortfall gör att misslyckanden kan undvikas. Varken knappar eller kommunikationsupplägg får placeras inom tveksamma synfält om det finns bättre positionering tillgänglig!

- **Grovmotorik** – hur medvetet personen kan styra olika delar av kroppen i större omfattning, avgör var styrsättet placeras. Det är lätt att tänka att handen är bästa alternativet, men om händerna ofta har ofrivilliga rörelser kan det finnas bättre alternativ. Kanske är det lättast att styra ena handen, huvudet, foten, eller ett knä?
- **Finmotorik** – hur precist användaren kan välja att styra den valda kroppsdelen påverkar både hur stadigt styrsättet måste monteras, och hur tryckkänsligt styrsättet kan vara. För en del kan det fungera att använda dubbelklickningar med pekfingeret; för andra kan en enkel, hård tryckning med handflatan vara det bästa alternativet.

Att utvärdera positioneringen är viktigt och måste ske med jämna mellanrum. Kanske var positioneringen optimal för en tid sedan, men har under tiden skapat spänningar eller trötthet? Precis som begreppen musarm och sms-tumme har blivit vanligt förekommande, kan det vara

dags att införa begreppen AKK-nacke eller joystick-finger.

Synens betydelse för AKK

Hur vi ser och tolkar synintryck har stor påverkan på vilken sorts AKK som kan fungera. Ett väl genomtänkt AKK-verktyg kan bli totalt oanvändbart om det samtidigt finns en påverkan på synen och hur den tolkas. Nedan presenterar vi hur olika sorters synnedsättningar kan påverka AKK-användandet.

Enkelt indelat påverkas vår förmåga att se av tre olika element: synen, överföringen och tolkningen. Dessa element sköts av olika delar av hjärnan och samtliga kan ställa till olika problem som behöver hanteras på olika sätt⁹⁰.

Figur 68. Ögat - där synen börjar

Synen är den mest uppenbara pusselbiten när vi pratar om vad en person kan se. Synen påverkas av ögats förmåga att fokusera och reglera ljusinsläpp. Vanliga problem med synen är långsynthet, närsynthet och starr (när ögats lins blir grumlig). En åtgärd vid AKK-användande blir att anpassa hjälpmedlets storlek, avstånd, ljus- och färgsättning.

Överföringen

Om nerverna som går från ögat till syncentrum är skadade, gör det att hela eller delar av bilden går förlorad. Ett vanligt exempel är synfältsbortfall som kan förekomma efter en skada där delar av synfältet försvinner. Vid AKK-användning blir det viktigt att hjälpmedlet är rätt placerat i synfältet. En ledtråd till möjligt synfältsbortfall är AKK-användare som vrider på huvudet för att hitta och fokusera på hjälpmedlet.

Tolkningen sker i hjärnans syncenter. Här tas bilden från ögat emot och ges en betydelse. En person kan alltså ta emot en skarp och korrekt bild från ögat, men tolka innehållet helt fel. Ett exempel på problem med tolkningen är så kallade hjärnsynskador (CVI – cerebral visual impairment). Det kan medföra att en person får svårt att uppfatta, sortera, samordna och tolka intryck från ögat. Det i sin tur kan medföra att personen får svårt att se detaljer i en bild, uppfatta helheten, lära sig att hitta i nya miljöer, uppfatta höjd och djup i bilden, känna igen ansikten och att komma ihåg en inre bild.

Andra faktorer

Utöver dessa tre element, spelar ögats rörelseförmåga stor roll vid AKK. Om musklerna som styr ögonen har svårt att röra sig i en viss riktning, eller att stanna kvar i ett visst läge, får det stor konsekvens för hur ett AKK-hjälpmedel kan placeras. Även miljöfaktorer såsom belysning och röriga bakgrunder kan påverka möjligheten att se och tolka sitt AKK-hjälpmedel.

Anpassningar

För personer som använder AKK kan anpassningar göras genom att färgkoda

symbolerna, ha färre symboler med större mellanrum, ha auditiva ledtrådar (ljudbaserade), och enklare symboler med färre detaljer. För personer med mycket stora svårigheter att tolka synintryck är det oftast bättre att använda taktila eller auditiva system (sådana som baseras på känsel och ljud i stället för syn).

Kognition

Kognition handlar om att tänka, förstå, minnas och planera. För att använda ett datorbaserat kommunikationshjälpmedel med många sidor, behöver användaren komma ihåg vad som finns på de sidor som för tillfället inte syns på skärmen och hur man kommer dit. Den som inte klarar det kan ha större nytta av aktivitetsbaserade situationskartor som stödpersoner i omgivningen plockar fram när de behövs, eller ett system som PODD, där användaren vägleds genom de olika stegen i samtalet och samtalspartnern är den som bläddrar mellan de olika sidorna. Ett annat sätt är att utgå från innehållsrika fotografier som är meningsfulla för användaren, som så kallade visuella scener eller som en fotodagbok.

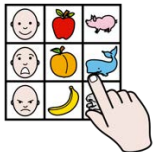
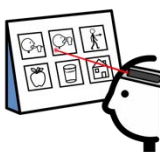
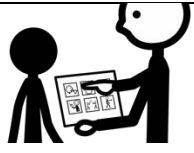
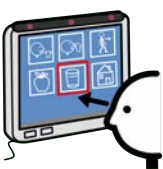
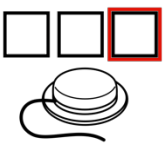
Figur 69. Exempel på visuella scener baserade på fotografier i programmet Communicator 5⁹¹

Till kognitionen hör också förmågan att tolka symboler, vilket påverkar vilken typ av bilder och symboler som används i en persons kommunikationshjälpmedel. Här ingår också förmågan att läsa och skriva.

Olika sätt att peka och styra

Det finns många sätt att styra kommunikationshjälpmedel och vilket man väljer beror på en mängd olika faktorer, såsom användarens syn, perception och intellektuella och motoriska förmågor. Detta avgör också **hur många** symboler (bokstäver, ord, eller bildsymboler) som kan visas **samtidigt** på kommunikationskartan eller skärmen. Också sådant som situation/aktivitet, tid på dagen, sittställning, vilket hjälpmedel det gäller och vad användaren själv föredrar spelar stor roll. En person har också ofta mer än ett kommunikationshjälpmedel och kan ofta använda olika hjälpmedel och styrsätt i olika situationer. **Utprovning** av styrsätt sker oftast under ledning av en **arbetsterapeut** och/eller hjälpmedelskonsulent.

Exempel på olika styrsätt och anpassningar

Låg- teknologiskt	 Direktpekning	 Peklampa	 Ögonpekning	 Medhjälpstödd avsökning
Hög- teknologiskt	 Använda pekskärm	 Huvudmus	 Ögonstyrning	 Avsökning
Exempel på anpassningar	 Pannpinne	 Anpassad mus	 Joystick	 Manöverkontakt

Från direktpekning till avsökning

Att **peka direkt** med handen på en papperskarta eller bildskärm är ofta den enklaste metoden för den som har god motorik, liksom att skriva på ett fysiskt tangentbord.

För den som inte har så god finmotorik och har lättare att kontrollera andra kroppsdelar än händerna, kan ett mer **indirekt pekande** via pannpinne, pannlampa, mus/huvudmus, joystick, ögonpekning eller ögonstyrning vara bättre alternativ.

Ett alternativ som är ännu mindre motoriskt krävande är **avsökning**, även

kallat skanning. Den kan ske genom att en markör eller ram flyttas automatiskt över skärmen, eller genom att användaren själv flyttar markören steg för steg. När rätt symbol är markerad, aktiverar användaren sin **manöverkontakt**. Alternativt kan en assistent genomföra avsökningen och användaren indikera med ljud eller kropps-signaler när assistenten kommit fram till och pekar på rätt symbol, så kallad **medhjälpstödd avsökning**.

Läs mer om avsökning och ögonpekning i KOM MED – metoder och övningar

Planera för framtiden

När man väljer och utformar ett alternativt eller kompletterande kommunikations-hjälpmedel behöver man planera för att det ska fungera nu, men också i framtiden. Ett samtalshjälpmedel behöver ständigt vara aktuellt, så den person som använder det kan kommunicera effektivt både i välkända och nya situationer. Det bör redan från början vara klart vem som ska ansvara för de ändringar som kan behöva göras och hur det ska gå till, när det till exempel behövs läggas in nya ord i ett hjälpmedel som bygger på bildsymboler.

Utforma för utveckling

Att utforma för utveckling innebär att man förutsätter att användaren lär sig mer och mer efter hand och bygger in möjligheter för det i hjälpmedlen. Det kan innebära sådant som att ha med bildsymboler för ord som användaren ännu inte förstår och att ha med bokstäver, tangentbord eller skrivna ord även om användaren ännu inte kan läsa och skriva.

Figur 70. Del av tangentbord

Detta förhållningssätt bygger på vetenskapen att vi människor **lär oss språk genom att använda det** och genom att se och höra språket användas av andra. Det är det som ligger bakom metoder som PODD och Pekprat, där samtalspartnern fungerar som modell för användare som är i början av sin språkutveckling.

Att det finns **bokstäver** och **ord** i de lågteknologiska kommunikations-hjälpmedlen och **tangentbord** i de datorbaserade, är viktiga förutsättningar för AKK-användares läs- och skrivutveckling. Det kan ta lång tid för en del personer att lära sig läsa och skriva, men det är till exempel inte ovanligt att AKK-användare med medfödda funktionsnedsättningar lär sig skriva via sina hjälpmedel och använda skriftspråket mer och mer funktionellt som ungdomar och vuxna.

Utforma för minskande förmågor

Vid vissa progredierande tillstånd, som ALS (Amyotrofisk lateralskleros), förlorar personen förmågan att använda sina muskler över tid. Då behöver man istället anpassa styrsätt och innehåll i hjälpmedlen efter detta.

Figur 71. Person med ALS skriver på tangentbord

Det kan innebära att en person som till att börja med använder en bokstavstavla eller ett tangentbordsbaserat hjälpmedel som komplement till ett otydligt tal, så småningom behöver förlita sig helt på dessa hjälpmedel. Efter ytterligare en tid kanske personen inte längre kan använda ett vanligt tangentbord och behöver använda ett skärmtangentbord med ordprediktion. Styrsättet kan efter hand gå från anpassad mus eller joystick till ögonstyrning. Utmaningen är att ligga steget före, så de olika möjligheterna finns på plats och användaren lär sig hantera dem långt innan de blir nödvändiga.

MODUL 6 – ENKLA SAMTALSHJÄLPMEDEL

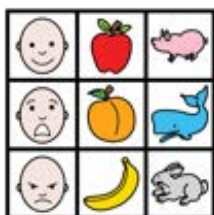
Kapitel i KOM MED kursbok

- Enkla samtalsapparater

Från KOM MED – metoder och övningar

- M20 + Ö20 Enkla samtalshjälpmedel
- M21 + Ö21 Manuskript för stegvisa samtal
- M22 + Ö22 Visuella scener (VSD)

Resurser från KOM MED - kommunikationskartor

- Go Talk 9-överlägg, McDonalds

Tänk på att metodbladen kompletterar innehållet i kursboken.

Övningarna i det här avsnittet handlar om upplägg för enkla samtalshjälpmedel. De är upplagda för att man ska arbeta tillsammans två och två. Om du använder materialet på egen hand – försök gärna få någon i din närhet att göra övningarna tillsammans med dig. Metodbladen går förstås också att läsa som de är, utan att man gör övningarna.

Enkla samtalsapparater

Enkla samtalshjälpmedel för inspelat tal finns i en del olika varianter. En sort består av endast en knapp, som kan vara av olika storlek. I den kan man spela in ett eller flera meddelanden, som sedan spelas upp när man trycker på knappen. Andra samtalshjälpmedel kan vara utformade för att man ska lägga på ett pappersöverlägg, som visar vad som kommer att talas när man trycker. Här kommer vi också nämna enkla upplägg i surfplatta.

Talande hjälpmedel med en knapp

Den enklaste typen av samtalshjälpmedel har bara en knapp.

En knapp – ett meddelande⁹²

Batteridrivna tryckknappar med mikrofon och högtalare finns i många former, dels som små handhållna tryckknappar, dels som rejäla hjälpmedel med möjlighet att reglera volymen och koppla in externa styrsätt, till exempel BIGmack⁹³.

Figur 72. Step-by-step kan också styras med brytare

En knapp – flera meddelanden

Det finns samtalshjälpmedel med en knapp där man kan spela in flera meddelanden i rad. De kan sedan spelas upp ett och ett vid varje tryck på knappen. Exempel på sådana hjälpmedel är Step-by-step och SmoothTalker 2 med nivåer. Det finns också hjälpmedel med flera knappar i rad som fungerar på samma sätt, till exempel iTalk³⁶.

Manuskript för sekvenser

Genom att planera tänkta dialoger i förväg och skriva manuskript för dem, kan man skapa förutsättningar för engagerande samtal med hjälp av enkla samtals-hjälpmedel. Burkhart och Musselwhite⁹⁴ ger förslag på hur man kan bygga manuskript som stödjer social närhet respektive informationsöverföring och som

kan ge upphov till långa dialoger med ett flertal turtagningar. Tanken är att de ska gå att använda ofta, vara motiverande och göra det möjligt för användaren att själv ta initiativ till samtal. När planeringen väl är gjord går det snabbt att spela in nya meddelanden i Step-by-step eller andra hjälpmedel som stödjer sekvenser av meddelanden.

Om man använder en app, ett datorprogram eller samtalsapparat som gör det möjligt att spara flera meddelanden kan man ha många olika manuskript på lager som användaren kan välja bland⁹⁵.

Några exempel på enkla sekvenser.

Beställa snabbmat

Hej! – Jag vill ha en "Happy meal" med mjölk. – Tack så mycket! – Hej då!

Prata om sport

Tjena! – Såg du matchen igår? – Vad tyckte du? – Jag tyckte de förtjänade att vinna. – Vi ses snart igen! – Hej då!

Att skapa manuskript för sekvenser

När man skapar manuskript som ska stödja **social närhet**, så kan de delas in i tre olika kategorier⁹⁴:

1. **Vi hör ihop.** Här kan det handla om frågesport, skvaller eller om att bara umgås. Manuskripten kan handla om gemensamma intressen och uttrycken ska helst vara sådana som jämnåriga använder.
2. **Se på mig.** Det kan handla om att uttrycka sin personlighet genom att skoja, retas, klaga mm. Här kan

det till exempel finnas med skämt och gåtor.

3. **Jag kan allt det här.** Sociala manuskript kan bidra till att den som använder dem ses som en person som kan ta initiativ till samtal, ta sin tur, samt hålla fast vid och fortsätta kommunicera om ett ämne av gemensamt intresse.

Man kan tänka ungefär likadant när det handlar om att överföra information.

Manuskript för social kommunikation

bör innehålla följande delar:

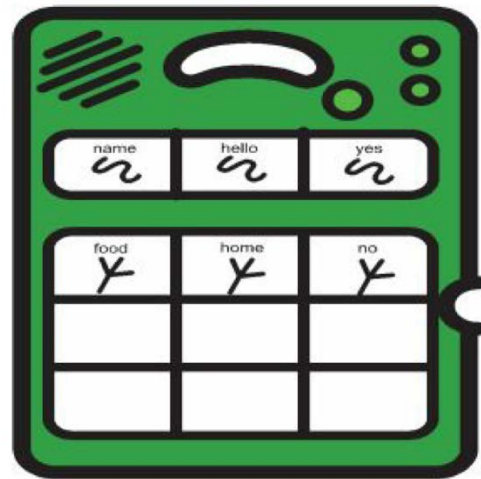
1. **Fånga uppmärksamheten** (t.ex. Hej!, Har du tid?, Kom hit!, kolla här!, Förresten..., Vet du vad?)
2. **Starta/Påbörja ämne** (t.ex. Gissa vad jag har gjort., Vilket väder!, Jag har en idé., Jag vill visa dig något.)
3. **Upprätthålla/Lämna över turen** (t.ex. Och sen., Du kan väl gissa., Bra idé., Såg du det?, Och du då?, Vad tycker du?)
4. **Avsluta** (t.ex. Vi ses!, Hej då!, Tack så mycket!)

När man har skapat ett manuskript kan man kontrollera det mot en lista med rekommenderade funktioner. Man kontrollerar då om manuskriptet:

- **Startar med en hälsning**, "ursäkta mig", eller något annat uttryck som kan fånga någons intresse.
- **Innehåller flera olika kommunikativa funktioner** (positiva kommentarer, negativa kommentarer, frågor, skämt etc.).
- **Gör det möjligt att fortsätta samtalet** /ta sin tur flera gånger (med uttryck som "berätta mer" eller "vill du höra resten?").

- **Ser till så användaren inte målar in sig i ett hörn** (där ett oväntat svar gör slut på samtalet).
- **Använder åldersadekvat språk.**
- **Använder ett språk som matchar personen** och som är både lämpligt och personligt.

Talande hjälpmedel med pappersöverlägg

Figur 73. Illustration av enkelt samtalshjälpmedel för pappersöverlägg

En typ av samtalshjälpmedel som nu mer och mer ersatts av AKK-appar i surfplatta är enkla samtalshjälpmedel för **pappersöverlägg** med mellan en och 32 rutor. Dessa finns i en mängd olika utföranden och har, förutom möjlighet till **inspelat tal**, också ofta möjlighet att lagra meddelanden i flera "nivåer". Det innebär att man kan ha ett överlägg med meddelanden för fikastunden, ett för rasten, ett för musiklektionen, ett för att berätta hemma vad som har hänt under skoldagen etc. När man **byter nivå** byter man oftast också pappersöverlägg.

Exempel på hjälpmedel av denna typ är GoTalk⁹⁶, QuickTalker och Supertalker. Rutorna i dessa hjälpmedel är oftast avgränsade med en kraftig plastram, för att minska risken för att man ofrivilligt ska trycka i fel ruta.

Dessa enkla samtalsapparater (eller "pratapparater" som de också kallas) lämpar sig bäst för att kommunicera i **en specifik aktivitet åt gången**.

För idéer om upplägg, se texterna om situationskartor. Det går förstås också att tillämpa idéerna om manuskript för sekvenser och lägga in meddelandena i tur och ordning i de olika rutorna.

En möjlighet som gör att man kommer ifrån omaket med att byta överlägg är att ha en pratapparat som bara används i en specifik aktivitet, till exempel vid telefonsamtal eller för att styra Google home, eller motsvarande och ha apparaten på en specifik plats där den alltid finns till hands.

Fördelar med de enkla pratapparaterna

Figur 74. Flicka som använder en samtalsapparat med pappersöverlägg

Trots att det går att göra samma sak i en surfplatta, fast enklare, så finns det vissa fördelar med de enkla pratapparaterna, med sitt inspelade tal och sina pappersöverlägg.

1. De är oftast robusta och tål att tappas i golvet (de saknar skärm).
2. De har oftast tydligt avdelade tryckytor som underlättar för den som har svårt med öga-hand-koordinationen.
3. Om det behövs kan man komplettera överläggen med konkreta föremål eller annan taktill information

4. De ställer inte krav på att användaren själv ska navigera mellan olika sidor.
5. De är till för EN sak, att kommunicera.

Nackdelar med de enkla pratapparaterna

Det finns förstås också nackdelar med de enkla pratapparaterna.

1. De ger endast möjlighet till ett begränsat antal meddelanden, även om man utnyttjar alla nivåer.
2. Det är svårt för de flesta användare att byta överlägg och komma åt fler meddelanden än de som för tillfället visas på överlägget.
3. Överläggen kan behöva plastas in, vilket kan göra det hårdare att trycka på apparaten (beroende på inplastningsmetod).
4. Ljudet är ofta sämre än i surfplattor och datorer.
5. Det finns ofta en begränsning för hur långa meddelanden som går att spela in på varje ruta.

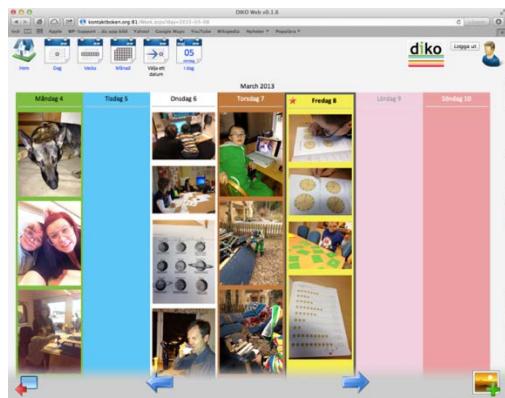
Enkla upplägg i surfplatta

Det finns olika typer av AKK-appar för surfplatta - sådana som är tänkta att ge användarna en heltäckande kommunikationslösning och andra som snarast lämpar sig för talande situationskartor eller visuella scener. Ytterligare andra appar fungerar som en fotodagbok. Vi ska nämna lite om de senare typerna av upplägg här.

Fotodagbok i mobil och surfplatta

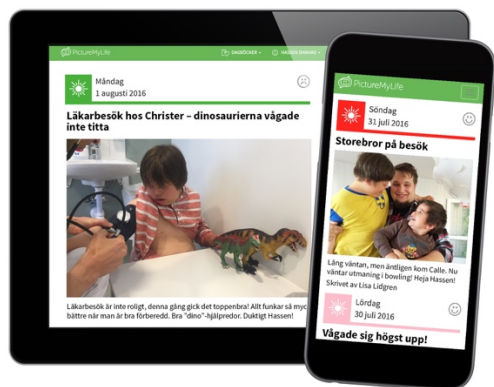
Det finns många anledningar till att använda en fotodagbok som stöd för kommunikationen, inte bara för dem som använder AKK. I arvsfondsprojektet DIKO⁹⁷ (2010 – 2014) utvecklades en digital fotodagbok som under och efter projektet användes av både barn och

vuxna med intellektuell funktionsnedsättning, tillsammans med deras familjer, skola och/eller dagliga verksamhet.

Figur 75. Veckovy i DIKO-dagboken

I DIKO-dagboken kunde användarna, med eller utan hjälp, lägga in bilder på sådant som hänt under dagen. De kunde sedan titta på en bild i taget, eller få se dem i en vy över dagen, veckan eller månaden. Anhöriga och vänner kunde få tillgång till användarnas dagböcker online.

Figur 76. PictureMyLife är en prenumerationstjänst som i vissa regioner kan förskrivas som hjälpmedel

I dagboken användes de dagsfärger som är gängse i Sverige (se figur 75). Liknande upplägg finns i de digitala fotodagböcker som finns nu, som Niki Diary⁹⁸ och PictureMyLife⁹⁹. Båda dessa lösningar ger möjlighet att lägga in både bild, video, text och tal i den digitala dagboken.

När användningen av DIKO-dagboken utvärderades var det tydligt att både föräldrar och lärare tyckte att fotografierna gjorde det **lättare för användarna att berätta** vad de varit med om. Med stöd av

bilderna kom de ihåg mer och det var lättare för samtalspartnern att förstå vad de talade om¹⁰⁰.

Appar för visuella scener

Som vi beskrev i avsnittet om Utformning av kommunikationskort, utgår en visuell scen (VSD) från ett innehållsrikt fotografi som användaren kan känna igen sig i. Människor, aktiviteter och föremål visas i ett sammanhang, vilket skiljer dem från bildsymboler i ett rutnät, där bilderna ofta representerar enstaka ord och är helt avskurna från sina sammanhang¹⁰¹.

Figur 77. Visuell scen med "hotspots" från iPad-appen Scene & Heard¹⁰²

I en visuell scen lägger man gärna in områden i bilden, så kallade **"hotspots"**, där man kan peka för att få något att hända. Figur 77 visar hur det ser ut i appen Scene & Heard, men alla appar där man kan lägga in osynliga knappar över en stor bild kan användas för att skapa interaktiva visuella scener. Det som oftast händer när man pekar på en hotspot är att det spelas upp ett ljud och/eller visas en text som berättar vad man har pekat på.

Man kan också lägga texter och bildsymboler intill fotografiet och göra så att texten läses upp eller att det spelas upp ett ljud när man pekar på texten eller bildsymbolen.

Läs mer om enkla samtalshjälpmedel, fotodagböcker och visuella scener i KOM MED – metoder och övningar

MODUL 7 – DATORBASERADE KOMMUNIKATIONSHJÄLPMEDEL

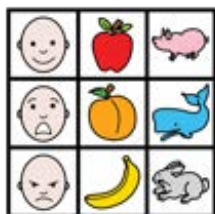
Kapitel i KOM MED kursbok

- Anpassa sin dator eller surfplatta
- Hjälpmedelsinställningar
- Skriva för att kommunicera
- Programvaror för symbolkommunikation

Från KOM MED – metoder och övningar

- M23 + Ö23a Anpassa sin dator eller surfplatta
- Ö23b Inställningar för mus i Windows
- Ö23c Inställningar för Talat innehåll i IOS
- M24 + Ö24 Skärmtangentbord med ordprediktion
- M25 + Ö25 Förkortningsexpansion
- M26 + Ö26 Redigera cell i Widgit Go SE / samtalshjälpmedel

Resurser från KOM MED - kommunikationskortor

Till övningarna i det här avsnittet finns inga färdiga kommunikationskortor, utan här arbetar man med olika programvaror och appar i dator, surfplatta och mobil.

Tänk på att metodbladen kompletterar innehållet i kursboken.

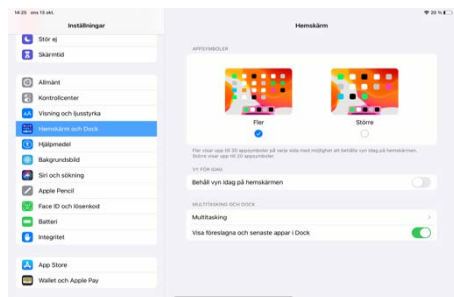
Övningarna i det här avsnittet handlar om datorbaserade kommunikationshjälpmedel. Vissa av övningarna är upplagda för att man ska arbeta tillsammans två och två. Om du använder materialet på egen hand – försök gärna få någon i din närhet att göra övningarna tillsammans med dig. Metodbladen går förstås också att läsa som de är, utan att man gör övningarna.

Anpassa sin dator eller surfplatta

Det finns flera olika programvaror och appar som gör datorn, surfplattan eller mobiltelefonen till ett talande kommunikationshjälpmedel. Men det finns också en hel del funktioner och anpassningsmöjligheter som redan finns med i operativsystemet.

I iPad och andra IOS-enheter kan man bland annat ställa in hur många app-symboler som ska visas på varje sida och hur stora de ska vara. Man kan växla mellan mörkt och ljus läge och man kan göra inställningar för tangentbordet.

Figur 78. Inställningar för hemskärm och dock i Mac

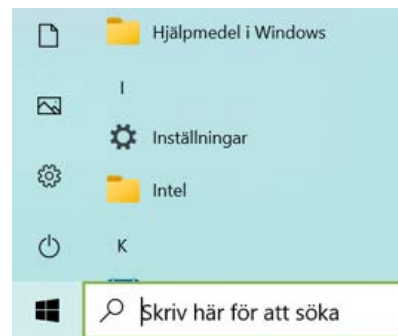
Exakt vilka inställningar man kan göra och hur man kommer åt dem, skiljer sig åt beroende på vilket operativsystem man har i sin dator (Windows eller Mac OS), respektive i sin surfplatta eller mobil (Android eller IOS). Men är man van att göra ändringar i någon enhet, brukar det gå bra att hitta motsvarande funktioner i något av de andra systemen. Det gäller också de specifika Hjälpmedelsinställningarna.

Poängen är att ju mer van man är att göra inställningar i sin egen dator, surfplatta eller mobil, desto lättare kan man hjälpa en annan person med sådana inställningar, även om de har en annan typ av enhet än man själv!

Var hittar jag inställningarna?

Det finns alltid olika sätt att komma åt inställningarna, men här är några exempel:

I **Windows**: Tryck på Windowstangenten på tangentbordet. Då ser man ett litet kugghjul längst till vänster. Det leder till inställningarna. Inställningar finns också i menyn.

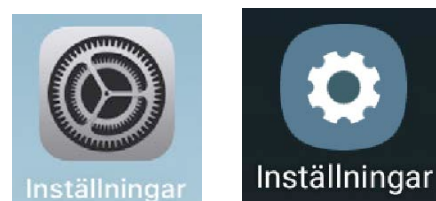
Figur 79. Inställningar i Windows

I **Mac**-datorer klickar man på äpplet högst upp till vänster på skärmen. Då får man fram en meny där man hittar Systeminställningar. Det går också att ha en ikon i Dock som leder dit.

Figur 80. Inställningar i Mac

I både **Android** och **IOS**-enheter finns en ikon som heter Inställningar.

Figur 81. Inställnings-ikoner i IOS respektive Android

Hjälpmedelsinställningar

Som en del av de inställningar som finns så har alla operativsystem särskilda inställningsmöjligheter som de kallar för **Hjälpmedel** (Windows, MacOS, IOS) eller **Tillgänglighet** (Android). Dessa är indelade i hjälpmedel för **syn**, **hörsel** och **interaktion/motorik** och ibland någon ytterligare kategori. Det finns alltså många möjligheter att anpassa en dator, surfplatta eller telefon efter användarens specifika förutsättningar, eller för de specifika förhållanden produkten ska användas i (till exempel på ett skakigt tåg eller under extrema ljusförhållanden). Här berättar vi om några av alla inställningar som går att göra.

Innan du börjar

Tänk på detta innan du börjar göra inställningar för hjälpmedel i din dator, telefon eller surfplatta:

- **Dokumentera** alltid hur det ser ut **innan du börjar ändra** något!
- **Anteckna** hur du ska kunna **stänga av** eller **återställa** den hjälpmedelsfunktion du har aktiverat!
- **Prova ingen avancerad inställning**, till exempel reglagestyrning i IOS på egen hand **om du är ovan**. Sätter man till exempel igång en skanningsfunktion för att styra datorn, utan att ha full koll på vad man gör, så kan det bli svårt att stänga av den.

Hjälpmedel

Skärmläsaren, förstoringsglas
högkontrast

Figur 82. Ikon för hjälpmedelsinställningar

Inställningar för mus i Windows

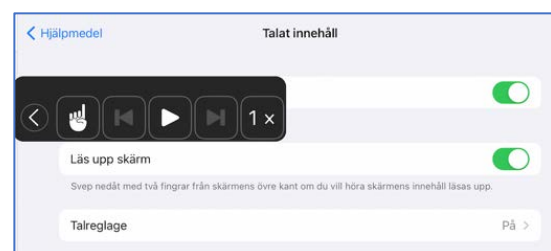
I Windows kan man ändra storlek och färg på muspekaren, så den blir lagom stor och synlig för användarens behov. Funktionen finns under **Inställningar – Hjälpmedel – Muspekare**.

Man kan också ställa in sådant som hur snabbt muspekaren rör sig över skärmen och hur snabbt den accelererar när man flyttar den. Den inställningen finns under **Inställningar – Hjälpmedel – Mus**.

Figur 83. Inställningar för pekaren i Windows

Inställningar för Talat innehåll i IOS

Figur 84. Inställningar för talat innehåll i IOS

Det finns talsyntesröster både i IOS och i övriga operativsystemen, som gör det möjligt att lyssna på text. Den som inte har en svår synnedsättning vill inte att allt på skärmen ska läsas upp (som med funktionen Skärmläsare), utan kanske hellre vill kunna markera vad som talsyntesen ska läsa upp, eller få talsyntesen att läsa upp de ord man skriver. Dessa funktioner kan ställas in i IOS under **Inställningar – Hjälpmedel – Talat innehåll**.

Läs mer om dessa inställningar i KOM MED – metoder och övningar

Skriva för att kommunicera

Att skriva för att kommunicera är kärnan i hjälpmedelsberoende AKK. För att samtala låter man den skrivna texten talas av talsyntes, men det är också viktigt att kunna kommunicera via SMS, epost och sociala medier. Den som kan skriva med bokstäver gör förstås det, men också för dem som kommunicerar via bildsymboler handlar det ofta om att kombinera ord till meningar och en del program kan förvandla bildsymboler till text och text till symboler.

Skärmtangentbord

För den som kan skriva på ett fysiskt tangentbord är det ofta det snabbaste sättet, men den som har en rörelsenedsättning i armar och händer kan ha större nytta av ett skärmtangentbord.

Figur 85. Tangentbord i iPad med ordprediktion

Ordprediktion i tangentborden

Det finns inbyggda skärmtangentbord i alla operativsystem och de brukar också ha möjlighet till ordprediktion, något som är till för att snabba upp skrivandet och som också bidrar till att de ord man skriver är rättstavade.

Ordprediktion innebär att tangentbordsprogrammet förutser vilket ord man ska skriva härnäst. Från början bygger det på generella kunskaper om språket som finns inprogrammerat i systemet, men många program som använder ordprediktion lär sig också efter hand vilka ord användaren brukar skriva och blir då allt mer träffsäkra i sina förutsägelser.

Även om ordprediktion är tänkt att öka hastigheten i skrivandet, är det inte alltid det får den effekten^{103, 104}. För att kunna utnyttja ordprediktionen behöver man kunna läsa bra, och snabbt se skillnad på ord som ser väldigt lika ut. Det kräver också att man använder synen och snabbt kan upptäcka det ord man vill skriva bland de ord som dyker upp. Men även för dem

som till att börja med skriver långsammare med ordprediktion, så kan långvarig användning öka hastigheten och leda till ett bättre skrivande¹⁰⁵.

Förkortningsexpansion

Ett annat sätt att snabba upp skrivandet är att använda sig av förkortningsexpansion, även kallat textexpansion eller textersättning. Det kan bland annat användas för sådant som man skriver ofta, eller sånt man vill få iväg snabbt, till exempel i ett textmeddelande.

Ersätt	Med
hmd	Hur är det med d...
jpv	Jag är på väg!
jäf	Jag är försenad.
jäu	Jag är upptagen....
kdr	Kan du ringa mig?

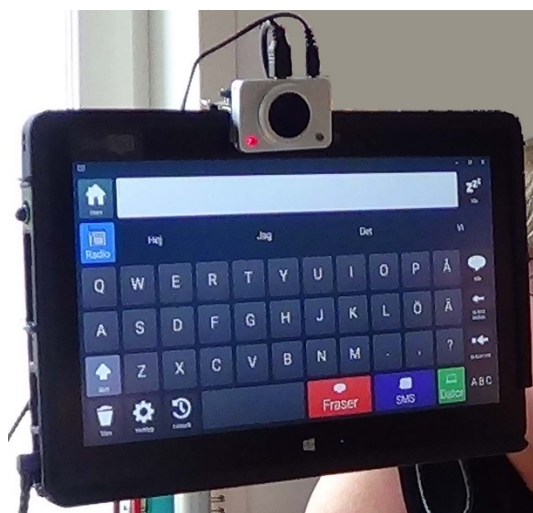
Figur 86. Exempel på textersättning i Mac

Förkortningsexpansionen ingår ofta i de grundläggande inställningarna och fungerar då i många olika program. Det gäller som användare att komma på kombinationer av bokstäver som inte bildar riktiga ord, men som är lätta att komma ihåg, och koppla dessa förkortningar till längre texter man vill skriva. När man sedan till exempel skriver "mvh" och trycker mellanslag, så omvandlas förkortningen till "Med vänlig hälsning".

Läs mer om ordprediktion och förkortningsexpansion i
KOM MED – metoder och övningar

Specialtangentbord och appar

Utöver de skärmtangentbord som följer med operativsystemen så finns det både specialtangentbord och särskilda appar för den som skriver för att tala. Det finns allt från enkla, billiga lösningar till stora system, som Grid 3 och Communicator 5, där tangentbordslösningarna bara ingår som en del i en mångfacetterad helhet.

Figur 87. Specialdator med Grid 3 och huvudmus.

Keeble för IOS

Ett talande specialtangentbord för IOS är Keeble från AssistiveWare¹⁰⁶.

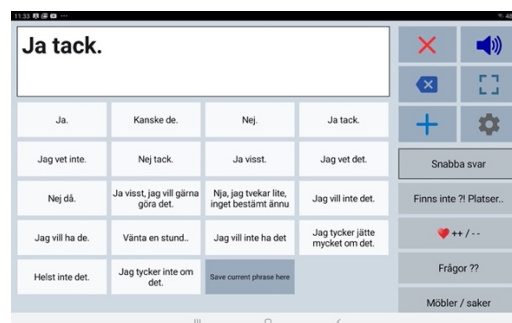
Figur 88. Keeble för IOS med lila tema

Keebles utseende går att anpassa på olika sätt och det har också inbyggd möjlighet till att styras med scanning. Det går att få ljudåterkoppling medan man skriver och man kan välja mellan olika språk.

När anpassningen är klar blir Keeble ett av de tangentbord man kan använda i sin iPad eller iPhone tillsammans med valfri app, till exempel AssistiveWares egen app **Proloquo4text**, som har ett internt skrivfönster. Med den appen kan man bland annat få både ordprediktion och frasprediktion, samt möjlighet att lägga in ett stort antal färdiga fraser.

SpeechAssistant AAC

SpeechAssistant AAC är en talande app som finns för både IOS och Android. Den har stöd för många språk, däribland svenska, men menyerna är på engelska.

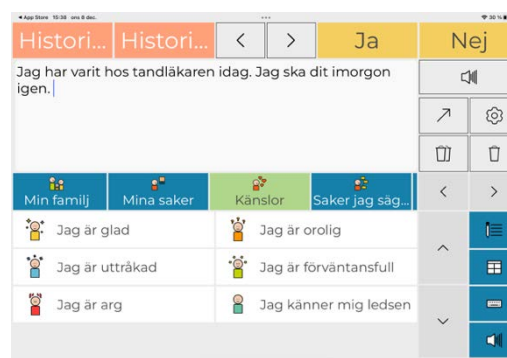

Figur 89. SpeechAssistant AAC för Android

Med SpeechAssistant kan man lägga in ett stort antal fraser som man kan låta appen säga, som komplement till det man skriver med tangentbordet. Den har inte lika många funktioner som de dyrare apparna som kan förskrivas som hjälpmedel, men den kan ändå vara användbar.

Predictable för IOS

Predictable¹⁰⁷ är en talande app vars ordprediktion lär sig användarens språkanvändning efter hand.

Figur 90. Predictable för svenska med färdiga fraser i olika kategorier

Appen innehåller en stor mängd färdiga fraser i olika kategorier och har många inställningsmöjligheter. Den stödjer ett flertal olika styrsätt och den går att ställa in för mer än ett språk. Den har också en särskild inställning för telefonsamtal.

Programvaror för symbolkommunikation

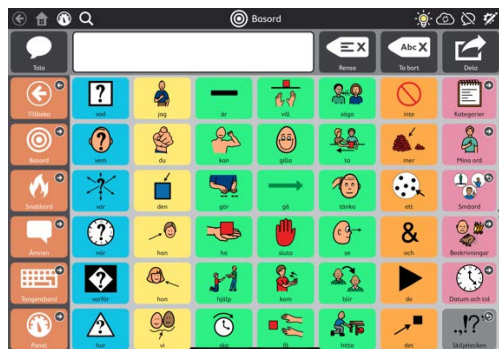
Det finns olika typer av programvaror för den som använder bildsymboler för att kommunicera. Det finns renodlade kommunikationsappar, som TD Snap, Avaz och Widgit Go SE och så finns det de som också ger möjlighet att styra Windows och olika enheter i hemmet, som Grid 3, Communicator 5 och senaste version av Mind Express.

Programvaror för kommunikation

Här kommer korta beskrivningar av några av de programvaror som är skapade för kommunikation med bildsymboler.

TD Snap

TD Snap från Tobii Dynavox finns både för Windows och IOS¹⁰⁸. Appen har ett omfattande och genomtänkt vokabulär med PCS-symboler kallat Core First.

Figur 91. TD Snap, med vokabuläret Core First

TD Snap med Core First går att ställa in så att man kan börja med ett litet antal rutor på skärmen och sedan utöka efter hand. Det stödjer avancerade styrsätt och ingår i flera av Tobii Dynavox samtalshjälpmedel.

Svenska Avaz

Figur 92. Svenska Avaz för IOS

Avaz är en indisk AKK-app för IOS som översatts och anpassats till svenska¹⁰⁹. Den innehåller SymbolStix-symboler.

Avaz går att ställa in för olika nivåer och är främst utvecklad för barn, men går också att anpassa för vuxna.

Widgit Go

Widgit Go SE är en app för IOS som är till för symbolanvändare som inte skriver med bokstäver¹¹⁰. Appen innehåller Widgit symbolbas, Ritade tecken och Pictogram. Bliss går att köpa till.

Figur 93. Temat Advent och Lucia i Widgit Go SE

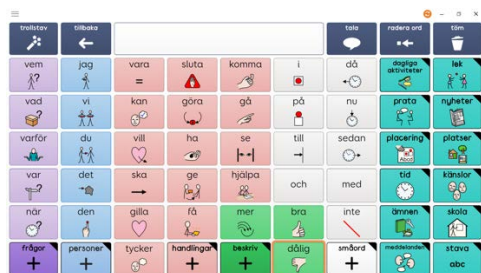
Widgit Go innehåller inget färdigt upplägg, utan dessa är tänkta att skapas för varje användare. Däremot följer det med en mängd exempel och 110 olika färdiga teman som man kan plocka in i sitt vokabulär och också sidor som är tänkta som kognitivt stöd.

Grid 3 och Grid för iPad

Grid 3 är ett Windowsprogram som innehåller en mängd olika funktioner. Grunden är ett kommunikationsprogram som fungerar både för symbolanvändare och för dem som skriver med bokstäver. Programmet har inbyggt stöd både för att tala, skriva och använda epost och sms¹¹¹. Det stödjer också ögonstyrning och Grid 3 respektive Grid för iPad kan följa med de samtalsdatorer som säljs av Picomed.

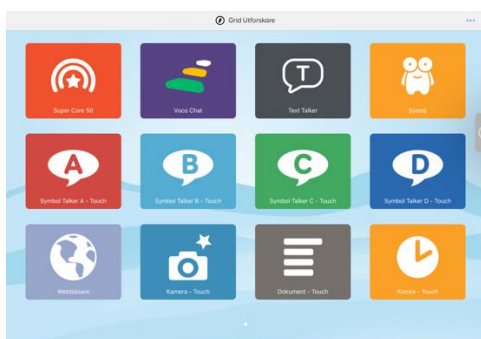

Utöver att kommunicera kan man styra Windows via Grid 3 och också använda programmet för omgivningskontroll.

Figur 94. Grid 3 med vokabuläret Supercore

Grid för iPad är IOS-versionen av Grid 3. Den fungerar helt fristående och all redigering kan göras i iPad.

Figur 95. Grid utforskare i Grid för iPad.

Precis som i Windowsversionen finns det en Grid Utforskare där man kan lägga in de anpassningar man vill ha tillgång till.

Communicator 5

Communicator 5 för Windows är också ett program som fyller flera olika funktioner¹¹².

Figur 96. Communicator 5 med SonoFlex.

Det har avancerade tillämpningar för textbaserad kommunikation och stödjer flera olika sätt att kommunicera med bilder och bildsymboler. Communicator 5 går att anpassa på många olika sätt och stödjer avancerade styrsätt. Förutom kommunika-

tion kan programmet användas för att styra Windows och för omgivningskontroll.

Communicator 5 är ett av de program som kan följa med ögonstyrningsdatorer från Tobii Dynavox¹¹³. Andra program är TD Snap och TD Control.

Mind Express 5

Mind Express är ett program som funnits länge på marknaden och som har fått en ordentlig uppdatering med version 5.

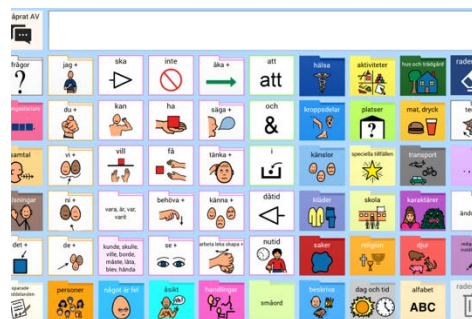

Figur 97. Jabbla Vibe 10 med Mind Express 5

Mind Express har inbyggda grammatikfunktioner och användarna har tillgång till både SymbolStix, PCS och Bliss. Det följer också med en bliss-editor. Programmet följer med de kommunikationsdatorer från Jabbla som säljs av Picomed¹¹⁴.

Elektronisk PODD SW

En datorbaserad version av PODD-systemet är Elektronisk PODD SW¹¹⁵.

Figur 98. Elektronisk PODD från Abilia

PODD-anpassningen är gjord i Rolltalk Designer 10 och säljs av Abilia, antingen separat eller integrerad i samtalsdatorn Elektronisk PODD medium.

MODUL 8 – VOKABULÄR I HJÄLPMEDLEN

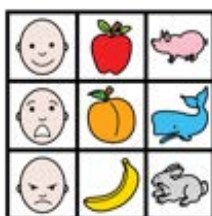
Kapitel i KOM MED kursbok

- Innehåll i vokabulär för samtal

Från KOM MED – metoder och övningar

- M27 + Ö27 Innehåll i vokabulär för hjälpmedel
- M28 + Ö28 Välja vokabulär
- M29 + Ö29 Turtagning
- M30 + Ö30 Sortera orden rätt

Resurser från KOM MED - kommunikationskortor

- Turtagningskarta (stående)
- Småpratskarta
- Basordskarta (stående)
- Ämneskarta mat (stående)
- Kombinationskarta med symboler och bokstäver
- Bokstavskarta (stående)

Tänk på att metodbladen kompletterar innehållet i kursboken.

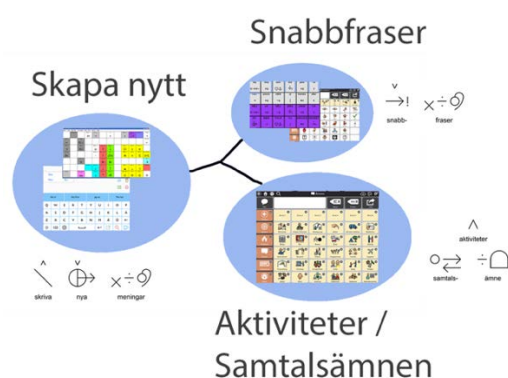
Övningarna i det här avsnittet handlar om innehållet i vokabulär för hjälpmedel. De är upplagda för att man ska arbeta tillsammans två och två. Om du använder materialet på egen hand – försök gärna få någon i din närhet att göra övningarna tillsammans med dig. Metodbladen går förstås också att läsa som de är, utan att man gör övningarna.

Innehåll i vokabulär för samtal

När man använder hjälpmedel för att tala behöver man inte bara kunna förmedla information. I ett samtal behöver man också ge snabb återkoppling till sin samtalspartner, navigera mellan olika samtalsämnen och hålla reda på vems tur det är att ta till orda.

Innehåll i vokabulär för samtal

Det finns tre olika delar som man har nytta av i sitt samtalshjälpmedel, när man ska använda det för att samtala med andra¹¹⁶. Den här bilden visar de tre delarna.

Figur 99. Tre viktiga delar i vokabulär för samtal

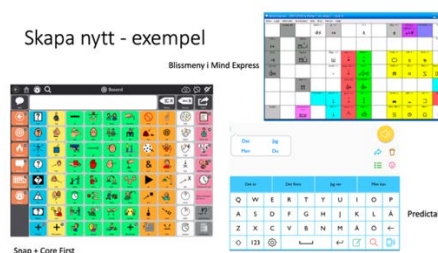
Det allra viktigaste är att man har möjlighet att skapa nya uttryck för det man vill säga. Det kan man till exempel göra genom att skriva med bokstäver på ett tangentbord, eller kombinera bildsymboler till fraser eller meningar. Det är det som menas med **Skapa nytt**, till vänster i bilden.

Vissa saker som man vill kunna säga lite extra snabbt, eller som man vill berätta om många gånger kan man göra iordning i förväg och spara på en särskild plats i sitt samtalshjälpmedel. Det är det som menas med **Aktiviteter / Samtalsämnen** som visas längst ner till höger i bilden.

En särskild sorts uttryck är det som kallas **Snabbfraser**. Det handlar om snabba uttryck för att säga vad man tycker, reagera på vad andra har sagt, eller hantera samtalet. Snabbfraser är det som visas högst upp till höger i bilden¹¹⁷.

Skapa nytt

Skapa nytt är ju den allra viktigaste delen. Det är viktigt att kunna säga vad som helst, att kunna skapa helt nya uttryck. Det kan man göra genom att skriva med bokstäver, eller genom att bygga meningar med hjälp av symboler. Man kan också kombinera olika sätt och använda ordprediktion, meningsprediktion, förkortningsexpansion och andra metoder för att kunna skriva snabbare.

Figur 100. Exempel på hur man kan skapa nytt

Figur 100 visar några exempel på hur hjälpmedel kan ge möjlighet att Skapa nytt genom att skapa meningar med bildsymboler eller att skriva med tangentbord.

Aktiviteter och samtalsämnen

Förutom att kunna skapa nytt, kan man också ha nytta av sparade uttryck som kan användas i olika aktiviteter eller samtalsämnen. Det gäller då ofta förberedda uttryck för sådant man behöver säga snabbt eller många gånger.

Det kan till exempel handla om att berätta om sig själv, något man varit med om, eller frågor man vill ställa ofta. Det kan också handla om att förbereda vad man vill säga i en viktig aktivitet, som ett

läkarbesök, eller ett bankärendet. Då vill man dels komma ihåg allt man vill berätta eller få svar på, dels kunna få fram det snabbt utan att doktorn eller bankpersonalen ska behöva vänta på att man skriver varje mening.

Det kan också handla om sånt som att beställa pizza, beställa färdtjänst, prata om fritidsintressen, hålla föredrag och att delta i olika aktiviteter.

Figur 101. Exempel från programmet TD Snap + Core First, där man har en mängd förberedda ämnen som kan anpassas så att de stämmer med vad en specifik användare vill säga.

Snabbfraser

Snabbfraser skiljer sig från de mer aktivitets-specifika fraserna som nämndes nyss, genom att de är uttryck som man har nytta av i många olika sammanhang. De behöver vara lätta att komma åt snabbt, som komplement till att skriva eller prata om ett särskilt samtalsämne.

Figur 102. Snabbfraser i TD Snap + Core First.

Snabbfraser gör det lättare att delta i samtal – de är typiska för när man pratar

med varandra. Vissa uttryck är särskilt bra när man vill reagera snabbt på vad någon annan har sagt. Andra uttryck handlar om att ta sin tur i samtalet, eller lämna över turen att prata till någon annan.

Talspråk och skriftspråk

Den som använder samtalshjälpmiddel använder ofta samma hjälpmedel för att tala och skriva. De flesta människors kommunikation innehåller inslag av båda – vi talar med varandra, men vi skickar också textmeddelanden och epost och vi gör inlägg på sociala medier. Detta ställer särskilda krav på hjälpmedlen.

Även om det finns många likheter mellan det talade och det skrivna språket, så finns det också många viktiga skillnader.

Just nu eller senare

För det mesta används talspråket när två eller flera människor träffas öga mot öga för att prata med varandra. När man talar, förväntar man sig att den man talar med ska lyssna, förstå och reagera på vad man har sagt med detsamma. När man skriver gör man oftast det med tanke på att någon ska ta del av vad man har skrivit vid ett senare tillfälle.

Ett eller flera sätt

Den som talar använder inte bara talet för att få fram sitt budskap, utan förstärker ofta med gester, kroppshållning och minspel. Det vanligaste när man skriver är att det bara sker på ett sätt. Den som skriver producerar en text som någon sedan läser.

Turtagning

En viktig underförstådd regel vid samtal är att det är en person i taget som har ordet. De andra som är med i samtalet bör låta den personen få tala till punkt, och inte själv försöka ta ordet innan den personen pratat färdigt¹¹⁸.

Figur 103. När vi samtalar med varandra brukar vi turas om att prata

Det finns olika sätt att visa att man vill lämna över turen att tala till någon annan. Ett sätt är att man ställer en fråga till den man talar med. Då blir det automatiskt den andres tur. Men vanligast är att den som talar gör en paus och visar med blick och tonfall att det är okej för någon annan att komma in.

Det är också ganska vanligt att de som lyssnar avbryter eller tävlar med varandra om att få ordet. Och blir pausen för lång är det fritt fram för andra att ta över.

Samtidig kommunikation

Vid samtal öga mot öga är det mycket som sker samtidigt. Även om det är en åt gången som har ordet, så är den som lyssnar också engagerad och ger återkoppling genom blickar, minspel, gester och muntliga korta uttryck som "hm", "jaha", "oj" och "mm". Det är inte heller ovanligt att samtalspartnern fyller i om den som talar inte genast hittar rätt ord, till exempel för en person eller en plats. Allt detta medan den som talar fortfarande behåller ordet.

Figur 104. Några vänner som samtalar med varandra

Eftersom så mycket i ett samtal går in i vartannat kan man faktiskt säga att de

som pratar med varandra konstruerar samtalet tillsammans.

Långa meningar eller korta yttranden

Skrivna texter består ofta av långa, fullständiga meningar. En enskild mening går ofta att förstå även om man inte riktigt vet sammanhanget. Talspråket innehåller också fullständiga meningar, men bara till en del. Väldigt mycket av det vi säger består bara av ett eller ett par ord och är beroende av sammanhanget för att vi ska förstå det.

Vi använder många fler olika ord när vi skriver än när vi pratar. I talspråket är det vanligare att vi använder samma ord och uttryck gång på gång. Skriftspråket är mycket mer varierat.

Hur talad svenska är strukturerad

Mycket av grammatiken hos talspråket är likadan som hos skriftspråket. Men talspråket är mycket mer beroende av vad man gör medan man pratar, om man till exempel är engagerad i en särskild aktivitet. Vad man säger beror också på vad någon annan har sagt tidigare, eller på vad man tror ska komma sen¹¹⁹.

Eftersom turtagning är en så viktig ingrediens i samtal, så är det kanske inte så konstigt att mycket av det som utmärker talspråket har att göra med vad man säger när man vill ta sin tur i samtalet, eller lämna över till någon annan.

1. **Den som precis ska börja tala** kan börja med att harkla sig, eller säga "hm", "mmm" eller "öh".
Eller så använder man uttryck som "Du vet", "Jag menar", "I alla fall", "Alltså", "Men", eller "Förresten".
2. Sen kommer det **en eller flera meningar** som kan vara helt fullständiga och grammatiska, men de måste inte vara det.

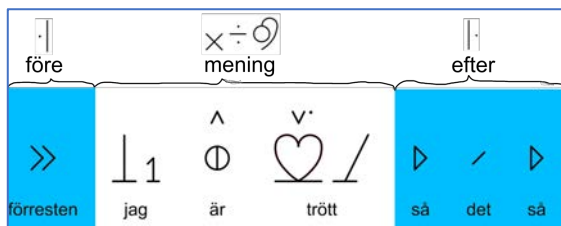
3. När talaren sedan vill **lämna över turen till någon annan** så kan det ske på flera sätt. Ett sätt är att visa med tonfall, blickar och mimik att man är klar, men man kan också visa det genom ord och uttryck som man lägger till på slutet, som "eller", "va", eller "eller vad tycker du?".

Just det där som man lägger till på slutet kan också helt ändra innebörden i en mening, så att till exempel ett påstående blir till en fråga. Här är ett exempel på ett sådant yttrande:

"Alltså, han har inte skrivit ett brev åt er, va?"

Andra uttryck på slutet kan istället göra ett yttrande mer vagt, till exempel om man lägger till "å sådär", eller "eller nåt":

"Jag menar, han sa han skulle komma nästa vecka, eller nåt."

Figur 105. Exempel på talspråkets grammatik, illustrerat med blissord.

I figur 105 finns ett talspråksyttrande, illustrerat med blissord:

"Förresten, jag är trött, så det så."

Det som kommer precis **före** meningen, i det här fallet ordet ”*förresten*”, brukar språkvetare kalla för ”**förfält**”.

Det som kommer mot slutet eller **efter** meningen brukar kallas för "**efterfält**". I det här fallet uttrycket "*så det så*".

Att använda sådana förfäkt och efterfäkt som ett sätt att reglera samtalet kan göra turtagningen mer naturlig. Att ha den typen

av uttryck i sitt samtalshjälpmedel kan hjälpa den som kommunicerar via hjälpmedel att lättare ta sin tur och lämna över den till andra, på liknande sätt som de samtalspartners som talar.

Personligt och aktuellt

Vi har gett många exempel på olika typer av vokabulär för hjälpmedel och vad som kan vara viktigt att ha med. Det allra viktigaste är dock att innehållet i anpassas för den person som ska använda hjälpmedlet, så att det både är personligt och aktuellt. Här har logopedier och andra professionella en stor roll när det gäller att välja, utforma och anpassa vokabulär, så att de passar den specifika användaren.

Figur 106. Redigera innehållet tillsammans

I vardagen är det viktigt att se till så de användare som kan, har möjlighet att själva göra ändringar i sina samtals-hjälpmedel. Men familjemedlemmar, personliga assistenter och andra som finns i användarnas vardag kan också vara viktiga möjliggörare, så att de som använder kommunikationshjälpmedel verkligen får tillgång till de ord, fraser och funktioner i hjälpmedlen som de behöver. När det händer nya saker i användarnas liv, eller i världen kan det finnas behov av nya ord och uttryck. Alla har rätt till ett ordförråd som utvecklas hela livet.

Referenser

- Adolfsson, M. (2015). Hälsa och välbefinnande för barn och ungdomar med funktionsnedsättning. En vägledning genom WHO:s hälsoklassifikation ICF-CY. *Nationellt kunskapscentrum anhöriga*. Kunskapsöversikt 2015:3.
- Ahlsén, E. (2008). Språkstörningar hos vuxna (förvärvade språkstörningar) – allmän del. I L. Hartelius, U. Nettelblatt, & B. Hammarberg (red.) *Logopedi* (ss.187-197). Lund: Studentlitteratur.
- Allwood (2000), Talspråksfrekvenser, *Gothenburg Papers in Theoretical Linguistics*, Institutionen för lingvistik vid Göteborgs universitet.
- Anward, J. & Nordberg, B. (red.), (2005). *Samtal och grammatik. Studier i svenskt samtalsspråk*. Lund, Studentlitteratur.
- Arnqvist, A. (1993). *Barns språkutveckling*. Studentlitteratur.
- ASHA (2021). *Augmentative and Alternative Communication*, American Speech-Language-Hearing Association. Hämtat från <https://www.asha.org/practice-portal/professional-issues/augmentative-and-alternative-communication/> den 13 december 2021.
- Bain, B., & Leger, D. (1997). *Assistive Technology; an Interdisciplinary Approach*. New York. Churchill Livingstone
- Berglund, E., Eriksson, M. & Johansson, I. (2001) Parental Reports of Spoken Language Skills in Children With Down Syndrome. *Journal of Speech, Language and Hearing Research*, vol. 44, sid. 179 – 191.
- Beukelman, D. & Mirenda, P. (Red.) (2010). *Augmentative and Alternative Communication – Supporting Children and Adults with Complex Communication Needs*. (Uppl 3). Brookes.
- Beukelman, D & Light, J (Red.) (2020). *Augmentative & Alternative Communication (Supporting Children and Adults with Complex Communication Needs)*. Brookes Publishing.
- Brodin, J. (2005). *Kommunikativ kompetens – begrepp och definitioner*. IOL. Lärarhögskolan, Stockholm.
- Bruce, B., & Thernlund, G. (2008). Språkliga svårigheter i tal och skrift vid neuropsykiatriska funktionshinder. In L. Hartelius, U. Nettelblatt, & B. Hammarberg (Eds.), *Logopedi* (pp. 165-174). Studentlitteratur AB.
- Bruce, B., Ivarsson, U., Svensson, A-K. & Sventelius, E. (2016). *Språklig sårbarhet i förskola och skola. Barnet, språket och pedagogiken*. Studentlitteratur.
- Burkhart, L. & Musselwhite, (2001). C. R. *Can we Chat? Scaffolding Conversations for Struggling AAC Users*. Hämtat från Linda Burharts hemsida www.lburkhart.com 14 oktober 2014.
- Burkhart, L. (2014). *What is AAC?* Hämtat från föreningen ISAACs internationella hemsida <https://www.isaac-online.org/english/what-is-aac/> 31 oktober 2014.
- Carmien, S. & Wohldman E. (2008). Mapping images to objects by young adults with cognitive disabilities. *Research in Developmental Disabilities*, 29 (2008) 149–157.
- Clarke, M., & Kirton, A. (2003). Patterns of interaction between children with physical disabilities using augmentative and alternative communication systems and their peers. *Child Language Teaching and Therapy*, 19(2), 135–151.

- Dahlgren, SO. (2019). Autismspektrumtillstånd. I L. Söderman (Red). *Nya Omsorgsboken* (s 28-44). Lund: Liber.
- FN:s konvention om rättigheter för personer med funktionsnedsättning, Ds 2008:23. Stockholm: Socialdepartementet; 2008.
- Garrett, K., Happ, M. B., Costello, J. & Fried-Oken, M. (2007). AAC in the Intensive Care Unit. In: Beukelman, D., Garrett, K. & Yorkston, K. (eds), *Augmentative Communication Strategies for Adults with Acute or Chronic Medical Conditions*, Baltimore, Paul H. Brookes.
- Garrett, K., Lasker, J. & Fischer, J. (2020). AAC Supports for Adults with Severe Aphasia and/or Apraxia of Speech. In: Beukelman, D & Light, *Augmentative & Alternative Communication* (Chapter 15). Brookes Publishing.
- Glennen, S. L., & DeCoste, D. C. (1997). Augmentative and alternative communication systems. *The Handbook of Augmentative and Alternative Communication*.
- Halliday, M. A. K. (1975). *Learning How to Mean--Explorations in the Development of Language*. London: Arnold.
- Hartelius, L., Nettelbladt, U., & Hammarberg, B. (2008). *Logopedi*. Studentlitteratur AB.
- Hartelius, L. (2008), Neurologiskt betingade talstörningar hos vuxna, I: Hartelius, L., Nettelbladt, U., & Hammarberg, B. (kap 30). *Logopedi*. Studentlitteratur AB.
- Hedvall, P. O. (2009). *Aktivitetssdiamanten: Modellering av en vidareutvecklad tillgänglighet*. Lund University.
- Hedvall, P. O., & Rydeman, B. (2010). An activity systemic approach to augmentative and alternative communication. *Augmentative and Alternative Communication*, 26(4), 230-241.
- Heister Trygg, B. (2010). *TAKK: tecken som alternativ och kompletterande kommunikation*. Södra regionens kommunikationscentrum (SÖK).
- Heister-Trygg, B, 2008: Tidig AKK – stöd för stora och små, Södra regionens kommunikationscentrum (SÖK).
- Heister-Trygg, B, 2012. AKK i skolan – en pedagogisk utmaning, Södra regionens kommunikationscentrum (SÖK).
- Hens, S., & Nyberg, A. (2009). Utvärdering av Komm-A, en modell för arbete med kommunikationsbok för personer med afasi i logopedisk verksamhet. Examensarbete, GU.
- Imms, C., Granlund, M., Wilson, P.H., Steenbergen, B., Rosenbaum, P. & Gordon A.M. (2016). Participation, both a means and an end: a conceptual analysis of processes and outcomes in childhood disability. *Developmental Medicine & Child Neurology*.
- Intressegruppen för assistansberättigade (IFA) (2021), Beskrivning av Ansvarsfördelningsverktyget.
- Jonsson, A., Kristoffersson, L., Ferm, U., & Thunberg, G. (2011). The ComAlong communication boards: parents' use and experiences of aided language stimulation. *Augmentative and alternative communication*, 27(2), 103-116.
- Keshavarz, M. H. (2001). Halliday's Communicative-Functional Model Revisited A Case Study. *Communication disorders quarterly*, 22(4), 187-196.
- Kristensson, J., Thunberg, G., Ander, A., & Schwarz, A. (2010). Kommunikation, AKK och kommunikationsböcker vid afasi. Skrift från Komm-A-projektet, DART, Göteborg.

- Kristensson, J., Thunberg, G., Ander, A., & Schwarz, A. (2010). Kommunikation, AKK och kommunikationsböcker vid afasi. Skrift från Komm-A-projektet, DART, Göteborg.
- Lindblad, P. (1992). *Rösten*. Studentlitteratur.
- Lindström, J. (2005). Grammatiken i interaktionens tjänst. Syntaktiska aspekter på turorganisation. I: Anward, J. & Nordberg, B. (red.), *Samtal och grammatik. Studier i svenskt samtalsspråk*. Lund, Studentlitteratur.
- Magnuson, T., & Hunnicutt, S. (2002). Measuring the effectiveness of word prediction: The advantage of long-term use. *Speech, Music and Hearing*, 43, 57-67.
- Mezei, P. J. (2009). *The effects of word prediction on writing fluency for students with physical disabilities*. Georgia State University.
- McNaughton, D. (2020). Intervention to Enhance Participation in Education, Employment, and Community Settings. In Beukelman, D & Light, J (Red.). *Augmentative & Alternative Communication* (Supporting Children and Adults with Complex Communication Needs), Ch 13, pp 483-515 . Brookes Publishing.
- Norrsell, U. (2008). Neurala förutsättningar för tal- och språkfunktion. I L. Hartelius, U. Nettelbladt & B. Hammarberg (Red.). *Logopedi*. (s. 37-50). Studentlitteratur.
- Parette, H., Boeckmann, N. & Hourcade, J. (2008). Use of Writing with Symbols 2000 to Facilitate Emergent Literacy Development. *Early Childhood Education*, 36: 161-170.
- Porter, G. & Cafiero, J.M. (2009). Pragmatic Organization Dynamic Display (PODD) Communication Books: A Promising Practice for Individuals with Autism Spectrum Disorders, *Perspectives on Augmentative and Alternative Communication*, 18(4), 121-129.
- Rydeman, B. & Hedvall, P.O. (2013). Activity perspectives on VOCA-mediated conversations. In: Norén, N., Samuelsson, C. & Plejert, C. (Eds.) *Aided Communication in Everyday Interaction*. London: J&R Press.
- Rydeman, B., & Zachrisson, G. (2004). *Kommunikation genom teknik – ur ett vardagsperspektiv*. Vinnova & Hjälpmedelsinstitutet.
- Rydeman, B. (1990). *Tala med tecken – kursbok i teckenkommunikation*. Halmstad, Habiliteringen, Landstinget Halland.
- Rydeman, B. (2010). *The growth of phrases. User-centred design for activity-based voice output communication aids*. Gothenburg Monographs in Linguistics 42; Institutionen för filosofi, lingvistik och vetenskapsteori, Göteborgs Universitet.
- Rydeman, B. (2015). Du, jag och något att tala om, Kunskapsöversikt, Nationellt Kompetenscentrum Anhöriga (Nka).
- Rydeman, B. & Andersson, A. (2014). Foton från min dag. Om bilder och bilddagböcker – erfarenheter från DIKO-projektet, Föreningen Furuboda.
- Salameh, E-K., Nettelbladt, U., Zetterholm, E. & Andersson, K. (2018). Flerspråkig utveckling. I E-K. Salameh & U. Nettelbladt (Red.). *Språkutveckling och språkstörning hos barn. Flerspråkighet - utveckling och svårigheter*. (s. 33-70). Studentlitteratur.
- SFS 1993:387. Lag om stöd och service till vissa funktionshindrade. Stockholm: Socialdepartementet. (Ändringar 2005:125, 2019:55).
- Sigafoos, J and Drasgow, E and Reichle, J and O'Reilly, M and Green, VA and Tait, K. (2004). Teaching communicative rejecting to children with severe disabilities, *American Journal of Speech-Language Pathology*, 13, (1) pp. 31-42.
- Söderman, L. & Antonson, S. (Red.) (2011), *Nya Omsorgsboken, Liber*.

- Söderman, L., & Nordlund, M. (Eds.). (2019). *Omsorgsboken: möjligheter och svårigheter vid intellektuell funktionsnedsättning*. Lund, Liber.
- Thunberg, G. (2019). Kommunikation – ett grundläggande behov och en mänsklig rättighet. I L. Söderman & M. Nordlund (Red.), *Omsorgsboken*. (6 uppl, s. 59-88). Liber.
- Todman, J., Alm, N. (2003). Modelling conversational pragmatics in communication aids. *Journal of Pragmatics* 35, sid. 523 - 538.
- Tumlin, J., & Heller, K. W. (2004). Using word prediction software to increase typing fluency with students with physical disabilities. *Journal of Special Education Technology*, 19(3), 5-14.
- Valiquette, C., Sutton, A., & Ska, B. (2010). A graphic symbol tool for the evaluation of communication, satisfaction and priorities of individuals with intellectual disability who use a speech generating device. *Child Language Teaching and Therapy*, 26(3), 303-319.
- von Tetzchner, S., & Jensen, M. H. (1996). *Augmentative and alternative communication: European perspectives*, Wiley-Blackwell.
- Wagner, D. & Musselwhite, C. (2007). *Tech Tips for Communication Scripts/Stories*. Hämtat från www.aacintervention.com 19 oktober 2014.
- Wilder, J. (2014). Kommunikation hos och med barn och ungdomar med flerfunktionsnedsättningar: En systematisk kunskapsöversikt. Nationellt kompetenscentrum anhöriga, Kalmar.
- Williams, B. (2000). More than an exception to the rule. In M. Fried-Oken & H- A- Bersani (Red.), *Speaking up and spelling it out* (s. 246-254). Brookes.

Slutnoter

---

¹ Kursmaterialet och det kompletterande materialet finns tillgängligt via kommed.nu.

² Slutkonferensen för projektet Mitt liv, mina ord filmades och finns på YouTube på <https://youtu.be/ERMfkQui7yE>

³ Föredrag vid slutkonferensen för projektet Mitt liv, mina ord den 25 november 2021. Den sekvens som citeras i texten startar 18 minuter in i konferensen:

<https://youtu.be/ERMfkQui7yE?t=1080>

⁴ Hedvall & Rydeman, 2010

⁵ Alternativ och kompletterande kommunikation är en översättning av det engelska "Augmentative and Alternative Communication", som på engelska förkortas till AAC.

⁶ von Tetzchner & Hygum Jensen, 1996

⁷ Burkhart, 2014

⁸ ASHA, 2021

⁹ Ett undantag är teckenspråket, som är ett helt komplett språk utan förekomst av tal och som inte brukar kallas för AKK. Det gör det däremot när man använder tecken som stöd till talet, eller Tecken som AKK (TAKK).

¹⁰ Beukelman & Mirenda, 2010

¹¹ Rydeman & Hedvall, 2013

¹² Bain Assistive Technology System, Bain & Leger, 1997

¹³ Hartelius, 2008, kap 30

¹⁴ Thunberg, 2019

¹⁵ 1177 Vårdguiden

¹⁶ Ahlsén, 2008, kap 15.

¹⁷ Socialstyrelsen: <https://www.socialstyrelsen.se/stod-i-arbetet/sallsynta-halsotillstand/huntingtons-sjukdom/>

¹⁸ Söderman & Antonsson, 2011

¹⁹ Bruce & Thernlund, 2008

²⁰ Heister-Trygg, B, 2012

²¹ Dahlgren, 2019

²² Wilder, 2014

²³ Heister-Trygg, 2008

²⁴ Rydeman, 2015

²⁵ Metoder från projektet Vi är med! <https://anhoriga.se/metoder-och-stod/vi-ar-med-paketet/verktyg/>

²⁶ Garrett, Lasker & Fischer, 2020

²⁷ En stor del av texten om Tecken som AKK har tidigare förekommit i Rydeman, B. (2015), Du, jag och något att tala om, Nationellt Kompetenscentrum Anhöriga (Nka).

²⁸ Språkrådet, 2014

²⁹ Heister Trygg, 2010

³⁰ Berglund, Eriksson & Johansson, 2001

³¹ Clarke & Kirton, 2003; Rydeman & Hedvall, 2013

³² Rydeman, 1990

³³ Jonsson, Kristoffersson, Ferm & Thunberg, 2011

³⁴ BIGmack, Step.by-step och iTalk tillverkas av AbleNet och säljs bland annat av Funktionsverket (funktionsverket.se) och Frölunda Data (frolundadata.se).

- ³⁵ GoTalk säljs bland annat av Funktionsverket (funktionsverket.se), Frölunda Data (frolundadata.se) och Rehabmodul (rehabmodul.se).
- ³⁶ Lightwriter SL50 säljs av Abilia (abilia.se).
- ³⁷ Communicator 5 och TD Snap säljs av Tobii Dynavox (<https://se.tobiidynavox.com>).
- ³⁸ Grid 3 och Grid for iPad säljs av Picomed (picomed.se)
- ³⁹ Mind Express är ett program som funnits med länge och som säljas av Picomed (picomed.se)
- ⁴⁰ Widgit Go SE är översatt och anpassat och översatt till svenska av Symbolbruket (symbolbruket.se), men säljs liksom de andra apparna från IOS via App store.
- ⁴¹ Bilden i figur 26 är en Widgitsymbol, © Widgit Software/Symbolbruket AB 2021
- ⁴² Bilden är hämtad från Rydeman & Zachrisson (2004), Kommunikation genom ny teknik.
- ⁴³ Förskrivningsprocess för hjälpmedel:
<https://vardgivarguiden.se/kunskapsstod/hjalpmedelsguiden/bedoma-och-forskriva/forskrivningsprocess-hjalpmedel/>
- ⁴⁴ Hedvall, 2009
- ⁴⁵ Adolfsson, 2015, s 44
- ⁴⁶ Adolfsson, 2015, s 20
- ⁴⁷ Imms m fl, 2016
- ⁴⁸ Lag om stöd och service till vissa funktionshindrade SFS nr: 1993:387.
https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/lag-1993387-om-stod-och-service-till-vissa_sfs-1993-387
- ⁴⁹ Beskrivning av Ansvarsfördelningsverktyget på IfAs hemsida.
<https://www.intressegruppen.info/bocker-och-tjanster/afv-ansvarsfordelningsverktyget/>
- ⁵⁰ IfA, 2021, Beskrivning av Ansvarsfördelningsverktyget, s 1.
- ⁵¹ Kommunikations- och dataresurscentret DART: <https://www.vgregion.se/ov/dart>
- ⁵² Konventionen om rättigheter för personer med funktionsnedsättning:
<https://www.regeringen.se/informationsmaterial/2015/06/konvention-om-rattigheter-for-personer-med-funktionsnedsattning/>
- ⁵³ <https://www.regeringen.se/informationsmaterial/2015/06/konvention-om-rattigheter-for-personer-med-funktionsnedsattning/> Konventionen om rättigheter för personer med funktionsnedsättning, Artikel 24, 3a.
- ⁵⁴ McNaughton, 2020
- ⁵⁵ RättVisat – app för kommunikationspass: <https://www.brackediakoni.se/rattvisat>
- ⁵⁶ Valiquette, Sutton & Ska, 2010
- ⁵⁷ <https://www.vgregion.se/ov/dart/lar-om-kommunikationsstod/uttrycka-asikter-med-samtalsmatta/>
<https://papunet.net/svenska/information/att-anvanda-samtalsmatta-i-samtal>
- ⁵⁸ Om Pekprat på DARTs hemsida: <https://www.vgregion.se/ov/dart/om-kommunikation-och-akk/hur-ar-jag-en-bra-samtalspartner/>
- ⁵⁹ Thunberg, 2019
- ⁶⁰ Williams, 2000
- ⁶¹ Arnqvist, 1993
- ⁶² Lindblad, 1992
- ⁶³ Norrsell, 2008
- ⁶⁴ Bruce m fl., 2016
- ⁶⁵ Salameh m fl., 2018
- ⁶⁶ Halliday, 1975; Brodin, 2005
- ⁶⁷ Keshavarz, 2001

⁶⁸ Sigafoos, m fl., 2004

⁶⁹ Läs om PODD på <https://practicalaacc.org/practical/how-i-do-it-using-podd-books-and-aided-language-displays-with-young-learners-with-autism-spectrum-disorder/>

⁷⁰ Garrett m fl., 2007

⁷¹ Allwood, 2000

⁷² Orden i ordkartan är sådana som talande personer brukar säga och är tänkta för personer som har kunnat tala och har ett intakt språk. Basord för personer som aldrig haft ett talat språk är inte nödvändigtvis desamma. Det behövs mer forskning om hur effektivt det är att använda basord när man kommunicerar.

⁷³ Föreningen för kognitivt stöd: <http://www.fks.org.se/>.

⁷⁴ <http://habilitering.se/habiliteringens-resurscenter/kommunikativt-och-kognitivt-stod>.

⁷⁵ Seniorer Alcatel TMAX 10

⁷⁶ Beukelman & Mirenda, 2010

⁷⁷ Carmien & Wohldman, 2008

⁷⁸ Parette, Boeckmann & Hourcade, 2008

⁷⁹ Delar av texten om fotografier har tidigare förekommit i Rydeman, B. & Andersson, A. (2014), Foton från min dag. Om bilder och bilddagböcker – erfarenheter från DIKO-projektet.

⁸⁰ Läs mer om fotodagböcker i "Foton från min dag", som finns att hämta på samma hemsida som kursmaterialet.

⁸¹ Beukelman & Light, 2020 s. 215

⁸² Copyright för PCS: The Picture Communication Symbols © 2021 Tobii Dynavox LLC

⁸³ Gayle Porter (2002). Handout från föredrag vid den internationella ISAAC-konferensen i Odense.

⁸⁴ Porter & Cafiero, 2009

⁸⁵ PODD-uppläggen på den här sidan är skapade i Widgitonline. Widgitsymboler © Widgit Software/Symbolbruket AB 2021

⁸⁶ Abilia säljer både ett färdigt upplägg för lågteknologisk PODD och Elektronisk PODD SE, baserat på programvaran Rolltalk. Se abilia.se.

⁸⁷ Garrett, Lasker & Fischer, 2020

⁸⁸ Kristensson m fl., 2010

⁸⁹ Hens & Nyberg, 2009

⁹⁰ Glennen & DeCoste, 1997, kap 7

⁹¹ Communicator 5 är ett program från Tobii Dynavox

⁹² Delar av texten om enkla samtalshjälpmedel har tidigare förekommit i Rydeman (2015), Du, jag och något att tala om, Nka.

⁹³ BIGmack, Step-by-step och iTalk tillverkas av AbleNet och säljs bland annat av Funktionsverket (funktionsverket.se) och Frölunda Data (frolundadata.se).

⁹⁴ Burkhart & Musselwhite, 2001

⁹⁵ Wagner & Musselwhite, 2007

⁹⁶ GoTalk säljs bland annat av Funktionsverket (funktionsverket.se), Frölunda Data (frolundadata.se) och Rehabmodul (rehabmodul.se).

⁹⁷ DIKO-projektet drevs av föreningen Furuboda, med stöd från Allmänna arvsfonden. Det pågick mellan 2010 och 2014 och DIKO-dagboken användes fram till 2017, tills tekniska problem tyvärr gjorde det nödvändigt att avsluta tjänsten.

⁹⁸ Niki Diary finns för iPad: <https://apps.apple.com/se/app/niki-diary/id852210800>

⁹⁹ PictureMyLife är en prenumerationstjänst som kan förskrivas i vissa regioner. <https://picturemylife.se>. Prenumerationen kan också köpas från Picomed.

¹⁰⁰ Rydeman & Andersson, 2014

¹⁰¹ Beukelman & Light, 2020, s. 197.

¹⁰² Scene & Heard är utvecklad av Therapy Box och finns att hämta i Apples appstore som fri Lite-version, där innehållet går att prova i begränsad omfattning.

¹⁰³ Tumlin & Heller, 2004

¹⁰⁴ Mezei, 2009

¹⁰⁵ Magnuson & Hunnicutt, 2002

¹⁰⁶ Keeble är en av flera AKK-appar från AssiteveWare <https://www.assistiveware.com>

¹⁰⁷ Predictable är skapat av det brittiska företaget TherapyBox <https://therapy-box.co.uk/predictable-svensk>

¹⁰⁸ TD Snap från Tobii Dynavox <https://se.tobiidynavox.com/pages/td-snap>

¹⁰⁹ Avaz har anpassats till svenska av Mattias Davidsson som är universitetslektor vid Linnéuniversitetet i Växjö. Svenska Avaz säljs bland annat av Funktionsverket. <https://www.funktionsverket.se/produkter/appar/appar-ios/svenska-avaz/>

¹¹⁰ Widgit Go SE är en app från Symbolbruket <https://symbolbruket.se/produkter/widgitgo>

¹¹¹ Grid 3 och Grid for iPad är utvecklade av det brittiska företaget Smartbox och säljs i Sverige av Picomed <https://www.picomed.se>

¹¹² Communicator 5 från Tobii Dynavox [https://se.tobiidynavox.com/pages/communicator-5-](https://se.tobiidynavox.com/pages/communicator-5-ap)
ap

¹¹³ Bilden är hämtad från Tobii Dynavox hemsida. [https://se.tobiidynavox.com/pages/i-series-](https://se.tobiidynavox.com/pages/i-series-ap)
ap

¹¹⁴ Jabbla Vibe med Mind Express 5 säljs av Picomed: [https://www.picomed.se/produkt-](https://www.picomed.se/produkt-kategori/kommunikation/samtalsapparater/)
kategori/kommunikation/samtalsapparater/

¹¹⁵ Elektronisk Podd säljs av Abilia. [https://www.abilia.com/sv/our-](https://www.abilia.com/sv/our-products/kommunikation/samtalsapparater/elektronisk-podd)
products/kommunikation/samtalsapparater/elektronisk-podd

¹¹⁶ Todman & Alm, 2003

¹¹⁷ Rydeman, 2010

¹¹⁸ Lindström, 2005

¹¹⁹ Anward & Nordberg, 2005

KOM MED – kommunicera med teknik

Kursbok

KOM MED – kommunicera med teknik är ett kursmaterial för utbildning av assistenter och andra som arbetar och lever nära ungdomar och vuxna med omfattande kommunikationssvårigheter på grund av funktionsnedsättning.

Materialet utvecklades inom projektet Mitt liv, mina ord, i samverkan med personer som själva använder kommunikationshjälpmedel och deras assistenter, med stöd från Allmänna arvsfonden.

Kursmaterialet består av:
KOM MED – kursbok
KOM MED – metoder och övningar
KOM MED – kommunikationskartor

Kursböckerna finns i både tryckt och digitalt format. De digitala upplagorna finns att hämta på kommed.nu. Där finns också en mängd kompletterande material, bland annat upplägg för olika programvaror, filmer och rapporter.

ISBN: 978-91-527-1803-2 (tryckt)
978-91-527-1805-6 (pdf)

**ALLMÄNNA
ARVSFONDEN**

